

вою течією, помітним поєднанням художнього узагальнення і документальності. У п'єсі *Олександра Корнійчука* «Фронт» (1942) порушено актуальні питання методів ведення війни, значення воєначальника в армії. На часі була поява п'єси *Івана Кочерги* «Ярослав Мудрий» (1944), де змальовано боротьбу князя за єдність Київської Русі, висловлено ідею згуртованості національних сил і створення могутньої централізованої держави.

Одразу після війни розгорнулася кампанія проти українських письменників, спровокована партійними постановами про літературу й мистецтво: «Про журнал «Вітчизну», «Про репертуар драматичних театрів УРСР і заходи щодо його поліпшення» та іншими. Наприклад, у Постанові ЦК КП(б)У від 24 серпня 1946 року «Про перекирчування і помилки у висвітленні історії української літератури в «Нарисі історії української літератури» авторів навчального посібника *Сергія Маслова* і *Євгена Кирилюка* було звинувачено в тому, що вони приглушили тему боротьби між прогресивними і реакційними літературними напрямками, літературний процес розглядали не під кутом зору класової боротьби, а керувалися національною ідеєю, прославляли «буржуазних письменників» початку ХХ століття.

Під час Другої декади української літератури і мистецтва в Москві у червні 1951 року було розкритиковано вірш *Володимира Сосюри* «Любіть Україну» як «націоналістичний». Газета «Правда» гостро засудила за «*брак показу возз'єднання українського народу з великим російським народом*» оперу *Костянтина Данькевича* «Богдан Хмельницький».

Піддано нищівній критиці повісті *Олександра Довженка* «Україна в огні» та *Івана Сенченка* «Його покоління». Розкритиковано роман *Юрія Яновського* «Жива вода», в якому змальовано тяжку повоєнну дійсність України — «*неймовірну руїну*», а його автора звинувачено у «націоналізмі». *Максима Рильського* було названо «петлюрівцем» за те, що у вірші «Я — син Країни Рад» оспівав Центральну Раду.

Друга хвиля політичної еміграції постає на теренах Західної Німеччини. Письменники об'єдналися під гаслом творення великої української літератури, що гідно репрезентувала б наш народ між вільними народами світу, зокрема *Євген Маланюк*, *Улас Самчук*, *Іван Багряний*, *Юрій Косач*, *Василь Барка*, *Оксана Лятуринська*. Важливою подією в театральному житті зарубіжжя стала діяльність у Нью-Йорку й Торонто театру-студії, яку очолили актори *Йосип Гірняк* і *Олімпія Добровольська*, продовживши славні традиції «Березоля» постановками п'єс *Миколи Куліша*, української та зарубіжної класики.

Чимало художньо вартісних творів з'являється з-під пера митців у діаспорі. Однією з найголовніших стає тема викриття

сталінського режиму. Так, про своє заслання на Далекому Сході розповів *Іван Багряний* у романі «Тигролови». Страшним документом радянської дійсності став і його наступний роман «Сад Гетсиманський». Трагедія українців, зведених у смертельному двобої тоталітарними режимами, — основа повісті Івана Багряного «Огненне коло». Експресіоністична проза представлена романами *Тодося Осьмачки* «Старший боярин», «План до двору» і «Ротонда душолюбців». Вражаючим за своїм реалізмом і психологізмом став роман *Володимира Винниченка* «Слово за тобою, Сталіне!». Письменник зумів тонко й правдиво відтворити атмосферу страху, безправ'я, духовної задухи в СРСР. Уже після смерті Сталіна і викриття культу особи настає певна лібералізація духовного життя. На II з'їзді радянських письменників у грудні 1954 року Довженко, Рильський і Малишко виступили з критикою концепції «ідеального героя», теорії «безконфліктності», закликаючи перенести центр ваги на духовний світ героя, людські переживання, радості й страждання, активніше звертатись до національних традицій, які є цілющими джерелами мистецтва слова.

Хоч письменники і залишалися заручниками системи і змушені були її прославляти, все ж на цій хвилі загального піднесення з'являлись твори з філософсько-аналітичним осмисленням явищ, із сміливим нуртуванням нових ідей. Наприклад, у вірші «Коли помер кривавий Торквемада» *Дмитро Павличко* викрив антигуманний тоталітарний режим. Суголосною часові була сатирична комедія *Василя Мінка* «Не називаючи прізвищ», де змальовано бюрократизм, міщанство, духовну убогість чиновництва. Глибокопсихологічна драма *Юрія Яновського* «Дочка прокурора» порушувала тему виховання дітей, відповідальності батьків за їхні вчинки і долю.

Отже, вже вкотре опинившись на перехресті історії, українська література зазнала тяжких втрат. На початку і в період Великої Вітчизняної війни була помітна деяка лібералізація сталінського режиму, слово митців набирало художньої виразності й ідейної сили. Однак після війни і аж до початку 50-х років історія повторилася знову: піднялася нова хвиля вульгарно-соціологічної критики, репресій проти українських письменників. Щоправда, в цей час набуває сплеску творчість письменників з діаспори — *Юрія Клена*, *Євгена Маланюка*, *Володимира Винниченка*, *Уласа Самчука*, *Івана Багряного* та інших, які правдиво змальовували життя, порушували важливі для розвитку української нації проблеми.

Словникова робота. 1. Запам'ятайте термін.

Нарис — жанр художньої прози, що належить до епічної розповідної літератури і є центральним у публіцистиці. Його

характерні ознаки: оперативний відгук на суспільно важливу подію, документальна основа зображення особи, створення портрета колективу, порушення актуальних моральних, загальнолюдських проблем часу. У нарисах використовуються портрети героїв, розгорнуті мовні характеристики, домисел і документальність.

2. Хто з українських письменників звертався до жанру нарису в роки війни? З якими нарисами українських митців ви ознайомлені? Складіть подорожній нарис, застосувавши такі тропи: *епітети, портрет, опис, діалог*. Доберіть синоніми до слів *дорога, подорож*.

Підсумуйте прочитане. 1. Якою була доля українських письменників у роки Великої Вітчизняної війни? Хто з українських поетів прочитав свої патріотичні вірші по радіо на початку війни? У чому полягає своєрідність розвитку громадянської лірики часів війни? До яких жанрових різновидів вдавалися тогочасні поети? 2. Схарактеризуйте лірико-романтичну стильову течію в українській поезії 40—50-х років ХХ століття. Як розвивався жанр поеми? 3. Якими фарбами змальовано війну в оповіданнях письменників? Які проблеми порушив Олександр Довженко у кіноповістях «Україна в огні», «Повість полум'яних літ»? Розкажіть про причини засудження і заборони друкувати в 50-і роки поезії «Любіть Україну» Володимира Сосюри, роману «Жива вода» Юрія Яновського. 4. Що ви дізналися про втрати і здобутки української літератури в роки війни?

Поміркуйте. 1. Яким пафосом пройнято поезії «Я утверждаюсь!» Павла Тичини, «Слово про рідну матір» Максима Рильського? Що зумовило велику популярність вірша «Любіть Україну» Володимира Сосюри? 2. Чому в роки війни переважала громадянська лірика? Назвіть приклади. 3. Яке місце відведено вірі, надії, любові в романі «Прапорносії» Олеся Гончара? Як ви розумієте красу вірності героїв твору? Якими ідеями цей твір співзвучний нашому часові? 4. Який внесок письменників діаспори у справу викриття сталінізму?

Аналізуємо твір. 1. Що схвилювало вас у циклі «Україно моя» Андрія Малишка в контексті творів інших поетів періоду війни? Яка тема та ідея твору? До якого жанрового різновиду лірики віднесете твір «Україно моя»? 2. Як розвивається ліричний сюжет? З якою метою автор звертається до *Дніпра-Славутича, журавлиних ключів, Шевченкової кручі, карпатських долин*? Що символізують образи *тополі, палаючої хати, кінських копит, посвисту нагайки*? 3. У чому виявляється автобіографізм твору? Яку роль відіграють народнопоетичні тропи у циклі? Відповідаючи, використайте картину *Сергія Григор'єва «Рідна мати»* (с. 204).

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Ковалів Ю. Художня хроніка великої трагедії: Українська література періоду Другої світової війни. — К., 2004.

Мироненко К. Місія. Проблеми національної ідентичності в українській прозі 40—50-х років ХХ століття. — Кіровоград, 2004.

Цалик С., Селігей П. Таємниці письменницьких шухляд. — К., 2010.

Олександр Довженко

(1894—1956)

Довженко належить до обраних, життя яких у творчості триває й помертньо.

Іван Кошелівець

Великий письменник, кінорежисер, засновник поетичного кіно, творець жанру кіноповісті, Олександр Довженко органічно поєднав у своїй творчості кращі надбання світової і національної культури. Найвищими художніми критеріями митець вважав красу і *«чисте золото правди»*. Тоталітарна влада намагалася зламати художника, деформувати його талант, проте він зумів реалізувати себе

значно потужніше, ніж сучасники. Оцінюючи його творчу спадщину, *Андрій Малишко* назвав Довженка великим мислителем, котрий у світовій культурі може стояти поряд із Сократом і Гомером. Довженко належав до лірико-романтичної стильової течії в українській прозі ХХ століття.

«Я був задуманий на більше» (Олександр Довженко)

Олександр Петрович Довженко народився 10 вересня 1894 року в селі Сосниця на Чернігівщині. Батьки письменника були заможними селянами: мали пару коней, сільськогосподарський реманент, наділ землі й човен, адже поруч протікала Десна. Довженки вели свій родовід від козака Карпа з Полтавщини, що оселився на Чернігівщині у ХVІІІ столітті й доводився майбутньому письменникові прапрапрадідом. Завдяки прадіду Тарасові, в якого було багато синів, рід Довженків так розрісся, що навіть вулицю, на якій жили батьки Олександра Петровича, називали Довженковою. Петро Семенович Довженко, батько письменника, був і хліборобом, і рибалкою, і смолярем, і перевізником на Десні, мав золоті руки, романтичну душу, та не мав щастя. *«Дід був письменний, і йому батько не міг простити своєї темноти»*, — пояснював Олександр Довженко причину батькової неволі в *«Автобіографії»*. Тож Петро Семенович намагався хоч Сашкові дати добру освіту, щоб відкрити дорогу в широкий світ.

Дуже любив майбутній кінорежисер слухати материні пісні. *«Народжена для пісень»*, Одарка Ермолаївна Цигипа *«проплакала все життя»*: з її чотирнадцяти дітей вижило лише двоє — Сашко і його сестра Поліна. Коли Сашкові не було ще

й року, пошесть забрала відразу чотирьох його братів. Мати виблагала у Бога життя найменшому й не переставала молитися все життя: *«Залиш мені, Господи, Сашка, оберігай його від поганих людей. Дай йому силу. Пошли йому щастя, щоб його люди любили, як я люблю»*. Делікатна в поведженні, тонка цінителька й шанувальниця краси, невсипуща робітниця коло землі, Сашкова ненька була гідною парою вродливому Петрові Довженку, про якого в «Зачарованій Десні» син писав з трепетним благоговінням: *«З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіятелів»*.

1903 року батько віддав Сашка до Сосницької парафіяльної школи. Скоро Олександр став першим учнем, а коли закінчив школу, продовжив навчання в Сосницькому училищі й вирішив вступати до Глухівського педагогічного інституту. Це був єдиний у південно-східній Україні вищий навчальний заклад, куди приймали дітей хліборобів, тож конкурс виявився неймовірно високим: на 30 місць було подано 300 заяв. Довженко витримав вступні випробування, але в стипендії йому відмовили. Батькові довелося піти на велику втрату для всієї сім'ї: продати десятину землі, щоб Сашко не втратив свого шансу здобути вищу освіту.

Після закінчення інституту Олександр Петрович учителював у Житомирі, викладав фізику, природознавство, географію, історію, гімнастику. Проте вчительська праця не вичерпувала творчих можливостей молодого педагога: *«Мої мрії... літали десь у сфері архітектури, живопису, мореплавства...»*. Під час підготовки до вечора, присвяченого Тарасові Шевченку, Олександр Довженко познайомився з вродливою вчителькою Варварою Семенівною Криловою, яка мала чудовий голос. Вона зачарувала своїм співом душу Довженка, і незабаром молодята побралися. Юнак не полишав надії здобути ще один фах у столичному закладі. З 1917 року Довженко навчався на економічному факультеті Київського комерційного інституту і як вільний слухач відвідував лекції в Академії мистецтв, вчителював у київському училищі. У роки громадянської війни денікінці закрили всі навчальні заклади Києва. Почалися погроми.

1918 року Олександр Петрович повернувся до Житомира і викладав історію України й естетику у школі старшин при штабі 44-ї Української стрілецької дивізії, сповідував ідею незалежної України, за що більшовиками був засуджений до страти. Та Довженка порятували «боротьбисти», серед яких був палкий ініціатор українізації *Олександр Шумський*. 1919 року Довженка знову заарештували і як ворога більшовицької влади запроторили за ґрати. І знову «боротьбистам» за активної участі *Василя Еллана-Блакитного* вдалося визволити Довженка. У 1921—1923 роках він перебував на дипломатичній роботі у Польщі, Франції,

Німеччині. Проживаючи за кордоном, Довженко відвідував мистецькі виставки, вступив до школи німецького художника-експресіоніста *Е. Геккеля*, де опановував композицію, живопис, графіку, ілюстрацію. Залишитися за кордоном він мав змогу, але навіть не припускав такої думки, бо не міг жити без України. На запитання *Олеся Гончара* про партійну належність Олександр Петрович відверто відповів: *«Ми з вами, Олеся, належимо до однієї, найвищої партії — Партії Художників»*.

У Харкові Довженко познайомився з *Остапом Вишнею*, *Юрієм Яновським*, *Майком Йогансенем*, відвідував засідання студії «Гарт», став одним із засновників ВАПЛІТЕ. У 1923—1926 роках він працював у газеті «Вісті ВУЦВК», де подавав свої дотепні карикатури на теми міжнародного й внутрішнього життя, дружні шаржі, портрети, ілюстрації до книг за підписом «Сашко».

У Харкові майбутній митець тісно співпрацював з кіноорганізацією ВУФКУ. Надіславши сценарій фільму для дітей «Вся-реформатор» на адресу Одеської кіностудії й отримавши схвальний відгук і пропозицію працювати режисером, Довженко в 1926 році покинув Харків. Після переїзду до Одеси почався найяскравіший період творчості митця. Комедійні Довженкові фільми «Ягідка кохання» та «Сумка дипкур'ера» стали подіями тогочасного кіно. Наприкінці 20-х років Олександр Петрович запропонував публіці кінокартини «Звенигора», «Земля». Ці фільми заявили про автора як винятково талановитого кінорежисера, засновника поетичного кіно, а невдовзі принесли й світову славу.

Унікальним фільмом досі вважається «Земля». Головну жіночу роль Наталки віртуозно зіграла *Юлія Солнцева*. Взаємне кохання між актрисою і режисером спалахнуло з такою силою, що Олександр Петрович не зумів приховати свої почуття від дружини. Вона зрозуміла його і залишила коханому прощальну записку: *«Дорогий, рідний, коханий мій! Я їду назавжди... Вірю і знаю, що ти створиш багато прекрасного, доброго і вічного... Од щирого, хоч і зболеного серця, відкидаю в ім'я тебе ревності й біль, хочу, щоб вона стала істинним твоїм другом, твоїм натхненням... Твоя навіки — Варвара Довженко»*. Високопоетичне Довженкове кіно захоплено сприйняла Європа. У Брюсселі фільм «Земля» було визнано найкращою у світі кінокартиною. Великий актор *Чарлі Чаплін* надіслав Довженкові вітальну телеграму. Однак московські кінокритики оголосили фільм націоналістичним, ворожим радянському ладові.

1930 року Олександр Петрович разом із дружиною Юлією Іполітівною побував у Берліні, Празі, Парижі, Лондоні, де вивчав техніку не відомого досі в СРСР звукового кіно. Повернувшись в Україну, Довженко зняв перший звуковий фільм «Іван», який спровокував хвилю нових звинувачень автора в націоналізмі.

Наприкінці 1932 року Довженко переїхав до Москви, оскільки далі залишатися в Україні стало небезпечно. Працював режисером на кіностудії «Мосфільм». Наступного року разом з Юлією Солнцевою і російським письменником *Олександром Фадєєвим* поїхав на Далекий Схід збирати матеріал до майбутнього фільму. В 1935 році він зняв кінокартину «Аероград».

Наприкінці 30-х років митець розпочав роботу над кіносценарієм за повістю *Миколи Гоголя* «Тарас Бульба». До безсмертного тексту Олександр Петрович підійшов творчо, у свій кіносценарій додав окремі епізоди, які суттєво увиразнили патріотичну лінію твору. Проте Довженка змусили перервати роботу над «Тарасом Бульбою», щоб за наказом Сталіна терміново розпочати зйомки фільму «Щорс». 1939 року фільм про «українського Чапаєва» вийшов на екрани. Щоб збагнути життєву драму геніального кіномитця, якому за кожен унікальний сценарій доводилося платити фільмом на замовлення, доречно згадати слова *Олеся Гончара*: «*Все життя він змушений був відкуповуватись від режиму. За геніальну «Звенигору» мав платити антиукраїнським «Арсеналом», за мудру «Землю» — силуваним «Щорсом», за бунт «України в огні» — казенним «Мічурінім».* Проте всім фільмам Довженка були притаманні тонкий ліризм, глибокий драматизм і український національний колорит. Започатковане ним поетичне кіно у 60-і роки набрало розвитку завдяки фільмам *Сергія Параджанова* та *Юрія Іллєнка*, котрі стали проривом в українському кіномистецтві.

Перед війною Довженка прийняли до Спілки письменників СРСР, призначили художнім керівником Київської кіностудії. Тут він, як раніше біля Одеської кіностудії, посадив яблуневий сад, адже вважав, що краса навколо одухотворюватиме колектив, спонукатиме до зйомок гарних фільмів. У 1940 році Довженко зняв хронікально-документальний фільм «Визволення українських і білоруських земель від гніту польських панів» — про возз'єднання Східної і Західної України 1939 року, продовжував роботу над сценарієм «Тараса Бульби». Зняти фільм митцеві перешкодила війна. Олександрові Петровичу доручили евакуацію Київської кіностудії в Ашхабад. Митець рвався на війну і з лютого 1942 року вже був військовим кореспондентом на передовій. Довженко зняв повнометражний документальний фільм «Битва за нашу Радянську Україну», який продублювали двадцятьма шістьма мовами світу. Водночас митець систематично вів записи, які й сьогодні читаються з величезним інтересом. *Євген Сверстюк* зауважує: «*В перших щоденникових записах Довженко тверезо дивиться на все навколо як вільна людина, часом іронічно і саркастично, ніби збоку і зверху».* У «Щоденнику» є недатовані й датовані записи, уривки майбутніх кіноповістей,

прекрасні словесні портрети персонажів, окремі замальовки, творчі плани на майбутнє. У «Щоденнику» розкрито особисту життєву і творчу драму митця, особливо після заборони «України в огні». Відтворено болісні переживання, роздуми, спостереження письменника, незрадливу любов до України. Зойком страшного болю звучать Довженкові уривки із «Щоденника»: «5/XI 1945. Я втру в Москві, так і не побачивши України. Перед смертю я попрошу Сталіна, аби перед тим, як спалити мене в крематорії, з грудей моїх вийняли серце і закопали його в рідну землю у Києві десь над Дніпром на горі».

У 1962 році з'явилися перші публікації уривків із «Щоденника». Більш-менш повно це видання було здійснено аж у 1990 році. Раніше твір друкувався з величезними купюрами. Повний доступ до архіву Довженка, отже, й до всіх записних книжок, з яких складається «Щоденник», за заповітом Юлії Солнцевої, буде дозволено у 2013 році.

«Щоденник» засвідчує, що навіть до імен своїх персонажів Олександр Петрович ставився дуже вимогливо. Наприклад, героїня кіноповісті «Україна в огні» Олеся Запорожець, як свідчать записи, спочатку мала ім'я Санька. Проте в остаточному варіанті твору дівчина здобула ім'я, котре їй найбільше личило, оскільки було типово українським, рідним, своєю милозвучністю підкреслювало риси її характеру.

У фронтових умовах восени 1943 року митець завершив кіноповість «Україна в огні», в якій змалював трагічну долю України, покинутої на поталу ворогові. Твір не сподобався Сталіну, бо славив не «вождя всіх народів», а українців за силу духу, мужність, героїзм у нерівній боротьбі з фашистами. Цензура розцінила цей твір як ворожий, крамольний, небезпечний не тільки для екранізації, а й для друку. Після «кремлівського розп'яття» над автором «України в огні» 31 січня 1944 року нависла реальна загроза фізичного знищення. У «Щоденнику» з'являються страшні нотатки: «20/II 1944. Мені здається, я загину в цьому році», «21/II 1944. Сьогодні мене виключили із Всеслов'янського Комітету. Завтра, очевидно, знімуть з художнього керівника... Оргвисновки починають діяти, зашморг навколо шиї затягується».

Подібні випробування довелося митцеві пережити й після появи «Повісті полум'яних літ» у вересні 1945 року. Проте йому не судилося зняти цей фільм, адже правда про окуповану фашистами Україну, від якої здригалися серця читачів кіноповісті, можновладцям була не потрібна. «Повість полум'яних літ» екранізувала *Юлія Солнцева* лише у 1961 році, після смерті Олександра Петровича. Головну роль Івана Орлюка в цій кінокартині геніально зіграв *Микола Вінграновський*, улюблений студент Довженка.

Митцеві заборонили працювати на Київській кіностудії. Щоб остаточно унеможливити повернення Довженка в Україну, влада відібрала у нього 1946 року київську квартиру. З туги за рідним краєм народився шедевр автобіографічної прози «Зачарована Десна» (1956). Перу зрілого Довженка належить кіноповість «Поема про море», в якій митець показав не лише велич будови Каховського водосховища, а й трагедію людей, чії села, цвинтарі, церкви, луки й найсокровенніші куточки малої батьківщини пішли під воду. Довженко спробував себе і як драматург, написавши п'єси «Життя в цвіту», «Потомки запорожців».

До останніх днів Олександр Петрович жив творчо, повноцінно. Незважаючи на хворе серце, він відмовлявся лягати в лікарню, власноручно робив ескізи для «Поеми про море». Напередодні смерті радісно сповістив друзям, що наступного дня виїжджає на зйомки, а це означає — в Україну, додому! Та 25 листопада 1956 року митця не стало. Поховали Олександра Довженка на Новодівичому кладовищі в Москві. З 90-х років представники України неодноразово порушували питання про перепоховання праху геніального режисера і письменника на Батьківщині, згідно з його заповітом. На жаль, справа досі не зрушила з місця.

Підсумуйте прочитане. 1. Що нового про родовід Олександра Довженка ви дізналися? Якими своїх батьків змалював письменник у спогадах? 2. Яку освіту здобув Довженко? Де він навчався живопису? 3. Чому в молодості митця неодноразово заарештовували? 4. Під чіим впливом формувався світогляд Довженка? До якого літературного угруповання він належав? 5. Який перший сценарій написав Олександр Петрович? Коли він захопився кінематографом? 6. Що ви можете сказати про становлення таланту Довженка-кінорежисера? Який звуковий фільм він зняв? 7. Який літературний жанр започаткував Довженко? 8. Що ви дізналися про участь Довженка в Другій світовій війні та його творчість цього періоду? Як ви розумієте зміст висловлення Довженка про «Партію Художників»? 9. Яка тема фільму Довженка «Земля»? Як цю кінокартину сприйняв світ? Як її оцінили московські критики? 10. Що ви можете сказати про значення «Щоденника» Довженка для наших сучасників?

Поміркуйте. 1. Прочитайте епіграф до статті й належно його прокоментуйте. 2. З якої причини батько в долі Олександра Довженка відіграв вирішальну роль? 3. Як вплинули на естетичні смаки Олександра Петровича зустрічі з європейськими митцями, навчання у майстерні німецького художника? 4. Прокоментуйте прощальну записку Варвари Семенівни, адресовану своєму чоловікові. Що вас найбільше вразило у ній? Чи правильно, на вашу думку, вчинила жінка? Яку роль Варвара Крилова та Юлія Солнцева відіграли у долі й реалізації таланту Довженка? 5. Що спонукало Довженка до написання кіноповістей «Україна в огні» та «Повість полум'яних літ»? З якої причини влада розцінювала ці високопатріотичні твори як ворожі? Прокоментуйте відповідну цитату Олеса Гончара щодо вимушеної роботи Довженка над певними фільмами. 6. Чому жоден радянський письменник не був вільний від нагляду цензури і вказівок партії?

Творчі завдання 1. Підготуйте реферат «Довженків «Щоденник» — гнівний осуд війни й слово на захист українського народу», використавши текст твору, історичні джерела про людські втрати України в роки війни, відомості з пошукової програми «Вікіпедія» про Каховське море і площу затоплених українських чорноземів, а також про стан цього водосховища сьогодні. Підведіть підсумки. Ознайомте з вашою роботою однокласників. 2. Прочитайте спогад *Миколи Вінграновського* «Рік із Довженком» (Вінграновський М. Твори: У 3 т. — Тернопіль, 2004. — Т. 3) і висловіть свої враження про цей твір у класі.

«Україна в огні»

Історія написання. Кіноповість «Україна в огні» Довженко писав у екстремальних фронтових умовах під враженням від страшних руйнувань і мільйонних жертв. Написанню кіноповісті передували публіцистичний нарис «Україна у вогні» та оповідання «Незабутнє», «На колючому дроті», «Перемога». Довженко, як ніхто інший, сміливо й реалістично передавав гіркоту поразок і відступу та нечуваний героїзм українського народу в боротьбі з фашизмом, розвінчував сталінську концепцію класової боротьби, критикував методи псевдоінтернаціонального виховання нашої молоді, показав страшні наслідки незнання рідної історії й відсутність національної гідності. Це становить головну тему кіноповісті. Ідея твору, за словами самого автора, — незламність сили і непохитність духу нашого народу, здатність до визвольної боротьби і впевненість у перемозі над ворогом.

Кіноповість «Україна в огні», що отримала від однойменного нарису в спадок і назву, і головних героїв — Лавріна Запорожця й Василя Кравчину, Довженко писав на хвилі найвищого піднесення. У прифронтовій смузі в селі Померки він читав свій твір членові Військової Ради, генерал-лейтенантові *Микиті Хрущову*, радів, що кіноповість надзвичайно подобається цій впливовій особі. Якби ж митець міг передбачити, як кардинально зміняться думки Хрущова про його твір, коли «Україна в огні» викличе гнів Сталіна!

У серпні 1943 року в селі Малі Проходи Липецького району на Харківщині група інтелігенції, яку М. Хрущов запросив виступити перед бійцями, довідалася від Довженка, що він написав правдивий твір про війну, проте рукопис зник. Незабаром кіноповість в оригіналі й у перекладі російською мовою лягла на стіл Берії, який з особистими коментарями передав твір Сталіну. 31 січня 1944 року вождь «усіх часів і народів» скликав засідання Політбюро Комітету ВКП(б) й виголосив доповідь «Про антиленінські помилки й перекручення в кіноповісті О. Довженка «Україна в огні». Дісталось Олександрові Петровичу й за любов до України, й за націоналістичне спрямування твору, й за нехтування ідеями інтернаціоналізму. Доповідач

перекручував факти, зокрема, звинувачуючи автора, що в кіноповісті воювати «у нас не вийшло». Але ж у Довженка йшлося про 1941 рік, а Сталін вів мову про 1944! Проте полемізувати з вождем, звісно, ніхто не міг. Українського кіномитця звільнили з роботи й зарахували у так званий резерв, що означало повне усунення від роботи в кінематографі.

Усе ж Сталін усвідомлював високий мистецький рівень розгромленої ним кіноповісті й рівень таланту Довженка. Можливо, розраховуючи, що стане головним героєм геніального Довженкового твору, а отже, ввійде у вічність, Сталін так і не дав вказівки заарештувати й розстріляти митця. Можливо й інше: кіноповість настільки вразила вождя, що він по-іншому оцінив трагічні втрати українського народу під час війни, адже у «Щоденнику» Довженка знаходимо таке припущення: *«Україна в огні» прочитана, і буде на Україні через оце недозагублено не одну сотню людей. Я вірю в це, і ніщо не зіб'є мене з цієї віри»*.

Сюжет, композиція. Ведучи мову про специфіку сюжету й композиції «України в огні», митець наголошував, що в його творі видно *«сліди битви сценариста з письменником»*. Довженко-письменник прагнув висловитись повніше й яскравіше, що обумовило введення в кіноповість вставних оповідань, епізодів, спогадів, аналітичних роздумів і ліричних відступів. При цьому життєві колізії дійових осіб твору, як це властиво для кіносценаріїв, нерідко змінювалися з калейдоскопічною швидкістю. Багатопроблемність твору визначила його структуру (кіноповість складається з п'ятдесяти окремих епізодів-картин), а наявність кількох сюжетних ліній, які нерідко обриваються після одного-двох епізодів (наприклад, лінії Мотрі Левчихи, Лиманчука, Сіроштана, Демида Бесараба, Григорія Заброди), тільки увиразнює основну сюжетну лінію роду Запорозжців, яка є стрижнем усього твору. Є в кіноповісті також другорядні

Тетяна Яблонська. Ворог наближається. 1946

сюжетні лінії — лірична лінія Олесі та Василя; Христі Хутірної; Ернста й Людвіга Краузів.

Епічна стихія кіноповісті вдало доповнюється елементами драми (діалогами), народною піснею та позасюжетними компонентами: портретами, пейзажами, батальними картинами, авторськими коментарями й ліричними відступами. Гострі діалоги надають епізодам напруженості, сприяють глибшому розкриттю ідеї твору. Характерне обрамлення твору: повість починається заспівом, що свідчить про налаштованість автора на народнопоетичну стихію. Яскраві епітети, порівняння, метафори допомагають читачам краще відчувати високу поетичність твору і його героїв. За художнім розмахом «Україну в огні» можна віднести до жанру народно-героїчної епопеї.

Система персонажів. Довженко представив читачеві українську родину зі славним козацьким прізвиськом Запорожець, що символізує у кіноповісті всіх сучасних Довженкові українців, чії предки були козаками, січовиками, споконвічними захисниками своєї землі від численних поневолювачів. Саме батько багатодітної сім'ї Запорожців — Лаврін — намагається з'ясувати причини великої трагедії свого народу: тримаючи в руках портрет Сталіна, гнівно дорікає вождю за відступ, окупацію німцями України. Він розмірковує: *«Що буде з народом нашим? Виживе він чи загине, що й сліду не стане?»* Його монолог цікавий тим, що, окрім тривоги за долю нації, висловлено гіркий сумнів у правильності сталінських рішень, непогрішимості самого вождя. У тяжкі воєнні моменти старий Запорожець починає усвідомлювати, що в часи колективізації й сам був заручником сталінської системи. Він здогадується: радянська влада його не пощадить за те, що доведеться стати німецьким старостою, проте, рятуючи село від загибелі, жертвовно робить цей крок. Лаврін стає символом народної мудрості й моралі, уособленням сміливості, чесності, кмітливості. Йому вдається налагодити зв'язки з партизанами і зірвати не одну каральну операцію фашистів.

Яскравий романтик, автор кіноповісті близький стилем до *Миколи Гоголя*: користується романтичною гіперболою, казковими метафорами, народнопісенними епітетами. Наприклад, Лавріна Запорожця зображено людиною виняткової сили й мужності: вириваючись на волю з-за колючого дроту, він одним ударом кулака вбиває німецького лейтенанта Людвіга. *«Такого ще не бачив ні український місяць, ані зорі. Запорожець один знищив половину ворожих автоматників»*, — вдається до гіперболізації вчинків героя автор. Героїчними вчинками і хоробрістю прославилися і сини Лавріна Запорожця — Роман та Іван. Перший командує партизанським загonom, наганяючи страх на фашистів. *«Це був безстрашний месник, подібний до прадідів своїх, ім'я*

яких він носив», — захоплено пише про Романа Довженко. Другий брат воює пліч-о-пліч з Василем Кравчиною, не відаючи, що його командир — наречений сестри Олесі. Іван мужньо відбиває атаки ворожих танків, виявляє силу духу й рішучість в обороні рідного краю.

Один із головних героїв повісті — Василь Кравчина. Вперше ми бачимо цього танкіста очима Олесі. Автор майстерно передає захоплення дівчини фізичною вродою кремезного юнака, проте вже на наступних сторінках Василь розкривається ще й духовно прекрасним. Воїн-патріот, Кравчина боляче переживав гіркоту відступу: *«тяжкий сором і гнів розпинали його душу»*. Він почувався винним перед Олесею і людьми, яких залишив на поталу ворогам. Василь шукав причини поразок, ненавидів бюрократів, чиї *«душі були малесенькі, кишенькові, портативні, зовсім не пристосовані до великого горя»*. Кравчина переконаний, що кожен борець мусить одержати дві перемоги: спільну всенародну перемогу над загарбниками й перемогу особисту — над безліччю власних недоліків, *«над грубістю, дурістю, над злом, поганим ставленням до жінки»*. Василь — хоробрий командир, що вміло керує діями своїх товаришів під час бою. Кілька разів юнака було поранено. І щоразу під скальпелем хірурга він марив про кохану, шлях до якої відкривала перемога над фашистами, тож Василь героїчними вчинками намагався прискорити кінець війни. Кравчина — гідна пара Олесі, з ним вона обов'язково стане щасливою після війни, адже юнак не огрубів на пожарищах війни, не розгубив душевної теплоти, ніжності, моральної чистоти, глибокої любові.

Досить колоритна у кіноповісті й постать Мيني Товченка, наділеного рисами невловимого козака-характерника. Він ненавидить окупантів, незважаючи на похилі літа, стає зв'язковим партизанського загону. Товченик має природне почуття гумору, йому властиві розсудливість, схильність до філософії. У найскладніших ситуаціях Мина тримається статечно й розважливо, вміє критично оцінити ситуацію: *«Не буде вже мабуть, ні вчителів, ні техніків, ні агрономів. Витовче війна. Одні тільки слідувателі та судді остануться. Та здорові, як ведмеді, та на прахтіковані повернуться! Та ще допитуватимуться, що робив, як німцям служив. Ну? А ти думав? Та за шию»*. У роздумах Мيني Товченкика відтворено гіркі реалії довоєнного життя і передбачено гірку долю нашого народу після війни.

«Велика і надзвичайна тема — українська жінка і війна. Хто виніс і винесе на своїх плечах найбільше лиха, жорстокості, ганьби, насильства? Українська мати, сестра, жінка, улюблена», — писав Олександр Петрович. Жіночі образи кіноповісті надзвичайно вдалі. Митець добирає світлі фарби, яскраві епітети й порівняння, щоб змалювати колоритні постаті українських

дівчат, молодиць і літніх жінок. Тетяна Запорожчиха уособлює типовий національний характер. Вона — вірна дружина, добра ненька, берегиня роду. Під час гостювання найближчої рідні у неї на ювілеї Запорожчиха бере слово й щиро дякує присутнім, що пошанували її. Коли настає час прощання з п'ятьма синами, яких батько везе на війну, материна пісня з величальної переходить у плач-голосіння за синами. Всенародне горе не призводить жінку до апатії, байдужості до всього на світі. Робота на землі не може чекати навіть у страшний воєнний час. Разом із сусідкою Тетяна сапає картоплю, поки німці з літака розправляються з мирною жінкою кулеметною чергою.

Глибоко трагічно склалася доля і Мотрі Левчихи, котра приносить Лаврінові вузлик із хлібом до концтабору, добре усвідомлюючи, що за такий вчинок може поплатитися життям. Недаремно Мотря готується до найгіршого і вбирається в одяг, який берегла у скрині на смерть. Загибель Левчихи не менш героїчна, ніж солдатів, що ними командує Василь Кравчина у бою. Мотря гине від кулі запродавця, до кінця сповідуючи милосердя, доброту. Ось чому Лаврінові Запорожцю хочеться поцілувати хліб, який принесла йому Левчиха.

Христя Хуторна й Олеся Запорожець — вродливі українські дівчата, яким довелося випити чашу болю і страждань. *«Горе закохалося в нашу жінку»*, — з боєм зауважував митець, маючи на увазі насамперед таких юних красунь. Уже з першої зустрічі з Христею ми відчуваємо, як жорстоко травмується дівоче серце передчасною смертю батька. Хуторна щиросердно сповідує ідею справедливості й чесності, тому з таким боєм говорить подрузі: *«Чому я в тій списку? Га? — Христя дивилась на Олеся з неприхованою ненавистю... — Чому тебе нема?»* Дівчина переконана, що чоловічий світ зобов'язаний захищати жінку, а не покидати її на глум ворогам. Полонені ровесники-солдати не викликають у неї співчуття, а тільки розпач і зневагу за порушення ними споконвічних національних обов'язків: *«Чому вони не вмерли в боях, щоб я плакала й молилася на них?»* Водночас Хуторна — продукт радянського виховання. Вона готова вбити ненароджену дитину, якщо завагітніє від гвалтівника-німця, адже не вміє і не хоче нікому нічого прощати. Але час розставляє все на свої місця: Хуторній теж доводиться почуватися зрадницею, коли вона свою подругу Олеся покидає біля річки на наругу німцям-переслідувачам. Вимушено, щоб знову не потрапити до Німеччини, Хуторна приймає рішення вийти заміж за італійського капітана Пальму і прилюдно отримує ляпас від німкені за те, що посягнула на представника вищої раси. Згодом за свій вчинок вона постає ще й перед партизанським судом. Переживши чимало подій, Христя прозірає. Найкраще розкривається її образ у діалозі з

прокурором партизанського загону Лиманчуком: не він стає суддею вчинків жертви війни, а вона гнівно звинувачує його як представника влади у своїх нещастях. На жаль, Хуторна до кінця не здатна збагнути високу жіночу місію. Фізичні й моральні страждання перетворюють її на амазонку, готову безпощадно вбивати. Проте відомо, що в державі, де жінка бере в руки зброю, далеко не все гаразд. Христия не має перспективи на майбутнє. Найкращий для неї вихід — героїчно загинути, бо після війни її життя обтяжуватимуть муки сумління, й зарадити цьому ніхто не зможе.

Найповніше в кіноповісті виписано образ Олесі Запорожець. Автор налаштовує й читачів, і глядачів на лірично-поетичне сприйняття характеру героїні, невід'ємними складовими якого є природна врода, чудовий голос, тонке відчуття краси й уміння її творити, зумисно гіперболізоване митцем: *«Вишивки Олесі висіли на стінах під склом в європейських музеях»*. Письменник виносить на суд читача дещо нетрадиційний у художній літературі і, здавалося б, гідний осуду вчинок своєї героїні: щоб її дівоча чистота і цнота не були понівечені ворогом, який ось-ось захопить село, Олеся віддається одному з бійців — Василеві Кравчині. У ліричному відступі автор стверджує, що до незвичайного рішення дівчину підштовхнули *«глибина інстинкту роду, підсвідома мудрість, що з'являються на допомогу людині в грізні часи»*. Сцену зустрічі Олесі з Василем опетизовано, адже тієї ночі народилося високе і світле почуття. Хоч у Василя й Олесі не було ні весілля, ні шлюбу, ритуал вмивання, перевдягання в чистий одяг, спільна вечеря, застилання Олесею шлюбного ложа підкреслюють звичаєву законність їхніх подружніх стосунків.

Разом із Христею Олесею-полонянку везуть до Німеччини, однак вона вірить у торжество добра і перемоги, не осуджує військових за відступ, а співчуває полоненим солдатам. Незважаючи на тяжкі обставини, Олеся вірить у торжество життя, у перемогу добра над злом. У хвилини смертельної небезпеки дівчина виявляє твердість духу і рішучість, зважується на ризиковану втечу з невільницького ешелону, а згодом — і з дому Краузів від розлючених німкенів, котрі, довідавшись про смерть Людвіга, готові розтерзати дівчину, яка раптом стала для них символом нескореної України. Щоправда, Олеся не войовнича, навпаки, спокійна, врівноважена. Вона відверто каже подрузі, що не хоче помсти, адже жінки — берегині свого народу, тож жіноче діло — не забирати життя, а дарувати, *«дітей родити, щоб не перевівсь народ»*. Олеся довго поневірялась у чужих краях. Усе ж любов до України, до свого роду, до Василя множила її сили, не давала загинути. *«Сила, що несла її на схід, на Вкраїну, була надзвичайна. Її несла мудра, невмируща*

воля до життя роду, оте велике й найглибше, що складає в народі його вічність». Олеся берегла своє кохання до Василя — чисте, вірне і трагічне, обпалене порохом, вибухами бомб і снарядів, — щоб знову зустрітися з коханим у визволеному селі.

Олександр Довженко через образи членів сім'ї Еріха фон Крауза показав німців не тільки окупантами, творцями крематоріїв, бездумними виконавцями волі фюрера, а й нацією-жертвою, котра масово винищувала представників багатьох народів, а серед них і власний народ філософів і музикантів.

Майстерність Довженка полягала у дивовижному вмінні однією-двома репліками зосередити увагу на долі цілого народу. Закономірно, митець не міг оминати факти злочинної поведінки представників влади. Найбільш одіозним образом у творі є комуніст Лиманчук, якого недаремно названо «незгораємим шкафом». Для цього бюрократа нібито секретні папери, які він терміново нищить, набагато важливіші за життя вчительок-комсомолок, котрі прийшли до Лиманчука, щоб довідатися, чи буде здано місто фашистам. У часи відступу Лиманчук думає лише про власну шкуру, та опинившись у вигідному становищі прокурора партизанського загону, готовий розстрілювати ні в чому не винних людей. Не мають жалю до радянських полонених і воєнторгівці, бо рятують власні життя. Вже на початку твору є натяк на те, що після війни буде немало звинувачень, ув'язнень і розправ.

Після заборони повісті Довженко занотував у «Щоденнику»: «Я знаю: мене обвинувачуватимуть в націоналізмі, в християнстві і всепрощенстві, будуть судити за нехтування класової боротьби і ревізію виховання молоді... Але не це лежить в основі твору, не в цьому річ... Погано здали ми Гітлерові Україну і звільняємо її людей погано... Всі давно вже забули, що ми винуваті перед звільненими, а ми вважаємо уже їх другорядними, винуватими перед нами дезертиротночепристосуванцями. Ми славні воїни, але у нас не вистачило доброти до своїх рідних людей». Ця ж думка зринає на багатьох сторінках «України в огні», засвідчуючи виразну авторську позицію до всього, що у воєнні й повоєнні роки відбувалося на багатостраждальній Україні з її народом.

Словникова робота 1. Запам'ятайте літературознавчі терміни.

Кіноповість — жанр художнього твору, що поєднує ознаки кіно (фрагментарність і динамізм оповіді, багатство асоціативних моментів і зорових вражень, напруженість сюжету, яскраво виражений конфлікт, монументалізм образів) та повісті (епічність, психологізм, метафоричність і композиційна цілісність, розлогість пейзажних картин,

наявність однієї-двох сюжетних ліній та авторських відступів). Кіноповість призначена для читання та екранізації.

Публіцистичність — це властивість за значенням **публіцистичний** (лат. publicus — суспільний, народний); сукупність ознак творів, у яких порушено актуальні світоглядні, політичні, духовні, природоохоронні, етико-соціальні проблеми сучасності. Невід’ємними **ознаками публіцистичності** є: пафос, чітка авторська позиція; поєднання абстрактно-логічного й конкретно-образного мислення; злиття емоційного начала з раціональним; науковість, прагнення всебічно осмислити явища; художня декларативність, полемічність з уявними опонентами, документальна точність факту й художня образність, метафоричність стилю, апеляція до образів-символів, вплив на громадську думку; лірико-публіцистичний висновок; філософський, етико-моральний, людинознавчий зміст. Публіцистичність є ознакою художніх творів, написаних під час війни або за складних політичних обставин (наприклад, у момент проголошення незалежності України) чи всенародної небезпеки й горя (наприклад, у рік вибуху на ЧАЕС) на дуже важливі й животрепетні теми. До публіцистичних належать оповідання Довженка «Мати», «На колючому дроті», «Перемога», кіноповісті «Україна в огні» й «Повість полум’яних літ».

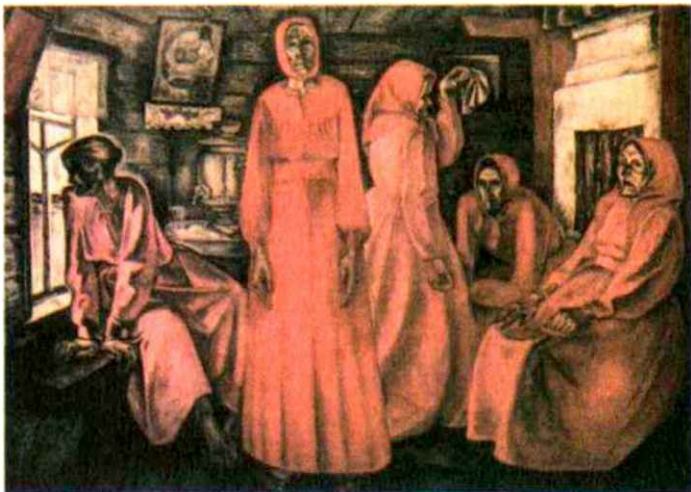
2. На підставі яких ознак «Україну в огні» вважають кіноповістю?
3. Доведіть, що в «Україні в огні» є публіцистичні елементи.

Підсумуйте прочитане. 1. Що ви довідалися про історію написання кіноповісті «Україна в огні»? За що цей твір зазнав несправедливої критики у сталінські часи? 2. Розкрийте поетику назви кіноповісті.

Поміркуйте. 1. Чому Довженко вважав, що прочитана Сталіним кіноповість «Україна в огні» врятувала багатьох українців? 2. З якою метою сім'ю Лавріна Запорожця автор змальовує взірцевою для односельців? 3. Через що сцена розмови Лавріна Запорожця з портретом Сталіна в радянські часи вважалася найкрамольнішою в кіноповісті? 4. Як ви думаєте, чому з перших сторінок кіноповісті автор особливу увагу приділяє Олесі? Чим ця героїня імponує вам особисто? Чи можна про Олесю сказати, що вона є високоморальною дівчиною? Відповідь належно аргументуйте. 5. Проаналізуйте розмову Олесі з Василем Кравчиною. Які риси характеру хлопця виявляються у цій сцені? Як ви розцінюєте слова Василя, сказані Олесі на прощання? 6. Порівняйте образи сина й батька Краузів. Як ви думаєте, для чого автор увів образи цих німців у твір? 7. Чому автор не випускає з поля зору долю поліцаїв? Чи осуджує він цих хлопців, а чи співчуває їм? 8. Пригадайте, як зустрів командир партизанського загону появу старого Запорожця. Поясніть мотиви його поведінки. 9. Як у кіноповісті втілено думку про незнищенність українського роду й народу?

Віктор Попков. Спогади. Вдови. 1966

Мистецька скарбниця. 1. Розгляньте картину Тетяни Яблонської «Ворог наближається». Якою постає евакуація мирних жителів перед фашистською навалою? З якою метою в центрі картини змальовано жінку з малими дітьми? Чи такою показав евакуацію населення Довженко в кіноповісті «Україна в огні»? Знайдіть у тексті відповідний епізод, прочитайте і прокоментуйте його. Чому письменник і художниця роблять акценти на різних моментах цього періоду війни? 2. Розгляньте картину Віктора Попкова «Спогади. Вдови», опишіть змальованих жінок, їхній настрій. Чим вражає колористика цього полотна? Поміркуйте, чому одяг удів має не звичайний траурний колір — чорний, а червоний. Пригадайте, що символізує червоний колір на війні. Чи вважаєте ви таку кольорову гаму доречною на цій картині?

Аналізуємо твір. 1. Доведіть, що зачин кіноповісті є народнопісенним. 2. Чому селяни не розуміють тих, хто покидає рідну землю перед ворожим наступом, а втікачі вважають селян зрадниками, котрі не евакуюються тому, що чекають німців? 3. Якою постає Олеся на початку твору? 4. Якими засобами Довженко поетизує почуття, що виникло між Олеєю і Василем? Чи можна твердити, що між молодими людьми в цей час зароджується справжнє велике кохання? 5. Якою постає картина вторгнення німців у мирне українське село? 6. Чому ставлення Запорожця й Заброди до Мотрі Левчихи є діаметрально протилежним? Яку роль відіграє хліб, що випав з руки мертвої жінки? Як до хлібини ставиться ув'язнений Запорожець, а як — начальник поліції Заброда? 7. Навіщо Довженко показує, як воєнторгівські машини, навантажені різним крамом, відмовляються брати в тил радянських поранених? Як ви особисто розцінюєте таку ситуацію? 8. Прокоментуйте сцену допиту Христі Лиманчуком. 9. Розкрийте образ Купріяна Хуторного. Чому він негативно ставився до друзів його синів, котрі переховувалися в клуні? Прокоментуйте слова умираючого Купріяна, звернені до дочки. 10. З якої причини селяни довго відмовлялися вибрати старосту? 11. Доведіть, що ворогами Лавріна Запорожця й Григорія Заброду зробила радян-

ська влада. Кому з них ви більше співчуваєте й чому? 12. Чому Людвіг порадив батькові призначити Заброду начальником поліції? 13. Близько до тексту перекажіть розмову голови районного міста з комсомолками. Прочитайте уривок, що починається словами: «Він був великим любителем різних секретних паперів...», до слів: «...це була його засекречена таким чином дурість». Кого з персонажів ви вважаєте потенційними злочинцями? 14. З якою метою Лаврін Запорожець наказав орати поле людьми? 15. Проаналізуйте сцену допиту Ернстом фон Краузом Лавріна Запорожця. 16. Що ви можете сказати про дружину Ернста фон Крауза та його невістку? 17. Яким постає зі сторінок твору Роман Запорожець? Розкажіть про зустріч Романа з умираючою матір'ю. 18. Як у партизанському загоні поставився Лаврін Запорожець до Христі? Чому він краще за інших розумів дівчину? 19. Розкрийте красу почуттів Василя Кравчини до Олесі Запорожець. Чим найбільше приваблюють вас ці персонажі? 20. Доведіть, що Мина Товченко — це яскравий український типаж. 21. Яку роль у кіноповісті відіграють засоби сміху? Наведіть приклади. 22. У чому полягає ідея твору Довженка?

Творче завдання. На матеріалі кіноповісті О. Довженка «Україна в огні» напишіть твір-мініатюру «Любов торжествує навіть на війні».

«Зачарована Десна»

Довженко розпочав роботу над кіноповістю «Зачарована Десна» 1942 року, а оприлюднив твір у журналі «Дніпро» в 1956 році. «Автобіографічне кінооповідання» — таке жанрове визначення творові дав автор. Почерк сценариста позначився на специфіці сюжету: замість цілісної сюжетної лінії — набір епізодів, картин, які зринають у пам'яті митця. Спогад є основною формою змалювання життя, композиційним засобом для висловлення різноманітних вражень. До того ж, у повісті нерідко зникає межа між спогадом і дійсністю. Водночас впадає в око сюжетна двоплановість твору. Перший план — основна сюжетна лінія кіноповісті — знайомить читача з малим білоголовим Сашком, передає його дитячі враження, сцени радісного захоплення навколишнім світом. Другий план — ліричні відступи зрілого майстра, в яких філософськи осмислено процес художньої творчості, красу людської праці, взаємозв'язок природи та людини.

Стильовий почерк автора можна визначити як романтично забарвлений, лірично-поетичний, закорінений у національний епос і водночас реалістичний у зображенні побутових деталей. Основний лейтмотив повісті — це гімн людині праці, її духовному багатству і красі, безмежному терпінню. Через увесь твір проходить думка, що митець може сформуватися, тільки пізнавши історію, традиції, культуру рідного народу.

Система характерів. Змалювання роду, сім'ї, де засівалися перші зерна добра і людяності, оптимізму і гумору, любові до батьків і шанобливого ставлення до людей праці, — одна з головних тем Довженкової творчості. «Писалось ж це во ім'я

доброго звичаю і з повагою до свого роду», — зазначав митець ще у «Землі». З особливою силою зазвучала ця тема в «Зачарованій Десні». Автор залишив теплі спогади про прадіда і прабабу, діда і дядька, батька з матір'ю, своїх братів. Кожен характер — глибоко народний і водночас індивідуалізований, у кожного є якась особлива риса, свій талант.

«Діди мої — це щось подібне до призми часу», — стверджував письменник. Вони у творі виступають живими символами епохи, уособленням народної мудрості, втіленням споконвічних національних традицій. Відкриває цю галерею дід Семен, *«дуже схожий на Бога»*. Найбільше любив дід сонце і *«прожив під сонцем коло ста літ, ніколи не ховаючись у холодок»*.

Дід Семен був письменним, тож часто читав і захоплююче розповідав онукові казки. Повість наскрізь пронизана мотивами гуманізму, любові до «всього живого». Дід любив гарну бесіду і добре слово, був *«добрим духом лугу і риби»*, *«розмовляв з усім живим, що росло і рухалось навколо»*. Він завжди з любов'ю і теплом відгукувався про людей.

Напрочуд колоритно змальовано у творі постать прабаби Марусини. Марусина була маленька й прудка, очі мала такі видючі й гострі, що сховатись од неї не могло ніщо у світі. *«Її можна було по три дні не давати їсти. Але без прокльонів вона не могла прожити й дня. Вони були її духовною їжею. Вони лились з її вуст потоком, як вірші з натхненного поета, з найменшого приводу. Це була творчість її палкої, темної душі»*. В авторських інтонаціях чується стільки тепла, жалю та співчуття до багатостраждальної селянки! Коли ж вона віддала Богу душу, її поклали під іконами на столі. І лежить вона, *«згорнувши ручечки і теж по-своєму неначе посміхається»*.

Чи не найбільше місце в повісті відведено спогадам про батька письменника — Петра Семеновича. Про нього автор говорить як про людину внутрішньо інтелігентну, чия духовна краса була виявом етичної культури всього трудового народу. *«Багато бачив я гарних людей, але такого, як батько, не бачив»*, — писав з гордістю автор. Петро Семенович любив землю і був добрим хліборобом (*«Скільки він землі виорав, скільки хліба накосив! Як вправно робив, який був дужий і чистий»*).

Елемент краси завжди присутній при змалюванні чи то внутрішнього світу батька, його вчинків, чи портрета. Він був взірцем людської досконалості, виразником і носієм народної моралі. Народженому продовжувати славний козацький рід, батькові довелося поховати дванадцять дітей, що померли від пощесті. *«Гірко плакав він над ними: «Дітки мої, соловейки! То чого ж так рано відспівали?...» З чим порівняти глибину батькового горя? Хіба з темною ніччю»*. Олександр Петрович, уже як зрі-

лий майстер, вдається до аналогій: подібна сила страждання, розпачу і гніву зазвучить у словах Петра Семеновича на початку війни, коли німці захоплять Київ і Україна втрачатиме тисячі своїх безталанних синів-соловейків.

Глибоким, щирим ліризмом пройняті спогади письменника про матір. «У незчисленному ряді жіночих образів образ матері заступив собою всі інші», — читаємо в «Автобіографії». У «Зачарованій Десні» мати Довженка постає невсипущою селянкою-трудівницею («Нічого в світі так я не люблю, як саджати

Кадр із фільму
«Зачарована Десна»

що-небудь у землю, щоб проізрастало. Коли вилізає саме з землі всяка рослиночка, ото мені радість, — любила проказувати вона»). Щастя світилося на обличчі матері тоді, коли тримала на руках немовля, невимовні горе й розпач — коли ховала синів чи проводжала в далекі світи. Подібно до народного епосу, скорбна матір, що проводить дітей у далеку дорогу, в повісті порівнюється із зозулею: «Коло хати мати-зозуля кує мені розлуку. Довго-довго».

Змальовуючи колоритні характери представників нашого народу, Олександр Довженко загострює увагу читачів на тому, що бездержавна українська нація втрачає розуміння самої себе і свого призначення у світі. Проблема самоідентифікації на сторінках «Зачарованої Десни» звучить голосом набату, який попереджає і насторожує. Для прикладу візьмемо нібито побутову розмову сина з батьком: «— Що там за люди пливуть? — Орловські. Руські люди, з Росії пливуть. — А ми хто? Ми хіба не руські? — Ні, ми не руські. — А які ж ми, тату? — А хто там нас знає, — яось журливо проказує мені батько. — Прості ми люди, синку... Хохли, ті, що хліб обробляють... Колись козаки, кажуть, були, а зараз тільки званіе зосталось».

Однією з особливостей «Зачарованої Десни» є та, що автор у творі виступає у двох іпостасях: маленького Сашка, який пізнає світ, і дорослого Олександра Петровича, що коментує колишні події мудро й дотепно, відтворюючи світ реальний і уявний. Найбільше вражає читача світ, витворений буйною дитячою фантазією. Образи незвичних коней, чию розмову підслухав Сашко, і казковий образ яблукатого коня з різдвяної колядки. Творча уява дитини примушувала зірку скотитися з неба, рибу — скинутися в річці, лева — з'явитися на березі Десни.

Почуття гумору було родинною ознакою Довженків. «*Основна риса характеру нашої сім'ї — насміхатись над усім і в першу чергу один над одним і над самим собою*», — згадував письменник. Тож у повісті «Зачарована Десна» багатьма барвами ожило образне, іскрометне слово Довженка.

Митець не ідеалізував патріархальне село, не був прихильником стародавніх способів землегосподарства. Проте Довженко був переконаний, що жодна людина, яку б посаду не обіймала, ніколи не повинна забувати свого національного коріння, сімейних традицій, сили рідного слова.

Один із визначальних чинників формування світогляду митця — *природа*, відчуття її краси. Природа в повісті — одухотворена, все в ній живе, промовляє, виконує якусь функцію (Пірат був пес-трудяга: допомагав по господарству; ворона завідувала погодою; коні й качки розмовляли, як люди). Рікою життя, символом рідної України для Довженка була Десна. Ця прекрасна повновода річка з її запашними луками, багатими сінокосами становить вагому частку життя героїв повісті.

Зачаровує читачів і сьогодні Довженкова думка про те, що велике щастя — бачити зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах. Вона споріднена з думкою німецького філософа *Іммануїла Канта* про найвищі постулати людини — моральний закон у собі й зоряне небо над головою.

Міжпредметні паралелі. У 1964 році на кіностудії імені Олександра Довженка було знято художній фільм «Зачарована Десна». Режисер *Юлія Солнцева* ввела нових колоритних персонажів — Колодуба (актор *Володимир Гусєв*) і полковника (актор *В'ячеслав Воронін*). Роль матері Довженка вдало зіграла *Зінаїда Кириєнко*, самого Олександра Петровича — *Євген Самойлов*, малого Сашка — *Володя Гончаров*.

Аналізуємо твір. 1. Розкрийте поетику назви кіноповісті «Зачарована Десна». Чому ріка для автора твору є стрижневим образом? Що вона символізує? 2. На основі тексту складіть словесні портрети батьків малого Сашка. Чим імпонують ці герої читачам? 3. Розкрийте образ прабаби Марусини. 4. Що цікавого ви дізналися про Сашкового діда Семена? Поясніть роль засобів індивідуалізації героїв на конкретних прикладах. 5. Доведіть, що у картинах повені на Десні й сінокосу найкраще розкрито велич української землі. 6. Знайдіть у тексті та прокоментуйте цитату, в якій автор склав гімн річці свого дитинства. 7. Як ви розумієте поняття національної самоідентифікації людини чи соціуму? Яким чином питання самоідентифікації українського народу висвітлено у «Зачарованій Десні»? 8. Схарактеризуйте засоби сміху в кіноповісті. 9. Доведіть на прикладах із тексту майстерність Довженка як пейзажиста і портретиста. 10. У чому полягає своєрідність композиції твору? 11. У яких іпостасях виступає у творі автор? Яким чином це розширює можливості оповідача? 12. Які ознаки кіноповісті має цей твір? З'ясуйте порушені у ньому морально-етичні проблеми.

Міжпредметні паралелі. Перегляньте фільм за кіноповістю «Зачарована Десна» та обговоріть його з однокласниками. Порівняйте фільм і кіноповість, зробіть висновки.

Мистецька скарбниця. Розгляньте і прокоментуйте кадр із кінофільму «Зачарована Десна». Який саме епізод на ньому зафіксовано? Чи такими ви уявляли цих героїв, читаючи твір Довженка?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Семенчук І. Життєпис Олександра Довженка. — К., 1991.

Степанишин Б. Правда, обпалена війною: Аналіз кіноповісті «Україна в огні» // Дивослово. — 1994. — № 8.

Перевірте себе.

I рівень. Виберіть одну правильну відповідь:

1. Мати Олександра Довженка — це: а) Юлія Солнцева; б) Одарка Цигипа; в) Варвара Крилова; г) Поліна Довженко.
2. Вищу освіту Довженко здобув у: а) Київському університеті; б) Львівському університеті; в) Глухівському вчительському інституті; г) Московському літературному інституті.
3. Перший кіносценарій Довженка називався: а) «Вася-реформатор»; б) «Земля»; в) «Україна в огні»; г) «Повість полум'яних літ».
4. Біля кіностудій, на яких працював, Довженко садив: а) квітники; б) яблуневі сади; в) виноградники; г) розарії.
5. Роль Івана Орлюка в кінофільмі «Повість полум'яних літ» зіграв актор: а) Микола Вінграновський; б) Іван Миколайчук; в) Богдан Ступка; г) Володимир Висоцький.

II рівень. Знайдіть два чи більше правильних варіантів відповідей:

1. Перу Олександра Довженка належать кіноповісті: а) «Земля»; б) «Зачарована Десна»; в) «Дві жінки»; г) «Тіні забутих предків»; г) «Україна в огні».
2. Основними рисами кіноповісті є: а) яскраво виражений конфлікт; б) призначення для читання та екранізації; в) наявність багатьох сюжетних ліній; г) психологізм; г) динамічність сюжету.
3. Головними героями «України в огні» є: а) Василь Кравчина; б) Лаврін Запорожець; в) Олеса Запорожець; г) прабаба Марусина; г) малий Сашко.
4. Спільними ознаками повісті й кіноповісті є: а) епічність; б) композиційна цілісність; в) метафоричність; г) психологізм; г) динамізм оповіді.
5. Негативну роль у творчій долі Довженка відіграли: а) Юлія Солнцева; б) Микита Хрущов; в) тогочасні критики; г) Йосип Сталін.

III рівень. Письмово спростуйте або доведіть одну з тез: а) «Всю «Зачаровану Десну», овіяну пахощами берегового сіна та городнього зілля, заткану ясними зорями українського неба, сповнену шумом дерев, сплесками риби в річці, голосами перепелів і деркачів, пирханням коней, дівочими співами та дідовими оповідями, пронизану ніжною любов'ю автора до його дитячих літ і до рідних людей, — всю цю кіноповість густо помережив її творець отакими лагідними усмішками, за якими раз у раз криється глибока й добра мисль» (Максим Рильський); б) «Я був задуманий на більше» (Олександр Довженко).

Українська література другої половини XX століття

У річці шістдесятницького руху

Після смерті Сталіна (1953) суспільство поступово очищається від тоталітаризму. Це вплинуло на поживлення літературно-мистецького життя в Україні. Було відкинуто теорію безконфліктності, лакування дійсності, а також теорію еталону, за якою письменники мусили творити за еталоном, наслідувати класиків соціалістичного реалізму. Письменники почали розширювати тематику, образну палітру, застосовували новітні прийоми і засоби змалювання уявного світу твору, вдавалися до умовних форм моделювання життя, плекали багатство стилів і манер письма.

Змінилася естетична концепція людини: гуманізм став провідною естетичною ідеєю, відходила у минуле практика знеособлення людей як «колішат і гвинтиків», відкидалися уявлення про стандарт. Якщо у творах «соціалістичного реалізму» герой був «рупором духу часу», безликою «людиною маси», то тепер спостерігалася увага митців до розкриття багатогранності характеру героя, його духовного світу. Митці прагнули до глибокого аналітичного змалювання руху життя, складностей людської психології та поведінки. В українську літературу повернулася історична тематика.

Позитивним явищем було видання нових журналів — «Прапор» (тепер «Березіль»), «Всесвіт», «Народна творчість та етнографія», «Донбас», «Жовтень» (з 1990 року — «Дзвін»), «Київ» і газет «Літературна Україна», «Друг читача», що поживляло літературний процес. У 1961 році було засновано Державну премію імені Тараса Шевченка, якою було відзначено романи «Людина і зброя» *Олеся Гончара*, «Вир» *Григорія Тютюнника*, «Сестри Річинські» *Ірини Вільде*, збірки «Ластівки на сонці», «Щастя сім'ї трудової» *Володимира Сосюри*, поему «Політ крізь бурю» *Миколи Бажана*.

З 80-х років спостерігалася відновлення національних джерел, гуманістичного розуміння мистецтва слова як людинознавства. 1988 року починає виходити «Українська літературна енциклопедія», видаються «Повне зібрання творів Тараса Шевченка», історичні праці Михайла Грушевського, Дмитра Яворницького, Олександри Єфименко, друкуються раніше заборонені твори українських письменників. Засновано низку нових видавництв («Основи», «Обереги», «Академія», «Фоліо», «Ранок», «Просвіта», «Абабагаламага») і часописів («Авжеж» у Житомирі,

«Четвер» в Івано-Франківську, «Світовид» у Києві, «Криниця» у Полтаві, «Тернопіль», «Кур'єр Кривбасу» та інші).

Проте після нетривалої «хрущовської відлиги» із настанням «брежнєвського застою» ідеологічна цензура посилила свій тиск. 1965 року відбулася перша хвиля арештів в Україні, а в 70-х роках було засуджено письменників *Івана Світличного*, *Євгена Сверстюка*, *Ірину* та *Ігоря Калинців*, *Степана Сапелюка*, *Василя Стуса*, *Василя Захарченка*, *Тараса Мельничука*, *Василя Рубана*, *Олеся Бердника* та інших. Було заборонено «Собор» *Олеся Гончара*, «Мертву зону», «Родинне вогнище» *Євгена Гуцала*, «Мальви» *Романа Іваничука*, «Полтава» *Романа Андріяшика*, «Меч Арея» *Івана Білика* та інші.

Попри несприятливі умови українська література цього періоду розвивалася під знаком митців-шістдесятників. *Іван Дзюба* писав: «*Велика потреба нашого народу в духовному відродженні — ось ключ до розуміння причин появи шістдесятництва*». Воно стало поворотним моментом української історії, прологом до здобуття незалежності України.

Отже, шістдесятники — це молоде творче покоління 60-х років, яке породило літературно-мистецький і суспільний рух в Україні у період тимчасового послаблення радянського режиму. Цей рух був опозиційним до офіційної комуністичної ідеології і владних структур. Першочерговим завданням його було викриття сталінізму та його згубних наслідків для розвитку країни.

Ліна Костенко згодом про ті часи писала: «*У шістдесятих роках ми були такі молоді, так вірили в правду, вперше сказану нам тоді, з такою чистою душею пішли в боротьбу за неможливість повторення сталінських жахів!*». Великий вплив на пробудження національної самосвідомості української інтелігенції мала праця *Івана Дзюби* «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (1965), в якій він на конкретному фактичному матеріалі розкрив облудність так званої інтернаціональної політики компартії.

Паралельно з шістдесятницьким рухом в СРСР розвивався літературний процес за кордоном, де проживало чимало українських письменників. У Німеччині існувало об'єднання «Мистецький Український Рух» (МУР), головою якого був *Улас Самчук*, заступником — *Юрій Шевельов* (псевдонім *Ю. Шерех*). Відбувалися дискусії щодо перспектив розвитку літературних напрямів і стильових манер письма.

Улас Самчук висунув ідею «*великої літератури*»: в його концепції література є важливим чинником духовного самовияву нації в умовах бездержавності. *Юрій Шевельов* захищав ідею про органічний стиль мистецтва слова, яка перегукується з ідеями *Миколи Хвильового*. Побачили світ три випуски збірника

«МУР» та однойменний альманах. У зв'язку з тим, що чимало митців емігрували до Америки, Англії, Австралії, об'єднання припинило своє існування.

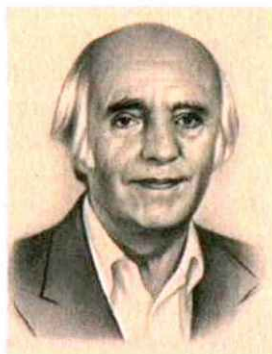
Українські письменники у Нью-Йорку утворили об'єднання «Слово», яке мало на меті консолідувати всіх письменників у діаспорі. До нього увійшли *Емма Андієвська, Іван Багряний, Віра Вовк, Олег Зуєвський, Ігор Качуровський, Юрій Лавріненко, Богдан Кравців, Євген Маланюк, Богдан Нижанківський, Яр Славутич* та інші. Спочатку головою об'єднання був *Григорій Костюк*, потім — *Остан Тарнавський*, з 1992 року — *Лідія Палій*. Періодично відбувалися з'їзди, в яких брали участь делегати від Австралії, Англії, Аргентини, Бразилії, Канади, Німеччини, США, Франції та інших країн. З 1962 року видавався однойменний збірник (вийшло 16 випусків).

Нью-Йоркська група — це унікальне явище в новітній українській літературі, створеній на американській землі. Митці групи усвідомили необхідність піднести українську лірику на новий щабель, переосмислюючи традиції рідного мистецтва слова і спираючись на модерні стилі й форми. Ця поезія живилася двома джерелами: рідним — українською поезією «Розстріляного відродження» і чужим — західноєвропейською та американською традиціями. До цієї групи належать *Богдан Бойчук, Богдан Рубчак, Юрій Тарнавський, Патриція Килина, Емма Андієвська, Віра Вовк, Женья Васильківська, Юрій Коломісць* та інші. Виникла вона у другій половині 50-х років, коли молоді поети й художники збиралися в українському кварталі Нью-Йорка, читали свої твори, обговорювали мистецькі новини. Вони захищали політично заангажоване мистецтво слова. «*Чинником єднання, — писав згодом Богдан Бойчук, — була спільна настанова, що кожен поет має їти окремою індивідуальною дорогою, виявляти власний літературний світ (що є стилем) і в тому сенсі бути інакшим, сучасним, модерним*». Члени Нью-Йоркської групи захищали естетичну концепцію самоцінності й новаторської дерзновенності мистецтва, відкидали традиційні стилі й форми, орієнтуючись на верлібр, що панував тоді у західноєвропейських літературах.

Богдан Бойчук народився 1927 року в селі Бертники Монастирського району на Тернопільщині. Сімнадцятилітнім юнаком опинився у Німеччині, 1949 року виїхав до Нью-Йорка. Опублікував поетичні збірки «Час болю», «Спомини любові», «Вірші для Мехіко», «Мандрівка тіл», «Третя осінь», «Вірші кохання й молитви». Він — автор постмодерних романів «Дві жінки Альберта», «Три романи», «Спомини в біографії». Бойчук відомий як перекладач творів з англійської та іспанської мов українською, також переклав англійською мовою поезії *Богдана-Ігоря*

Антонича та Івана Драча. Виступає як драматург, театрознавець, критик.

Бойчук — тонкий майстер художнього слова з трагічним світосприйманням. Він утверджував естетичну самостійність, відтворив жорстокість життя, неблаганну ходу долі, нездоланність суперечностей між особою та історією. В цьому плані показовою є поезія «*Селянин*», в якій митець прагне вирішити одвічну проблему сенсу людського життя. Час посріблів голову Селянина, поборознив обличчя, закарбувавши на ньому пережите. Він іде

Богдан Бойчук

ріллею повільно й важко, як натруджена і зморена людина. Перша і друга строфи починаються анафоричним «*ішов*», що надає протяжності розповіді про тяжку працю сівача. У його «*жмені репаній останній клаптик неба*» — символ духовного злету хлібороба. Момент духовного піднесення героя підкреслює образ сонця, що має подвійне значення: сівач іде по сонячній ріллі, тобто по чистій, святій ниві, і йому боляче, адже босі ноги розпікає палюча від сонця земля. Маємо типово екзистенційне бачення світу: «*Упав хрестом. / Клаптик неба / виховзнув з руки. / Торкнув устами / лоно чорної землі / і почорнів*».

Вірш «*Час болю*» відтворює внутрішній світ людини, що пережила катастрофу і зуміла вистояти, вибудувати на попелищі новий світ. Будучи за своїм світосприйманням екзистенціалістом, Бойчук таким поняттям, як смерть, страждання, трагізм, самотність, надає універсального значення. Але розгубленості, меланхолії, пасивності у його ліриці немає — тут панує невгамовна енергія, спрага пізнання життя у всіх його виявах. Митець прагнув до відтворення тонких і неочікуваних станів людської свідомості, їх змін і перетворень. Він складає цикли віршів, у яких поєднано реальний і умовно-алегоричний плани зображення.

Богдан Рубчак народився 1935 року в Калуші на Івано-Франківщині. Хлопцем виїхав з матір'ю до Америки, в 1948 році оселився в Чикаго. Служив у американському війську в Кореї. Закінчив Ротгерський університет, захистив докторську дисертацію. Працює професором слов'янських мов і літератур в Іллінойському університеті. Перша збірка «Камінний сад» (1956) засвідчила появу митця-інтелектуала й модерніста. Згодом побачили світ збірки «Промениста зрада», «Дівчина без країни», «Особиста Клію», «Марену топити». Книга вибраного «Крило Ікарове» (1991) вийшла в Києві. Пише поезії й англійською мовою. Українською мовою Рубчак переклав твори *Германа Гессе, Райнера Марії Рільке, Пауля Целана, Роберта*

Богдан Рубчак

Стівенсона та інших. Відомий як літературознавець, досліджував творчість *Тараса Шевченка*, *Михайла Коцюбинського*, *Богдана-Ігоря Антонича*.

Рубчак, відкинувши традиційні форми художнього вираження, будує вірші на глибинних асоціативних зв'язках, густій метафориці, зіставленні образів. Ліричний герой немов перебуває у двох світах — урбаністичному й природному. Серед світу природи він залишає маску, його «я» «знову стає собою» («*В кімнаті ста люстер*»). Саме це «я» згадує архетипні голоси, воскрешаючи пракорені поганської міфології,

які викликають ностальгійні нотки: *«Уста листя, десь близько, кличуть мене. / Богдане! Блідо благають. / Мов кохана, запрошують, просять листя уста. / Я не можу прийти. Я ж міста син. / Я син сизого неба, не синього неба весни / Безсонні сирени мій день і мій сон. / Я бачу весну, / бо клаптик снігу і сажі між мурами став трохи меншим, / але знаю весну, / бо десь сповідаються сонцеві листя уста, / і там десь, здається, встає / і тремтливо зростає чудо забутих богів»* («Уста листя»). Його верлібр будується на метафоричній образності, внутрішніх римах і звукопису: алітераціях та асонансах, які підкреслюють особливу тональність і мелодику ліричного висловлювання.

Поета цікавить не конкретно-предметна реальність, а рух образу-ідеї, що функціонує у метафорі. Митець бачить своє місце у космічному просторі, бажаючи бути безпристрасним, розважливо-мудрим, бо прагне шукати лиш суть буття.

Особливої багатозначності у збірках Рубчака набуває образ каменя. Він символізує застиглість і рутинність світу, що роз'їдають душу людини, породжуючи її байдужість, бездуховність, речовизм. Камінь уособлює безплідність, нежиттєздатність реальності, в якій ніжній душі холодно й незатишно. Однак в цьому світі живе душа, сповнена глибоких почуттів, пристрастей і духовності. «Камінності», як втіленню світового зла, протиставляються людяність, добродіяння. Не випадково у фіналі збірки «Камінний сад» звучить вольтерівський мотив: *«Дай руку, кохана, / підемо звідсіль. / Підемо шукати / інших слів, інших садів»*. Перед ліричним героєм постають інші світи й духовні горизонти.

Юрій Тарнавський народився 1934 року в місті Турка на Львівщині. З родиною виїхав до Німеччини, 1952 року оселився в Америці, навчався в Нью-Джерському технологічному інституті

та в Нью-Йоркському університеті, захистив докторську дисертацію. Автор поетичних збірок «Життя в місті», «Ідеалізована біографія», «Пісні є-є», «Ось як я видужую» та інші. В Україні вийшла збірка вибраного «Без нічого», поема «УРАНА», «Їх немає. Поезії 1990—1999», збірки п'єс «6 X 0», прози «Не знаю», оповідань «Короткі хвостики».

Виходячи на поетичну творчу дорогу, Юрій Тарнавський поставив перед собою завдання звільнити лірику від графаретів, очистити українську мову від декларативності. Для Тарнавського поезія — спосіб найпильнішого наближення до внутрішнього світу людського «я», що призводить її до замкненості, але водночас надає емоційної глибини. У збірці «*Життя в місті*» лірика переважно урбаністична. Митець порушує екзистенціальні проблеми: буття самотньої й розгубленої людини в сучасному місті, що нагадає в'язницю. Місто тут символізує «*некультурну Америку, чи радше з іншою культурою*», відмінною від тієї, що ввібрав у душу юнак з України. У «Пісні міських дітей» висловлено біль окрадених дітей: «*наші батьки працюють серед божевільних машин, забувши нас, і навіть свої імена*». Герої вірша звертаються до сонця, щоб зігріло їх своїм теплом, аби «*ми пустили коріння в мертвий череп асфальту*». Книга пройнята гуманістичним пафосом, заглибленням у підсвідоме.

Поема «УРАНА» (1991) відбиває складні перипетії української історії ХХ століття. Поет таврує тоталітарну ідеологію, явища втрати українцями своєї національної гідності, культури, рідної мови. Гірка історія буття нації, зловісна чорнобильська радіація роз'їдають душу України. «УРАНА» — спотворене слово «Україна» — кривава рана усієї нації, адже вона перетворилася на людиноподібну істоту, що є і Україною, з якої вибили її державницьку природу, й «*улюбленою наложницею*» всесильного царя Урану. Автор використовує сюрреалістичні образи, розвінчує винуватців зла. Письмо його метафоричне й багатозначне, гротескне й сатиричне. У фіналі твору розгортаються фантазмагоричні картини похоронів УРАНИ. Оповідач у поемі — «Я» — виступає як вільна особистість, що відчуває національний сором за рани України, усвідомлює свою відповідальність, але не йде за історією, а несе її у собі.

Отже, поети Нью-Йоркської групи збагатили українську поезію ХХ століття, наблизивши її до світових вимірів. Після здобуття Україною державної незалежності митці цієї групи

Юрій Тарнавський

стали членами НСПУ, на рідній землі виходять тепер їхні книги, стаючи надбанням усього українського народу.

Шістдесятництво охопило велику кількість письменників: *Івана Дзюбу, Дмитра Павличка, Василя Симоненка, Ліну Костенко, Ірину Жиленко, Миколу Вінграновського, Івана Драча, Бориса Олійника, Віталія Коротича, Євгена Гуцала, Михайлину Коцюбинську, Івана Світличного, Василя Стуса, Григора Тютюнника, Володимира Дрозда, Анатолія Дімарова, Валерія Шевчука, Романа Андрияшика, Івана Білика, Миколу Холодного, В'ячеслава Чорновола* та інших. Їхніми програмними засадами були: відродження української духовності, утвердження гуманістичної ідеї простої людини як найвищої цінності на землі, переосмислення історичної долі українського народу і його місця в європейському колі народів. Шістдесятники активно захищали демократизацію суспільства, права людини, національну гідність особистості, повноправне функціонування української мови у всіх сферах життя.

Чимало митців звільнилися від догматичних схем «соціалістичного реалізму» і сміливо йшли на експериментаторство у творчості, зокрема і яскраві представники старшого покоління — *Максим Рильський, Микола Бажан, Андрій Малишко, Олесь Гончар, Михайло Стельмах* та інші. Вони захищали високі естетичні критерії творчості, пропагували національно самобутнє мистецтво слова. Для творчості шістдесятників характерним було продовження традицій письменства «Розстріляного відродження» 20-х років. Водночас вони освоювали творчі здобутки митців народів світу.

Шістдесятники у своїх творах втілили нову естетичну концепцію людини. Головним героєм стає проста людина, її життя, духовний світ. Цю програмну гуманістичну ідею висловив *Василь Симоненко*: «*Ти знаєш, що ти — людина, / Ти знаєш про це, чи ні? / Усмішка твоя — єдина, / Мука твоя — єдина, / Очі твої — одні*». Цим пафосом віри в красу простої людини пройнято збірку «Соняшники» *Івана Драча*, до якої увійшли його балади, в яких висловлено захоплення поета талантами українців, опоетизовано сільських жінок, які білять і розписують свої хати. Він застосував метонімію, назвавши своїх героїнь іменами всесвітньо відомих митців: «*Сар'яни в хустках, Ван-Гоги в спідницях*».

У цей період особливо поживається перекладацька діяльність митців слова, які прагнули збагатити українську культуру надбаннями світового письменства. Так, *Микола Лукаш* представив українську версію «Фауста» Гете, «Декамерона» Боккаччо, *Григорій Кочур* — «Гамлета» Шекспіра, європейської поезії від античності до другої половини ХХ століття, *Борис Тен* — «Іліа-

ду» та «Одіссею» Гомера, *Євген Дроб'язко* — «Божественну комедію» Данте, *Микола Терещенко* — «Сузір'я французької поезії». Виходили серійні видання «Вершини світового письменства», «Перлини світової лірики», «Зарубіжна новела» та інші.

Словникова робота. 1. Запам'ятайте значення слова.

Діаспора — (грец. diaspora — розсіювання) розселення представників народу за межами країни, які усвідомлюють свою генетичну або духовну єдність із ним. Діаспорною літературою називається мистецтво слова, витворене її представниками. В силу історичних умов українці творили літературу рідною мовою у різних країнах світу. Вона є невід'ємним духовним надбанням нашого народу.

2. Назвіть письменників з діаспори. З якими їхніми творами ви ознайомились?

Підсумуйте прочитане. 1. Що вплинуло на поживлення літературного процесу наприкінці 50-х — початку 60-х років? Які антимистецькі теорії було відкинуто письменниками? Назвіть часописи і видання 60—90-х років ХХ століття. Якою була духовна атмосфера в цей час і як вона впливала на розвиток мистецтва? 2. Що зумовило появу руху шістдесятників? На яких естетичних засадах вони творили? Чому влада переслідувала українських письменників? Хто такі дисиденти? Які твори було заборонено? Які з них ви прочитали? 3. Чиї традиції продовжили шістдесятники? 4. Який внесок в українську культуру здійснили перекладачі? Назвіть їх імена та твори, перекладені ними. 5. Як розвивався літературний процес у діаспорі?

Робота в парax. 1. Хто з поетів належить до Нью-Йоркської групи? В яких виданнях вони оприлюднювали свої твори, переклади? На чії традиції спиралися? Які естетичні засади мистецтва слова захищали? 2. Назвіть збірки поезій Богдана Бойчука, Богдана Рубчака, Юрія Тарнавського. Окресліть їх тематику та образний світ. Якими були джерела у модерністських шуканнях поетів групи? 3. Які риси модернізму яскраво виявлені у творах поетів Нью-Йоркської групи? Наведіть приклади.

Поміркуйте. 1. Чому гуманізм став провідною естетичною ідеєю материкових та діаспорних митців? 2. Що зближує і що відрізняє творчість шістдесятників та поетів Нью-Йоркської групи? 3. У чому своєрідність естетичних засад діаспорних митців? 4. Прокоментуйте тезу Івана Дзюби: «Ідеологія шістдесятництва — це безперервна боротьба за волю України, і ми — найщасливіше покоління, бо її здобули».

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Астаф'єв О. Поезія поетів Нью-Йоркської групи // Поети Нью-Йоркської групи: Антологія. — Харків, 2009.

Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління. — К., 2010.

Василь Симоненко

(1935—1963)

Не шукаю до тебе ні стежки, ні броду —
ти у грудях моїх, у чолі і в руках.
Упаду я зорею, мій вічний народе, на
трагічний і довгий Чумацький твій шлях.
(Василь Симоненко)

Багатьом талановитим українцям доля відвела обмаль часу на землі. Тарас Шевченко, Борис Грінченко, Василь Стус прожили тільки 47 років, Леся Українка — 42, Павло Грабовський — 38, ще на десяток менше — Василь Симоненко, яскравий представник покоління шістдесятників, поет, геніальний своєю простотою, мужністю, безкомпромісністю. Дмитро Павличко так образно уявляє життєвий шлях Симоненка: *«Він мало жив. Немов літак, що ховається за обрієм швидше, ніж доб'ється до нашого слуху шум його двигунів, Василь Симоненко зник за пругом життя скоріше, ніж долинув до нас могутній гук його серця, заряджений тривогою двадцятого віку і любов'ю до української землі. Це порівняння не точне, бо звук моторів неодмінно гине, а звук поетового серця, хитаючи серцями мільйонів, відроджується в душі народу»*.

«Тут я почну зажинок...» (Василь Симоненко)

Народився Василь Андрійович Симоненко 8 січня 1935 року в селі Біївці Лубенського району на Полтавщині неподалік гори Лисак і знаменитого колодязя, описаного Михайлом Коцюбинським і відомим істориком Дмитром Яворницьким. Над мальовничою Удай-рікою минули дитячі роки майбутнього поета. Зростав без батька, від якого успадкував тільки прізвище. *«Лиш від матері ласку знати»* довелось Василькові. Першим учителем, котрий допомагав хлопчикові пізнати світ, історію свого народу, був дід Федір, про якого згодом Василь Андрійович напише вірш *«Дід умер»* та оповідання *«Дума про діда»*. Дідусь любив книжки, цікавився історією рідного краю, переказував малому легенди, співав пісні. *«Василько пішов у діда»*, — підкреслювала ненька. Мати надзвичайно любила свою єдину дитину, хоча за тяжкою працею в колгоспі не бачила світу, намагаючись виборсатися з повоєнних злиднів. Не тільки материним, а й Василевим дитячим рукам доводилося крутити важкі жорна, щоб змолоти зерно на

хліб насущний. У пам'яті матері Василько-школяр залишився наполегливою і сумлінною дитиною: *«У школі він вчився тільки на «відмінно». Школу закінчив із Золотою медаллю. А вчитись йому було ой нелегко! П'ять класів він закінчив у Біївцях, а решту — в сусідніх селах Єнківцях і Тарандинцях. А це 9 кілометрів лише в одну сторону. Весною чи восени — то ще нічого, а взимку — то біда. Повоєнні ж зими були люті. А пальто у Васі — пошарпане, чоботи — діряві. Тільки ні разу він не запізнився на перший урок»*. Улюблена вчителька Симоненка *Уляна Демченко* у спогадах підкреслювала, що навіть педагоги не читали стільки книжок, як Василь, а ще писав вірші до шкільної газети. Коли односельці запитували Василя, чи не краще йому покинути навчання, адже важко щодня туди й назад долати довгу дорогу, він відповідав: *«Та чому там важко? Доки дійду до школи, то всі уроки повторю, а як назад вертаюся, то всі пісні переспівую»*.

У 1952 році Василь Симоненко вступив на факультет журналістики Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Навіть у столиці юнак не відчував себе відірваним від рідного села як духовного осердя: *«Найбільше люблю землю, людей, поезію і... село Біївці на Полтавщині, де мама подарувала мені життя»*. Щоб якось подолати хронічне безгрошів'я, а ще й набути газетярського досвіду, Василь Симоненко погодився працювати секретарем університетської багатотиражки. Серед однокурсників Василь вирізнявся внутрішнім аристократизмом. З теплою посмішкою на худорлявому обличчі, Симоненко ставився до всіх привітно й доброзичливо. Був у всьому красивою, чистою людиною, безкомпромісним до лицемірів, нищих і убогих духом підлабунників. *Євген Сверстюк* влучно зазначив: *«Симоненко йшов на повен зріст, красиво йшов, як його «Перехожий» — і дивився перед себе мужніми очима мужицького сина. Стежка його має чарівну силу випрямляти горбаті душі»*. На тлі однокурсників Василь видавався набагато старшим не стільки зовні, скільки поведінкою, зрілими поглядами на життя. У характері Симоненка не було награності, бравади, напускної пересиченості життям.

Студентом Симоненко відвідував літературну студію імені Василя Чумака, й друзі обрали його старостою. Микола Сом, один з найкращих приятелів-однокурсників поета, згадує про їхнє життя в гуртожитку: *«Є в столиці України невеличка вулиця, де кожне старе дерево знає живого Симоненка. Це вулиця Освіти, яка вже давно проситься, щоб її назвали ім'ям Симоненка — славетного народного поета. Не може бути, щоб такої вулиці в Києві не було. Адже Симоненкова дорога у вічність проходить і через Київ»*.

У день двадцятиліття Симоненко написав рядки, якими передбачав недовговічність власного земного життя: *«Не докорю*

ніколи і нікому, / Хіба на себе інколи позлюсь, / Що в двадцять літ в моєму серці втома, / А в тридцять смерті в очі подивлюсь». У студентські часи був написаний і один з найпотужніших віршів Симоненка — «Толока», в якому йшлося про витоптаний цвіт української нації, про відсутність умов для народження генія у тоталітарній державі: «Поезія безплідна, як толока. / Усе завмерло, мов пройшла чума, — / Немає Брюсова, немає Блока, / Єсеніна і Бальмонта нема! / Біля керма — запроданці, кастрати / Дрижать від страху в немочі сліпій... / Коли б оту толоку розорати, / Шевченко міг би вирости на ній!» Сам Василь Симоненко був переконаний у тому, що саме йому вищою силою доручено захищати правду й добро: «Не знаю, ким — діяволом чи Богом — / Дано мені покликання сумне: / Любити все прекрасне і земне / І говорити правду всім бульдогам».

Хоча більшість випускників університету намагалася залишитися в столиці, Василь Симоненко обрав роботу в провінції. Він влаштувався журналістом у редакцію газети «Черкаська правда», де часто друкував свої казки, вірші, фейлетони. Василь Андрійович був також власним кореспондентом газети «Молодь Черкащини» та центральної «Робітничої газети». Читачі не обминали увагою його гострі нариси, публіцистичні статті, рецензії на фільми й театральні вистави, відгуки на книги поетів-початківців (на збірки віршів Ліни Костенко «Мандрівки серця», Василя Діденка «Зацвітай, калино»). Водночас поет зазнав тоталітарного тиску, замовчування своїх літературних здобутків критикою. Він усвідомлював, що сталінізм не розвінчаний до основ, а його ідеологи належно не покарані, тож до них поет звернувся з грізним попередженням у вірші «Де зараз ви, кати мого народу?»: «Не забувайте, виродки, ніде: / Народ мій є! В його волячих жилах / Козацька кров пульсує і гуде!».

У поезії «Древній, обікрадений народ!» Симоненко оспівав націю, яка вистояла в нерівному протистоянні з тоталітарним режимом: «Нові покоління, як обнова, / В лоні сповиваються твоїм. / І дідівська гордовита мова / Служить вірно і слухняно їм. // Пристрасним, орлино-мудрим / зором / Дивишся у Всесвіт з-під повік... / Виродки — підтвердження суворе, / Що живеш і житимеш повік». Чи розумів Василь Симоненко, що навіть у часи «хрущовської відлиги» так гостро писати небезпечно? Звичайно, усвідомлював ризик сказаного, навіть передчував, що над ним збираються хмари, проте не збирався сходити з обраного шляху народного захисника. На стіні в робочому кабінеті журналіст почепив своєрідну декларацію, у якій сформулював свої п'ять заповідей у житті: «1. Знати мову, якою пишеш. 2. Стати освіченою людиною. 3. Не бути байдужим до оточуючих. 4. Працювати до сьомого поту. 5. Мати те, що від Бога, — талант».

У 1962 році вийшла перша збірка поета «Тиша і грім» з передмовою **Степана Крижанівського**, який наголошував на новаторстві поета, що *«йде не стільки шляхом винаходу нових художніх форм — що теж надзвичайно потрібно, бо мистецтво ні в чому не терпить одноманітності і застою, — скільки в сфері нових художніх ідей»*. Цей дебют засвідчив, що в українську літературу ввійшов Поет, свідомий свого призначення. **Олекса Мусієнко** зазначив: *«Симоненко вразив читача не вишуканим мереживом слів, а осяянням краси власної душі; справжністю почуттів, інтелектуальною високістю і молодечим завзяттям»*.

Василь Андрійович виявився чудовим батьком. Його єдиний син Олесь згадував, як тато грався з ним, малим, розповідав казки, читав вірші, і робив це дуже майстерно. Казку «Цар Плаксі́й та Лоскотон» Симоненко написав для свого малюка за одну ніч. Дітям Симоненко адресував цікавий твір у жанрі небилиці — «Подорож у країну Навпаки», дорослим — «Казку про Дурила». Автор віршованих казок володів тонкою іронією, доброзичливим гумором, вдало вплітав у сюжет елементи фантастичного.

8 січня 1963 року в Спілці письменників України відбулося обговорення віршів Симоненка і Вінграновського. Головував Максим Рильський. Коли схвильований Симоненко продекламував свої поезії «Монархи», «Перехожий», «Злодій», зал вибухнув оваціями. Присутні добре зрозуміли підтекст віршів, спрямованих проти Сталіна та його сатрапів. Поетичний вечір став етапною подією для митця.

Для тоталітарної системи талановитий правдолюб виявився небезпечним. За ним уже вели стеження. А незабаром Василя Андрійовича жорстоко побили і кинули до камери міліціонери. Довідавшись про арешт товариша, 28 серпня 1962 року в районне містечко Сміла Черкаської області прибули журналісти й визволили колегу. Вони відразу жажнулися: руки Симоненка були в синцях. Митець відчув, *«ніби щось обірвалось усередині»*. Мабуть, внаслідок цього побиття у Симоненка невдовзі розвинувся рак нирок. У переддень смерті, в лікарні, він написав листа до Президії Спілки письменників України. Спонукала його це зробити турбота про безпомічну, хвору матір: *«Шановні товариші і старші друзі! Звертаюся до вас у трагічну хвилину... Не можу піти з життя, не подбавши про долю сім'ї, особливо матері. Мама моя працювала в колгоспі 27 років, але, незважаючи на це, змушена вдовольнитися роллю «утриманки». Перший день моєї смерті може стати першим днем її жебрацького животіння. Від усього серця прошу вас не допустити того і, коли це можливе, виділити їй з коштів Літфонду бодай мінімальну суму, котра гарантувала б їй від голодної смерті... 12 грудня 1963 р. В. Симоненко»*. Зміст листа

добре віддзеркалював незavidне становище не тільки Симоненкової матері-колгоспниці, а й багатьох її ровесниць.

Другу збірку «Земне тяжіння», яку Василь Андрійович тримав у руках тільки у вигляді верстки, було видано у 1964 році. У Львові побачила світ збірка новел Симоненка «Вино з троянд» (1965), а в Києві — збірка вибраного «Поезії» (1966). Вихід цих збірок у світ мав на меті спростувати закиди владі окремих вільнодумців, що Симоненко зазнав цензурних утисків. З цією ж метою у 1965 році поета посмертно нагородили найвищою в Україні премією імені Тараса Шевченка. За кордоном українська діаспора опублікувала поезії, прозу і щоденник Симоненка у видавництві «Сучасність» (Мюнхен) 1973 року. Книга називалася «Берег чекань», а передмову до неї написав один з найталановитіших літературознавців — Іван Кошелівець. Збірка поезій «Лебеді материнства» вийшла на Батьківщині митця аж 1981 року, а книга «Народ мій завжди буде» — 1990 року.

Похорон поета у Черкасах був велелюдним. На могилі Василя Симоненка звели постамент, де викарбували безсмертні рядки поета: «Можна все на світі вибирати, сину, / Вибрати не можна тільки Батьківщину».

Україна не забула свого сина-страдника. Іменем митця названо три школи: у рідних Біївцях, у Тернополі та Черкасах. За кращі поетичні книги в Україні присуджують літературну премію імені Василя Симоненка.

У 2010 році в Черкасах було урочисто відкрито пам'ятник Василю Симоненку. Скульптор Владислав Димйон під час відкриття постаменту сказав: «Задум полягав у тому, щоб наголосити, що крило генія несло його на вершину слави так рано, так молодо, так пророчо».

 Мистецька скарбниця. Композитор Анатолій Пашкевич написав музику на вірш «Лебеді материнства» і назвав пісню «Виростеш ти, сину», яку прекрасно виконували народна артистка України Раїса Кириченко та хоріві колективи.

 Підсумуйте прочитане. 1. Що в біографії Василя Симоненка вас найбільше вразило й чому? 2. У якій сім'ї виховувався майбутній письменник? За що поважали майбутнього поета вчителі та однокурсники? 3. Як ви розцінюєте вибір Симоненка після закінчення столичного університету працювати в провінційній газеті? 4. Прокоментуйте зміст «декларації», яку поет повісив на стіну у своєму кабінеті. 5. Що ви можете розповісти про прижиттєві публікації Василя Симоненка? Які асоціації у вас викликає метафорична назва другої збірки поета? Які книги вийшли вже після смерті митця? Чому деяким віршам Василя Симоненка вперше з'явитися друком довелося тільки за кордоном?

 Поміркуйте. 1. Прокоментуйте епіграф до статті про Симоненка. 2. Поясніть, як ви розумієте назву передмови Івана Кошелівця до книги Симоненка «Берег чекань» — «У хороший Шевченків слід ступаючи...».

Що мав на увазі літературознавець, говорячи про Шевченків слід?
3. Як ви розцінюєте останній лист Василя Симоненка до Спілки письменників? 4. Які твори Симоненка ви полюбили у середніх класах? Чим незвичні його казки?

Мистецька скарбниця. 1. Прослухайте запис пісні «Виростеш ти, сину», висловіть свої враження, зробіть висновок про художній рівень цього твору, назвіть прізвища композитора та виконавця.

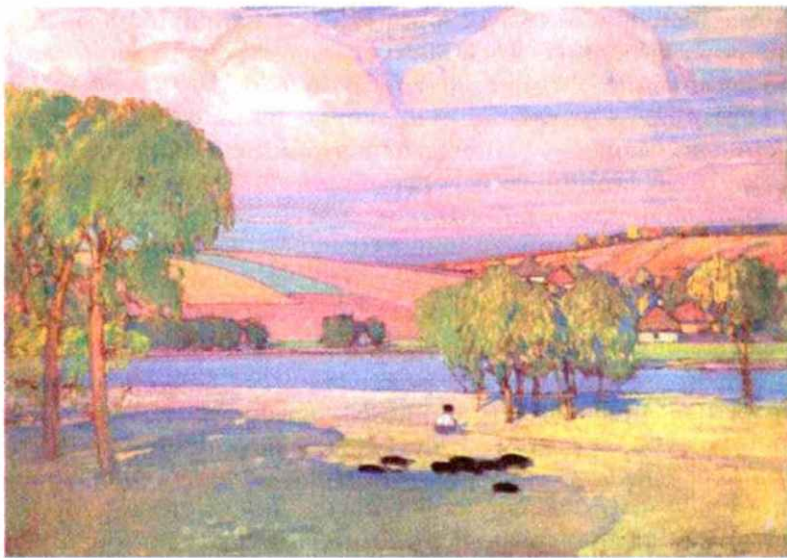
«Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекаслить мій народ» (Василь Симоненко)

У літературі Василеві Симоненкові судилося працювати менше, ніж п'ять років, проте він встиг увічнити своє ім'я. Як і Григор Тютюнник, Василь Симоненко добре знав і художньо відтворював умови життя, прагнення і сподівання народу. Він гостро переймався його бідами, невлаштованістю, беззахисністю перед бюрократами. Животрепетні, актуальні, викривальні поезії «Баба Онися», «Дід умер», «Дума про щастя», «Жорна», «Злодій», «Некролог кукурудзяному качанові» ставали вироком тоталітарній системі. Ці вірші є взірцями найвищого рівня художності, громадянської позиції, національної свідомості автора.

Василь Симоненко був переконаним українським патріотом, що засвідчує такий промовистий факт. Під час літературного вечора в Черкаському педінституті виступ Василя Симоненка виявився особливо цікавим для публіки. Серед записок митцеві одна була такого змісту: *«Яку це ви самотійну Україну маєте на увазі, коли пишете: «Хай мовчать Америки й Росії...», «Маю я святе синівське право з матір'ю побуть на самоті».* Почувши словосполучення «самотійна Україна», зал завмер, збагнувши, що провокатор готує поетові пастку, щоб викрити «буржуазного націоналіста». А Симоненко спокійно відповів: *«У мене Україна одна. Якщо автор запитання знає другу — хай скаже. Будемо вибирати».*

Вірш *«Задивляюсь у твої зіниці»* став синівською сповіддю поета Україні. Його написано у формі монологу ліричного героя, щирої розмови сина з матір'ю Україною. Цензура поглумилася над твором, вилучивши «крамольні» строфи. У той несприятливий для української мови і культури час поет насмілився заявити про своє *«святе синівське право з матір'ю побуть на самоті»*, звиривши Вітчизні наболіле на серці: *«Україно! Ти моя молитва, / Ти моя розпука вікова...».*

Цілісність образу Вітчизни раз у раз подається через глибину і сконденсованість думки, психологічну напруженість, динамічність. Автор пишається своєю дивною, гордою і прекрасною країною, схиляється перед героїзмом і мужністю борців за національне й соціальне визволення. І сьогодні чути *«битви споконвічний*

Василь Кричевський. Пейзаж. 1921

грюк», адже «Ще не всі чорти живуть на небі, / Ходить їх до біса на землі». Як стверджував письменник **Василь Захарченко**, «Симоненко перший у задушливі комуно-імперські роки посмів на весь голос сказати те, про що одні з нас тільки думали, а інші навіть боялися й помислити про таке в своїй рабській самотині. Він підніс наш дух, нагадавши нам про синівський обов'язок любити свою Україну над усе на світі, ні в кого не питаючи дозволу на це: «Хай мовчать Америки й Росії, / Коли я з тобою говорю».

Найбільшої напруги пафосний монолог досягає в заключній строфі, де поет заявляє про свою готовність, коли доведеться, пролити кров на священне знамено своєї Вітчизни. У зв'язку з цим рядком Симоненко переробляв вірш, щоб не виникло загрози різних тлумачень поетичних образів. Тож в останній версії «червоні блискавиці / Революцій, бунтів і повстань» у першій строфі та «хмари бурякові», «священне знамено», «крапелька крові» в передостанній візуально підсилювали колір червоного державного прапора СРСР. Так поет декларував свою лояльність до влади, адже інакше свідомими читачами (та й цензурою!) «священне знамено» могло сприйматися як синьо-жовте. Втім, незважаючи на компромісні образи, поезія «Задивляюсь у твої зіниці» мала вагоме ідейне навантаження. Сміливіше й чесніше за Василя Симоненка про Україну не сказав ніхто з поетів його покоління.

Незважаючи на політичні утіски Симоненка, майже всім його творам щастило знайти своїх читачів. Василь Андрійович жартував, що його «черкаська цензорша» у місцевій пресі дозволяла до друку навіть ті твори, які в столиці нізащо не опублікували б.

До таких можна зарахувати вірш «Я...». Заявляти про те, що на- смілився оприлюднити Симоненку у цьому вірші, було такою ж мірою небезпечно, як афішувати свою любов до України. У часи, коли вирізняться у безмежній масі було небезпечно, поет сміливо заговорив про людську гідність, неповторність кожної особистості. Антиподом до ліричного героя у вірші «Я...» виступає безімен- ний тупий бюрократ, вірний прислужник системи. Спосіб мис- лення цього клерка цілком відповідав тогочасній урядовій полі- тиці й переконаності, що в СРСР людей вистачить для реалізації всіх партійних планів — будувати Біломорканал, Дніпрогес чи БАМ, завойовувати пустелі, розорювати цілинні землі, створю- вати штучні моря... Афористичний висновок вірша «Я...» можна сприймати як максимум самого поета, його розуміння призначення кожної людини на землі: *«Ми — це народу одвічне лоно, / Ми — океанна вселюдська сім'я. / І тільки тих поважають мільйони, / Хто поважає мільйони «я».* Про ідейно-змістове наповнення вірша «Я...» літературознавець **Анатолій Ткаченко** сказав так: *«Ідея людської гідності, гордості з того, «що ти — людина», доповнюється тут мотивом уселюдської спільноти та яскраво вираженим протестом проти диктату сили, авторитарності».*

 Поміркуйте. 1. Високу оцінку першій книзі Симоненка «Тиша і грім» дав Степан **Крижанівський**: «Як грім народжується в тиші, так з глибин нашої землі, з надр нашого народу вибруньковується нова поетична індивідуальність, виникає щира, тверда, упевнена мова поета Василя Симоненка, що уміє, знає як, що сказати своїм читачам. Якщо молодий поет переживає радість відкриття світу ідей і художніх образів, то для нас — це радість першовідкриття таланту». Доведіть, що передбачення літературознавця було прозирливим. 2. Які провідні риси лірики Симо- ненка ви можете назвати? 3. Що спільного між віршами Володимира Сосюри «Любіть Україну» і Василя Симоненка «Задивляюся у твої зини- ці»? 4. Знайдіть у поезіях Симоненка і зачитайте рядки, що звучать афо- ристично. 5. Що ви відчували, читаючи вірш «Задивляюся у твої зиниці»? Чим саме вам імпонує ця поезія? У чому полягає ліризм змальованих митцем українських пейзажів? Відповідаючи, використайте картину **Василя Кричевського** «Пейзаж» (с. 246). Що ви знаєте про Симонен- ка як свідомого патріота? 6. Розкрийте зміст поезії «Я...». 7. Спростуйте або аргументовано доведіть слушність такого висновку **Степана Кри- жанівського** у передмові до збірки «Тиша і грім» про одну з головних рис художнього стилю Симоненка: *«Це та простота, що є антиподом примітиву і синонімом віртуозності. Це та простота, яка поєднує в собі красу, мудрість, тонку душевну чутливість і хороший смак».*

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Жулинський М. Василь Симоненко // Жулинський М. Із забуття — в безсмертя. — К., 1990.
- Шевченко А. Василь Симоненко вчора і сьогодні // Дивослово. — 1999. — № 12.
- Яременко В. Крик двадцятого віку // Дніпро. — 1995. — № 1.

Дмитро Павличко

(1929)

Жити на своїй землі, й мови рідної не чути,
І щодня ковтати гнів, наче келишок отрути...
Це присуджено мені, це мені нещадна кара
За довіру молоду, за поривну честь Ікара.

(Дмитро Павличко)

Дмитро Павличко — поет рідкісного обдаровання. Наділений хистом публіцистичного слова, він відгукується на злободенні теми, відчуває пульс доби й водночас прагне змалювати красу світу, людських почуттів, відкрити найпотаємніші загадки буття, збагнути сутність покликання людини. Творчість Дмитра Павличка багатогранна, суперечлива, та в ній найважливіший мотив — любов до України. Йому притаманні ліризм, філософічність і гостре, як кинджал, викривальне слово. Великий внесок зробив Павличко у розвиток літературної критики і художнього перекладу.

«Не був я, Господи, безбожним, / Але носив раба тавро»
(Дмитро Павличко)

Дмитро Васильович Павличко народився у селі Стопчатові Коломийського повіту на Станіславщині (нині — Косівський район Івано-Франківської області) 28 вересня 1929 року. З малих літ батьки привчали хлопчину до праці, Дмитрик був і пастушком, і погоничем. І все ж таки не лише для гірких заробітків готували сина. Батько, розумний і освічений гуцул, у часи Першої світової війни воював у війську Січових стрільців, був у Львові та Києві. Тож не дивно, що Василь Павличко намагався дати своїм синам освіту. Як жив, надривно працюючи від зорі до зорі, так і смерть на схилі віку прийняв за роботою, висипаючи зерно з мішків і стоячи у збіжжі. Його мати, неграмотна селянка, мала чудову пам'ять: точно цитувала Шевченкового «Кобзаря» й поему «Панські жарти» Івана Франка. Листи, які вона диктувала, були справжніми поезіями, з римами, влучними висловами, дивовижно вдалимими художніми засобами. Тож талант віршувати Дмитро успадкував від матері. Спочатку Дмитро вчився у польській школі в Яблунові. Учителі-поляки готували патріотів для Речі Посполитої, тому вже у першокласників наполегливо виховували гордість за польську національну належність і повагу до державного герба — білого орла. За неправильно наголошене польське

слово, за ненароком вжите українське Дмитра карали ударами лінійки по долонях, стоянням на колінах на гострій гальці. За часів німецької окупації Дмитро Павличко поступив до Коломийської гімназії, успішно вивчав німецьку та латинську мови, а з молодшого шкільного віку вільно володів польською. 1944 року родина Павличків пережила трагедію: німці розстріляли Дмитрового брата-красеня Петра. Коло домовини й народився юний Павличко як поет, бо з болю, страждань і ненависті заговорила муза. У п'ятнадцять років він написав свій перший вірш, а згодом відобразив цю подію у поемі «Вогнище». У квітні—червні 1945 року Павличко перебував у сотні УПА. Сотенний Спартак наказав Дмитрові та його ровесникам повернутися додому і здобувати освіту. Понад півроку Дмитро Павличко з іншими юнаками терпів катування й допити у Яблунівській і Станіславській тюрмах, де енкаведисти вимагали, щоб хлопці зізналися у своїй причетності до національного повстанського руху, проте юнаки зятят мовчали. Врешті за відсутністю прямих доказів неповнолітніх в'язнів відпустили на волю.

Закінчивши 1948 року середню школу, Дмитро Павличко вступив до Львівського університету на філологічний факультет. 1951 року відбувся дебют митця: в університетській газеті опублікували його вірш «Дві ялинки».

Здобувши диплом, у 1953 році Дмитро Васильович вступив до аспірантури, писав кандидатську дисертацію під керівництвом академіка *Михайла Возняка*. Предметом наукових студій Павличка стали сонети *Івана Франка*. Цього ж року вийшла його перша збірка «Любов і ненависть». За цю книгу на пропозицію Миколи Бажана автора 1954 року прийняли до Спілки письменників. Сам митець так пояснював назву книги: *«Поезію творить любов, а не злоба... Якщо в моїх творах присутня ненависть, то це означає, що я жив у жорсткій і складній часи»*. 1955 року померла мати, і це стало для поета тяжким ударом. До того ж, Дмитра Васильовича виключили з аспірантури начебто «за неуспішність», а насправді за виступ на зборах викладачів з критикою русифікаторської політики влади. Він почав працювати у журналі «Жовтень» (нині «Дзвін»), у 1957—1959 роках був заввідділом поезії. У 1955 році побачила світ збірка віршів

Ярослав Пстрак. Портрет хлопчика. Кінець XIX ст.

«Моя земля», у 1958 — «Правда кличе!», якою Павличко ознаменував поріг шістдесятництва. До книги увійшов вірш «Коли помер кривавий Торквемада», де прозвучало грізне звинувачення, яке зривало маску з тоталітарної системи та її вождів. Невдовзі збірку «Правда кличе!» було заборонено. «Хрущовська відлига» тоді лише напинала паруси теплим вітром перемін. Почали з'являтися досить сміливі книги інших авторів. Дмитро Васильович 1959 року видав збірку «Бистрина», а 1960 — «Днина». У 60-і роки з-під пера поета з'явилися збірка поезій «На чатах», чудові казки «Золоторогий олень».

У 1963 році Дмитро Васильович переїхав із родиною до Києва і влаштувався на роботу в кіностудії імені Олександра Довженка. За його сценарієм, написаним у співавторстві з *Володимиром Денисенком*, було знято фільм «Сон» про Тараса Шевченка, згодом — фільм «Захар Беркут», сценарій якого написав Павличко за однойменною повістю *Івана Франка*. У фільмі «Сон» уперше прозвучала пісня *Олександра Білаша* на слова Павличка «Лелеченьки», шедевр української пісенної культури. Вона має глибинний підтекст і співзвучна із піснею на слова Богдана Лепкого «Чуєш, брате мій». Лиха доля розкидала українців по світах, але кожен з них мріє бодай бути похованим у своєму рідному краю: «*Ніч накрила очі / Мені молодому, / Несіть мене, лелеченьки, / Мертвого додому*». Та найбільше уславила Павличка пісня «Два кольори» (музика *Олександра Білаша*). Широкий резонанс мала збірка поезій «Гранослов» (1968). Цього ж року з ініціативи і з передмовою Павличка вийшла друком книга *Богдана-Ігоря Антонича* «Пісня про незнищенність матерії».

У 1971—1978 роках поет працював головним редактором журналу «Всесвіт». У період його керівництва часописом тут друкували твори навіть тих зарубіжних письменників, яких не рекомендували публікувати радянські ідеологи. Павличко залучав до співпраці видатних перекладачів, чиї імена було заборонено згадувати. За це його й позбавили посади, хоч «Всесвіт» за часів Павличка був дуже популярним, мав 80 тисяч передплатників.

Павличкова лірика 70-х років камерна. Дві книги визначають її профіль: «Сонети подільської осені» (1973) і «Таємниця твого обличчя» (1974, 1979). Ліричний герой книги «Таємниця твого обличчя» не тільки не називається на ім'я, а й не є головною персоною. Вірші про любов з цієї збірки — це не стільки історії кохання, скільки показ любові як найвищого почуття одухотвореної частям і талантом людини. В українській поезії після «Зів'ялого листя» *Івана Франка* до часів творчості Павличка не було такої витонченої, цікавої інтимної лірики, зокрема еротичної. Табу на зображення плотських

утіх як елементу буржуазної культури в радянську добу взагалі унеможливило появу подібних текстів, але автор «Тамниці твого обличчя» довів, що поезії еротичного звучання можуть бути і не вульгарними й примітивними, залежно від того, як саме їх писати.

У 1977 році за книгу вибраного, яка отримала назву першої збірки Павличка — «Любов і ненависть», авторові присудили Шевченківську премію. Через два роки вийшли у світ «Вибрані твори» у двох томах, а в 1989 році — у трьох. Прихильників таланту митця порадували книги «Вогнище» (1980), «Спіраль» (1984), «Рубаї» (1987). В українській поезії Павличко вперше використав форму вірша, якою здобув світову славу *Омар Хайям*. Також він переклав сонети Шекспіра та інших видатних поетів, 1983 року видав антологію «Світовий сонет» (1983).

Павличко успішно працював у галузі літературознавства. Двотомник його статей «Літературознавство, критика, українська література» (2007), збірник критичних праць «Світова література» (2007) вражають вмінням надзвичайно глибоко й прозріливо осмислювати літературні явища, давати їм належну оцінку. По-філософськи дивлячись на світ, митець зробив афористичний висновок: *«Я тимчасовий, та мусить пройти вічність крізь мене»*. Про те, що талановита людина повинна бути багатогранною і випробовувати себе в різних сферах, щоб домогтися успіху, Павличко сказав: *«На моє глибоке переконання, бути в наш час «чистим» поетом не можна. Якщо ж не вдається проза, пиши статті. Якщо вони не виходять — перекладай. Якщо з тебе непутящий перекладач, шукай себе в драматургії чи в роботі сценариста, не минай спроб висловитись як публіцист»*. За своє життя Дмитро Васильович встиг зробити дуже багато, але й досі не сповільнює творчих обертів, незважаючи на поважний вік. Митець залишається молодим душею, працелюбним, готовим підставити плече заради доброї справи, для користі України. Дмитро Павличко займався і державницькою діяльністю. Був депутатом трьох скликань Верховної Ради України, послом у Словаччині й Польщі, шість років віддав дипломатичній службі, доклав чимало зусиль, щоб Українська держава здобула незалежність, був одним із авторів «Акту проголошення незалежності України», ініціював створення Народного руху України, був його ідеологом. Водночас поет не переставав плідно працювати як письменник. У 90-і роки він написав свою найкращу книгу — «Покаянні псалми» (1994). У 1998 році побачили світ збірки поезій «Золоте ябко» і «Ностальгія», а в XXI столітті — ціле гроно високопоетичних книг: «Засвідчую життя», «Наперсток», «За нас», «Пам'ять», «Сонети. Світовий сонет», «Задивлений в будущину», «Не зрадь», «Три

строфи», «Аутодафе», «Кирило Осьмак», «Потоп», «З різних літ». У 2009 році вийшла друком ювілейна книга вибраних поезій «Покаянні псалми». Зараз поет у zenіті слави, у розповні таланту, тож українці чекають від нього нових творів.

Словникова робота. 1. Розширте свої знання про ліричні жанри, зокрема про народну й авторську пісню.

Ліричний жанр (*грец.* *lyrikós* — лірний; твір, виконаний під акомпанемент ліри, і *франц.* *genre* — вид, жанр) — тип ліричного твору. До ліричних творів відносять фольклорні віршові твори й авторські вірші: громадянську, пейзажну, філософську (в тому числі медитативну, сугестивну, інтелектуальну, наукову), інтимну (родинну, любовну або еротичну) лірику, а також поезію в прозі: етюд, монолог, акварель, спогад. Та найбільш виразними ліричними творами є ода, дифірамп, молитва, пісня, романс, псалом, ідилія, елегія, думка (дума).

Пісня — музикально-поетичний різновид мистецтва, призначений для співу. Якщо вірш складається зі строф, то пісня — з куплетів. Якщо у вірші є рефрен, то в пісні — приспів. Піснями стають вірші, покладені композиторами на музику.

2. Пригадайте, які віршові ліричні твори ви вже вивчали на уроках української літератури в попередніх класах. А які поезії в прозі читали? 3. Чим відрізняється фольклорна пісня від авторської? Що ви можете розповісти про найбільш відомі вам авторські пісні? Яких українських поетів-піснярів можете назвати? Перелічіть створені ними пісні. 4. За яких умов авторський вірш стає народною піснею? Чим саме імпонують вам пісні на слова Дмитра Павличка?

Підсумуйте прочитане. 1. Від кого Павличко успадкував уміння віршувати? Де він здобув середню й вищу освіту? 2. Чим пам'ятні поетові воєнні роки? 3. До якого літературного покоління зараховують Павличка? Яку тематику розробляв поет? 4. Перелічіть відомі збірки віршів Дмитра Павличка і розкрийте поетику їхніх назв. Назва якої збірки вам подобається найбільше й чим саме? 5. Що ви знаєте про діяльність Павличка як перекладача? Який журнал він очолював? 6. У якій ще галузі літератури зробив значний внесок митець? 7. Які пісні на слова Павличка ви знаєте? Хто написав до них музику?

Поміркуйте. 1. Прокоментуйте епіграф до статті. 2. З яких причин долю Дмитра Павличка можна назвати складною? Життєвий шлях якого українського митця, на ваш погляд, подібний до Павличкового? Чому ви так вважаєте? 3. Які вірші Павличка про Україну й рідну мову будили національну свідомість молодого покоління у 70—80-і роки? Чому за право опублікувати такі поезії доводилося платити дорогою ціною компромісів? 4. Окресліть державницьку діяльність Павличка. Чи позначилася активна громадянська позиція митця на його літературній творчості? Як саме? 5. Прокоментуйте тезу Дмитра Павличка: «Поезія ділиться на лірику та епос, лірика може бути любовною, філософською, політичною,

пейзажною, воєнною, присвяченою різноманітним видам праці і т. д., але якщо вона справжня, то завжди буде сповіддю людини».

 Робота в парах. 1. З однокласником, з яким сидите за однією партою, взаємно доповнюючи один одного, розкажіть про особливо цікавий для вас епізод з дитинства чи юності Дмитра Павличка. 2. Опонуючи один одному, спростуйте або доведіть твердження **Всеволода Неділька**: «Павличкова ліра тяжіє до складних загальнолюдських проблем у їх найгостріших суперечностях, контрастах. Добро і зло, любов і ненависть, пелюстки і леза, світло й п'ятьма — Павличко розмірковує над цими вічними тезами як філософ, а осмислює й розповідає про них — у вишуканих і точних образах».

 Творче завдання. Об'єднайтеся у творчу групу й підготуйте доповідь про співавторство Павличка й композитора **Олександра Білаша**, яку виголосить один учень від групи, бажано з музичним супроводом.

 Мистецька скарбниця. 1. Розгляньте «Портрет хлопчика», який намалював **Ярослав Пстрак**. Чи подібним до портретованого ви уявляли собі Дмитрика Павличка? Чому? Як саме одяг дитини, тло і колорит картини засвідчують, що йдеться про Гуцульщину? 2. У пошуковій програмі «Google» мережі Інтернет знайдіть відомості про виконавців пісень на слова Дмитра Павличка й підготуйте про них коротенькі реферати.

 Узагальнюємо вивчене. Аргументовано доведіть, що Дмитро Павличко належить до поетів-шістдесятників і що його творчість — вагомий внесок в українську літературу.

«Найбільша з усіх таємниць — таємниця твого обличчя» (Дмитро Павличко)

Якось Дмитро Павличко сказав, що *«між музикою і словом в пісні... повинна існувати духовна єдність авторів, яка зринає з подібності їхніх устремлень, з гармонійної сумірності їхніх людських і творчих прикмет»*. Перша пісня Павличка, яка здобула популярність, називалася «Впали роси на покоси» (1958). Та визнаним поетом-піснярем він став завдяки пісні «Два кольори». **Дмитро Павличко** згадує: *«Був день, коли мій батько, почувши, як у Стопчатові по радіо зазвучала пісня «Два кольори», не знаючи, що то мої слова, почав хвалити той твір і витирати сльози»*. Павличко посів місце одного з найяскравіших поетів, яким судилося стати ще й піснярами. **Всеволод Неділько** наголошував: *«Славнозвісна пісня «Два кольори» за популярністю конкурує з Малишковим «Рушничком»*. Точна вказівка автора на традиційні кольори української вишивки в цьому вірші надзвичайно важлива. Знавці народної етнографії наголошують, що в усій Україні у вишиванні сорочок мотиви орнаментів, композиції, кольори передавалися з покоління в покоління, а в техніках вишивок завжди переважав чорний колір у поєднанні з червоним. Але йдеться у Павличковому творі не лише про материнську любов до сина й вишиту ньенькою сорочку-оберіг».

Поезія «*Два кольори*» — глибокозмистовна й естетично довершена. Віршовий розмір цього твору — п'ятистопний ямб, римування перехресне. Твір складається з п'яти катренів, два з яких завершуються рядками: «*Два кольори мої, два кольори, / Червоне — то любов, а чорне — то журба*». Зміна наголосів «*кóльори — кольорí*» спричинює мелодійні переливи, створює додатковий звуковий ефект. До того ж, у пісні «*Два кольори*» надзвичайно цікавою і на час написання сміливою думкою була та, що вищими за «*комуністичні далі*», які автор назвав «*безвістями*», є споконвічні українські ідеали — «*батьківські пороги*», тобто Вітчизна, рідний край, Україна. Образом сивочолого ліричного героя, увиразненого чудовою метафорою «*мені війнула в очі сивина*», автор підкреслює плинність і короткотривалість людського життя, а водночас вічність і непроминущість родинних цінностей, серед яких мамин подарунок посідає особливе місце.

Олександр Білаш написав музику на вірші Павличка «*Пісня про Україну*», «*Віконце*». Особливою популярністю в сучасних слухачів користується його пісня «*Явір і яворина*», складена на основі поезії «*Я стужився, мила, за тобою*». Метаморфози (хлопець — *явір*, дівчина — *яворина*) цього твору народно-пісенні, фольклорні, характерні для багатьох українських балад, що виникали ще в козацькі часи. Проте дух ХХ століття у вірші відчутний. У поезії йдеться про те, що у новій іпостасі дерева хлопець-явір складає пісні своїй милій. Майстри музичних інструментів шукають саме такі співочі дерева, бо тільки з них можна зробити скрипки чи цимбали, які вражатимуть шанувальників своїм звучанням. Фізична смерть для явора — це духовне народження безсмертних музичних шедеврів: «*Він не знає, що надійдуть люди, / Зміряють його на поруби, / Розітнуть йому печальні груди, / Скрипку зроблять із його журби*». Трагічна розв'язка пісні тільки увиразнює ціну таланту обдарованої людини, підкреслює її унікальність і жертвність.

Гуцувський рушник

Часто по радіо на замовлення слухачів звучать пісні на вірші Павличка «*Дзвенить у зорях небо чисте*», «*Сріблиться дощ в тоненькому тумані*» та «*Розплелись, розсипались, розпались*». Ці поезії — філігранні взірці високої інтимної лірики, вперше опублікованої у книзі поезій «*Тасмниця твого обличчя*». Музику до них творили чимало композито-

рів, але мелодії *Олександра Білаша* неперевершені, тому й пісні звучать переважно в його музичній інтерпретації. Поезія «*Дзвонить у зорях небо чисте*» тонко передає швидкоплинність людського життя, в якому — попри буденні клопоти, життєві справи, нагальні рішення — любов вивищується, як бездонне зоряне небо над головою людини в ясну ніч. Історію кохання поет показав як цілий природний цикл. У першій строфі літній герой уявляє себе «*деревом безлистим*» у засніжених полях, адже його почуття прохолодно-стримані, як і зимовий пейзаж, вдало відтворений оксимороном «*Палає синім льодом шлях*». Всі інші строфи є спогадами героя про його повнокровне життя. Автор підкреслює відмінність юнацької і зрілої любові, проводячи паралелі з природою. Перше юнацьке захоплення подібне до гіркої тополі, яка котрогось дня у холодну провесінь може раптом зазеленіти набубнявленими від соку бруньками: «*Як надійшла щаслива доля, / Збудила весняну снагу, / Моя душа, немов тополя, / Зазеленіла на снігу*». Любов молодій людині поет уявляє в образі ранньої черешні, яку, попри красу рясного білого цвіту, останній приморозок ще здатний оббити до пелюстки: «*Як надійшла любов справдешня, / Хлюпнула пригорщу тепла, / Моя душа, немов черешня, / Понад снігами зацвіла*». І тільки зріла любов — всепрощаюча й водночас вимоглива, відповідальна. Вона, крім плотських утіх, ґрунтується на міцній дружбі та взаємопідтримці подружжя, вмінні відрізнити важливе від другорядного, проминутого, миттєве — від вічного, тому її пізні плоди (червоні яблука-йони, які на Гуцульщині обривають аж після першого снігу) чарують око й дивують серце: «*Як надійшла і засіяла / Та дружба, що живе в літах, / Моя душа над снігом стала, / Неначе яблуня в плодах*».

Вірш «*Сріблиться дощ в тоненькому тумані*» основним мотивом туги за молодістю перегукується з попередньою поезією. Пейзаж у цій ліричній мініатюрі змінний, порівняння віртуозні: цівки дощу здаються нитками парчі в прозорім полотні, далечина — блакитна й міражна, як сон, як прийдешне, туман постає волоттю, тобто китицею дрібних і м'яких, аж наче шовкових (наприклад, у ковили) колосочків, завітчаних і дощем, і промінням сонця. Швидка зміна днів осінньої доби у співзвучній до попередньої поезії «*Розплелись, розсипались, розпалась*» увиразнює стрімкий перебіг людського життя: «*Розплелись, розсипались, розпалась, / Наче коси, вересневі дні. / Ми з тобою ще не накупались, / А вже грає осінь у вікні*». Смак гіркої горобини, якою смакує довголітнє подружжя, передає гіркоту того, що вже не відбудеться ніколи, тугу за молодістю, ностальгію за красою безтурботної юності. Ліричний герой сприймає сивіюче волосся коханої як «*зимові дні сріблясті*»,

але прикрашати голову милої зорями (як прикрашав світлячками Лукаш, уквітчуючи зоряним вінком свою Мавку) вже пізно.

Вірш «*Був день, коли ніхто не плаче*» тонко передає телепатичний зв'язок між закоханими. Ліричний герой несподівано здригається, відчувши, що в цю мить дуже потрібний своїй коханій, що вона тужить за ним, кличе, жде: «*Був день, коли ніхто не плаче, / Був ясний день, як немовля. / Та я здригнувся так, неначе / Твоє ридання вчув здаля*». Тло грімкотливого світу, постійні й досить відчутні шуми якого можуть заглушити навіть людський крик, не стає на заваді голосу серця: закохані відчувають одне одного й на відстані, вловлюють тонкі біоструми душ так, наче знаходяться зовсім поряд. Тихий елегійний смуток притаманний багатьом інтимним поезіям збірок «Таємниця твого обличчя» і «Золоте ябко». Серед свого покоління поетів Дмитро Павличко і Микола Вінграновський — найталановитіші співці глибокої любові чоловіка до обраниці свого серця.

Поміркуйте. 1. Назвіть вершинні збірки Дмитра Павличка. Якими основними мотивами вони відзначаються? 2. На основі прочитаного доведіть, що Павличко — автор високохудожньої патріотичної, громадянської та інтимної лірики. 3. У пошуковій програмі «Google» знайдіть інформацію про нагороди поета, зокрема про присудження йому звання Герой України. З якої причини державними преміями й орденами відзначають тільки окремих людей? Перелічіть лауреатів і орденоносців свого краю. За що саме вони високо пошановані державою? 4. Які пісні на слова Павличка ви знаєте? Чим саме вони вам особливо подобаються?

Аналізуємо твір. Яким постає образ матері у вірші «Два кольори»? Чому в цьому творі фігурує народна вишивка? Як ви вважаєте, що символізує поєднання чорного і червоного кольорів і чому? Окресліть мотиви вірша. Які засоби виразності допомагають автору розкрити ідею цього твору? Які тематично споріднені вірші інших авторів ви можете назвати?

Творче завдання. 1. Намалуйте ілюстрацію до вірша Дмитра Павличка, який вам особливо сподобався, підпишіть її поетичним рядком. 2. Опішіть гуцульський рушник, скориставшись фото (с. 254). Які кольори на ньому переважають? Що вони символізують? Як про ці кольори сказано у вірші Павличка? Прорекламуйте відповідні рядки.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Драч І. Ми щасливі, що маємо Павличка // Літ. Україна. — 1989. — 28 вересня.

Жулинський М. Відчайдушний голос українського болю // Павличко Д. Вибрані твори: У 2 т. — К., 2008. — Т. 1.

Ільницький М. Дмитро Павличко: Нарис творчості. — К., 1985.

Іван Драч

(1936)

Художнику — немає скutih норм.
Він — норма сам, він сам в своєму стилі.
У цей столітній і стобальний шторм
Я кидаюсь в буремні гори-хвилі.

(Іван Драч)

У плеяді шістдесятників поет, кіносценарист, перекладач Іван Драч вирізнявся особливою оригінальністю, іскрометністю, потягом до експериментаторства. Мистецьке обдаровання і здатність реформувати поезію, співвіднести її з науково-технічними досягненнями доби зробили його одним із найпомітніших поетів у слов'янському світі. Драч підніс українську лірику на нові вершини, розширюючи межі естетичного моделювання світу.

«Навіщо я? Куди моя дорога?» (Іван Драч)

Іван Федорович Драч народився 17 жовтня 1936 року в селі Теліжинці Тетіївського району на Київщині, яке натхненно оспівав в однойменній збірці: *«Є до кого в світі притулитись / І молитись, впавши небом в суть, — / Твої вічні і стосвічні липи / Крилами пахучими знесуть»*. Закінчивши середню школу в Тетіїві, юнак працював учителем у семирічній школі села Дзвінячого, служив в армії, а згодом вступив на філологічний факультет Київського державного університету, закінчити який не довелося. У книзі «Вогонь з попелу» Драч пригадував, як його, студента-філолога, звинуватили в націоналізмі й намагалися перевиховувати (*«викликали, лякали, роз'яснювали, страхали й жахали, манили й заманювали»*). Внаслідок пережитого Драчеві приснився пророчий сон: *«Начеб несуть мене, прохромленого, на тризубі, як на вилах-тріїчатах, несуть, як прапор, а я боюсь упасти і тримаюсь за зубці, бо тисячі людей ідуть за розп'ятим на тризубі, як за прапором»*. Після того у 1959 році й народився такий вірш: *«Ви, крізь свою вузьколобу призму, / Як гармаками, в багні і в гною, / Тризубом націоналізму / Прохромили душу мою... / Україно, у мене нема малокров'я. / Україно, я палю за собою мости. / Україно, дозволь мені серед твого безголов'я / Головою тривожно прорости!..»* Цьому принципові митець був вірний усе своє життя. Наприкінці 80-х — на початку 90-х років, у добу національної революції,

поет справді повів за собою мільйони, щоб вибороти Україні державну незалежність.

У 1964 році Драч закінчив Вищі сценарні курси в Москві, працював на кіностудії імені Олександра Довженка, у газеті «Літературна Україна», в журналі «Вітчизна». У 80-х роках Іван Федорович був секретарем правління Київської організації Спілки письменників України. Обирався головою Народного руху України та депутатом Верховної Ради України. Водночас керував товариством «Україна», очолював Світовий конгрес українців та Конгрес української інтелігенції, був головою Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України.

Як митець Іван Драч формувався під впливом естетики *Олександра Довженка*, творчості раннього *Павла Тичини*, поетів «Розстріляного відродження», а також модерної європейської літератури. Ще студентом Драч запам'ятався всім своєю допитливістю, правдолюбством, бунтівливою вдачею. Скромний у поведженні, заглиблений у свої роздуми, з відкритим, сміливим поглядом та впевненою ходою, він нагадував хлібороба-сіяча. Водночас Іван був заводієм товариства, веселим, енергійним, поривним, готовим відгукнутися на радість чи горе інших.

Творчість Драча можна поділити на три періоди: 1) *ранній* (1961—1972), характеризується невтомними пошуками нових образів та експериментами з формою. У цей період з'явилися поема-феєрія «Ніж у сонці» (1961), збірки «Соняшник» (1962), «Протуберанці серця» (1965), «Балади буднів» (1967), «До джерел» (1972); 2) *мистецької самореалізації* (1973—1986), позначений образним та жанровим багатством, різноманітням естетичних відкриттів, утвердженням на засадах неомодерністського стилю. У цей час побачили світ книги «Корінь і крона» (1974), «Київське небо» (1976), «Сонячний фенікс» (1978), «Сонце і слово» (1979), «Американський зошит» (1980), «Шабля і хустина» (1981), «Теліжинці» (1985); 3) *зрілий* (з 1986 року до наших днів). Поет опублікував збірки «Храм сонця» (1988), «Вогонь з попелу» (1995), «Сізіфів меч. Вірші дев'яностих» (1999), «Крила» (2001), «Противні строфи» (2005), «Наближення. Поетичні переклади й статті» (2008), драму-колаж про *Тараса Шевченка* «Гора» (1997), «Поєми» (2006), збірник статей з проблем державотворення «Політика» (1997).

Іван Драч також опублікував драматичні поеми «Дума про Вчителя» (1971), «Драматичні поеми» (1982), кіноповісті «Іду до тебе» (1970), «Криниця для спраглих» (1983), «Київський оберіг» (1983) та інші, збірник літературно-критичних статей «Духовний меч» (1983). У 1976 році поет за збірку «Корінь і крона» був удостоєний Державної премії України імені Тараса Шевченка.

Особливості творчої манери. Іван Драч — поет-модерніст. У тісних рамках «естетичного традиціоналізму» (Юрій Івакін) він уже не міг повністю себе виявити, тож звернувся до «мускулястого» метафоричного стилю, до асоціативного письма, тобто прийому перенесення і поєднання різнорідних понять, явищ, образів, щоб художньо осмислити світ у найрізноманітніших зв'язках. Поняття універсальності — одне з головних в естетиці поета, переконаного, що сучасна лірика повинна охоплювати світ у всіх масштабах — від безконечно великого до зовсім малого, від зоряних галактик до вогника світлячка. З раннього періоду Драч творив поезію зорових образів. Звідси його улюблений прийом — кіномонтажне поєднання образів, картин, тобто окремі рядки і фрагменти його поезій пов'язані між собою і взаємодіють за принципом художньої цілісності.

Митець прагнув викликати у читача ефект здивування, несподіване бачення світу, людей, предметів, явищ. Проте здивування не задля ошелешення, епатажу, а для збентеженості, зачудування. Тому Іван Драч перебував у постійному пошуку нового, видимого у невидимому, поетичного у повсякденному.

Митець оновлював українську лірику модерним мисленням. У його поезіях традиційні образні вислови поєднуються з новітніми, часто в текстах превалюють неологізми й техноцизми, як-от у поезії «Балада ДНК — дезоксирибонуклеїнової кислоти», де синхрофазотрони «ридають, як леви». З появою Івана Драча українська поезія збагатилася на інтелектуалізм. Проте митець так розгортав ліричний сюжет, що врешті переважала не раціоналістичність, а емоційність, щирість авторських переживань і зізнань. Відбулося своєрідне злиття, взаємопроникнення реальності й внутрішнього світу поета.

Новаторство в жанрі балади. Перша збірка Драча «Соняшник» ознаменувала новий етап у розвитку української лірики, привернула пильну увагу громадськості. *Павло Тичина* у своєму щоденнику відзначив поезію Драча «Етюд про хліб», та ще більше своєю новизною його вразила «Балада про соняшник», згодом перекладена багатьма мовами світу.

«Балада про соняшник» (1962). Іван Драч реформував жанр балади, відкинувши традиційні легендарно-історичні, героїчні й фантастичні її атрибути, але залишивши ліро-епічну структуру, напружений сюжет. Поет розширює просторові координати художнього світу, сміливо відштовхуючись від побутових, буденних реалій життя і на цій основі піднімаючись до широких узагальнень. У його баладах ліричний суб'єкт вміє миттєво осягнути світ, побачити в ньому щось дивне, неповторне, якусь нову грань, яка не всім відкривається.

У «Баладі про соняшник» побутова конкретика, універсальність і велич життя поєднані в цілісність, читацьке світосприймання, пов'язане відчуттям неперервності руху й відкриттям краси у повсякденному житті. Уже початок балади незвичний: соняшник, цей невід'ємний атрибут українського пейзажу й національного світовідчуття, зазнає метаморфоз: *«В соняшника були руки і ноги, / Було тіло шорстке і зелене. / Він бігав наввипередки з вітром, / Він вилазив на грушу, і рвав у пазуху гнилиці, / І купався коло млина, і лежав у піску, / І стріляв горобців із рогатки. / Він стрибає на одній нозі, / Щоб вилити з вуха воду...»*

Отже, соняшник у баладі — то хлопець: поет майстерно застосовує фольклорний мотив перевтілення (коли дівчина стає тополею, юнак — явором). Драч поєднує в одній площині реальні деталі з метафоричним узагальненням, застосовує асоціативне мислення, внаслідок чого реальні предмети стають символами. Митець вдається до підсвідомих, інтуїтивних видінь і зміщень: соняшник поводить як хлопець, бігає наввипередки з вітром, рве на груші гнилиці, а *«красиве засмагле сонце»* уподібнюється до дядька-велосипедиста. Водночас образ сонця набуває метафоричного смислу і символізує поезію, тобто сонце-поезія трансформується в образі звичайнісінького сільського дядька. Миттєві порушення пропорцій, неочікувані просторові й смислові зміщення, асоціативні комбінації явищ і предметів стають важливим інструментом для вираження ідеї твору. В цих видозмінах важливу роль відіграє момент сенсації. Це своєрідний психологічний *«зоровий план»*, адже зіставлені події і картини вражають свідомість читача.

Образи соняшника і сонця цементують структуру поезії, вони надзвичайно прозорі: читачеві зрозуміло, що поет нероздільно пов'язаний з реальним життям, яке дає можливість творцеві самореалізуватися. Відкриття краси, духовності, що набувають космічного, сонячного виміру, неможливі без «земного», реального буття, яке обдарована особистість переплавляє у витвори мистецтва. У баладний сюжет знову вривається ліричне начало, і завершує твір монолог: *«Поезіє, сонце моє оранжеве! / Щомиті якийсь хлопчисько / Відкриває тебе для себе, / Щоб стати навіки соняшником»*.

Національний характер балади виявляється на рівні поетичного мислення та образів. Зокрема,

Володимир Патик.
Соняшники. 1988

Павло Тичина помітив у ній відбиття народного світосприймання. Образ «сонце моє оранжеве», жовтий колір соняшника є невід'ємним атрибутом національної символіки. Геніальний поет записав у щоденнику, що жовтогаряча барва у вірші Драча відповідає «характерові творчого сприймання світла українським народом», а поетика твору є модерною. Баладу написано верлібром, ритмічна розкріпаченість якого давала змогу авторові вільно передати рух складних картин, думок і почуттів. Його верлібр спроможний на миттєву концентрацію ідей та образів, раптове напруження переживань ліричного героя.

Значних модифікацій жанр балади зазнав у поезії «Крила», яка має підзаголовок «Новорічна казка», тобто небувала історія. Поет зберіг баладний фантастичний прийом, але події розгортаються на побутовому тлі, що підкреслює сірість, примітивність життя персонажа. Драч вдається до засобу іронії, наприклад, змальовуючи, як дядькові Кирилу небесними силами було даровано крила, проте він будь-яким способом хоче їх позбутися: обтинав їх сокирою, тими «крилами хату вишив, крилами обгородився», вже ті крила розікрали безкрилі поети, а вони знову і знову виростають. Балада набуває ознак іронічної притчі, у якій крізь комічну сцену обтинання й самообтинання «крил», що символізують талант, щастя, красу, поезію, проступає ідея нашої гіркої долі, національного характеру українця, його хуторянської психології. Образ Кирила стає уособленням нашого народу, якому постійно обтинали крила, талант, волю і який був таким незахищеним і вразливим, що сам собі чинив зло. Балада наштовхує читача і на проблему «красивого» й «корисного», таланту й втрати його, коли людина свідомо «відрубуює» свої вищі духовні покликання і піддається почуттям корисливості. Поет вчить не губити свій природний талант, не йти на компроміс, а служити добру — власному і народному, тоді й крила не потрібно обтинати.

Іван Драч формував естетику шістдесятників, утверджуючи гуманістичний принцип цінності людської особи, яка для нього ніколи не була «маленьким гвинтиком». Тому в його творах потужно звучав мотив духовної величі людини. Герої Драча — хлібороби, сільські жінки, матері, люди обдаровані, творчі, перед якими він схиляє голову. Вони працюють натхненно, як художники («Балада про Сар'янів та Ван-Гогів»). Ця ідея звучить і в поезіях «Балада про дядька Гордія», «Балада про батька», «Балада про випрані штани», «Балада Золотої Цибулі», «Балада про хула-хуп», у циклі «Балади з криниці фольклору. Варіації на теми картин Тетяни Яблонської», в якому поет досягає синтезу народнопоетичних мотивів і образів, що будуються на основі модерного, науково-художнього мислення.

Поет не стилізує образи під фольклорні, а переосмислює, переплавляє у нову якість, прагнучи розкрити народний погляд на світ, добро і зло, народну філософію. У цьому плані однією з найкращих є «*Балада про вузлики*».

Іван Драч зазнав феєричного злету в 60-х і переслідувань у 70-х — першій половині 80-х років, пережив розчарування і прозріння, у кінці 80-х та в 90-х роках — самоочищення від ідеологічних догматів, досяг мистецької самореалізації. Як гуманіст, він ніколи не мирився зі злом, пропагував найсвітліші ідеали, утверджуючи духовну велич людини. Драч модернізував українську поезію не лише за формою, а й за типом образного мислення, наповнивши концептуальною ємністю, філософською глибиною й великою експресивною силою.

Підсумуйте прочитане. 1. Що вас вразило в життєвій долі Івана Драча? 2. Що ви знаєте про громадську діяльність поета? 3. На які періоди можна поділити творчість Івана Драча? Схарактеризуйте специфіку його творчої манери письма. 4. У чому полягає мистецьке кредо Івана Драча? В яких творах воно висловлене? 5. Які проблеми духовного буття нації відображено у поемі про Шевченка? 6. Які актуальні питання доби порушив митець у поемі «Ніж у сонці»? Чому ця публікація викликала великий резонанс у читачів?

Поміркуйте. 1. У чому полягає новаторство митця в жанрі балади? 2. Визначте роль засобу іронії у баладі «Крила». 3. Як у баладах поета відображено ментальність українців? 4. У чому виявляється національний характер балад Драча?

Аналізуємо твір. 1. Пригадайте визначення балади. Які жанрові різновиди балад ви знаєте? 2. З'ясуйте тему та ідею «Балади про соняшник» Івана Драча. В чому своєрідність розгортання її ліричного сюжету? Схарактеризуйте художню функцію композиції. 3. Які засоби змалювання головного образу твору застосував поет? Яким зображується персонаж? Що відкриває хлопець у світі щомиті? Прокоментуйте відповідні рядки з твору. 4. З якою метою митець написав твір верлібром? 5. З'ясуйте особливості поетики «Балади про соняшник». 6. Розгляньте та опишіть натюрморт *Володимира Патики* «Соняшники» (с. 260). Які кольори переважають на картині? Розкрийте символічність художніх образів. Якими мотивами балада Івана Драча перегується з картиною Володимира Патики?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Жулинський М. Осінній Драч з вогненным жалом весняної кропиви // Драч І. Поеми. — К., 2006.

Ільницький М. «Сприймати світ до всіх його глибин...». Іван Драч // Ільницький М. На перехрестях віку: У 3 т. — Т. 3. — К., 2008.

Микола Вінграновський

(1936—2004)

Я встав з колін і небо взяв за зорі!

(Микола Вінграновський)

Яскравий поет, прозаїк, актор, режисер, кіносценарист, Микола Вінграновський належав до покоління шістдесятників. Молодий поет не ввійшов, а рвучко увірвався в українську літературу збіркою «Атомні прелюди», полонивши читачів космізмом образів, масштабністю героїв, бурхливою емоційною стихією, потужною енергетикою. Поступово голос поета став більш камерним, проникливим, ліричним. Творчість майстра поетичного слова приваблює сплавом публіцистичного і ліричного начал, драматизмом почуттів, яскравою метафоричністю, тонким звукописом, умінням поєднувати високе й низьке, патетику й гумор.

Від Космосу до хатнього порога

Микола Степанович Вінграновський народився 7 листопада 1936 року в місті Первомайську на Миколаївщині. Тут він закінчив школу, тут написав перші вірші, в яких відлунювалося захоплення народною піснею, творчістю Тараса Шевченка, Олександра Пушкіна, Михайла Лермонтова. Описуючи своє дитинство, що припало на тяжкі воєнні роки, і жадану Перемогу над фашистськими загарбниками, Микола Вінграновський у вірші «День Перемоги» назве своїх однолітків «*неза-скленим вікном*» українського народу. Виховані вдовами, вони прийшли в українську літературу, щоб розповісти світові про українську землю, її красивий і працьовитий народ, його болі й радості, будні й свята. Після закінчення школи Микола Вінграновський приїжджає до Києва і вступає до театрального інституту. Він навчається на акторському факультеті, цікавиться режисурою. На нього звертає увагу *Олександр Довженко* і забирає юнака до Москви, де геніальний кінорежисер викладає у ВДІКу — Всесоюзному державному інституті кінематографії. Микола Вінграновський навчається на курсі Довженка разом із *Ларисою Шепітько*, *Отаром Іоселіані*, іншими талановитими студентами. Олександр Довженко мав намір зняти Вінграновського в ролі Івана Орлюка у фільмі «Повість полум'яних літ» (цей задум у 1961 році втілила вдова кінорежисера *Юлія Солнцева*).

Микола Вінграновський (Іван Орлюк), Світлана Жгун (Уляна) у фільмі «Повість полум'яних літ»; сценарист — Олександр Довженко. 1961

Після закінчення ВДІКу в 1960 році молодий актор повертається до Києва, працює на кіностудії, яка носить ім'я його вчителя. Вінграновський поринає в літературно-мистецьке життя столиці. 7 квітня 1961 року в «Літературній газеті» було опубліковано добірку його віршів. Цього ж року дебютували *Віталій Коротич*, *Іван Драч*, *Євген Гуцало*. Пошуки молодих поетів підтримали *Максим Рильський*, *Павло Тичина*, *Микола Бажан*, яким імпували художнє новаторство шістдесятників, цікава й незвична образність, несподівана асоціативність, сміливість у відстоюванні правди, дерзновенність їхніх мрій про незалежну Україну.

Збірка поезій Миколи Вінграновського «Атомні прелюди» у 1962 році засвідчила появу самобутнього, іскрометного, талановитого митця. Наступні збірки — «Сто поезій» (1967), «На срібнім березі» (1978), «Київ» (1982), «Губами теплими і оком золотим» (1984), «Цю жінку я люблю» (1990) — щоразу являли читачеві нові поетичні грані Вінграновського: зосередженість, журливість, розважливість, увагу до краси буденності, тяжіння до сокровеного, уміння поєднати в одному рядку й занурення в глобальні проблеми, й замилювання летом ластівки, й трибунність вислову, і побутовий вираз, забарвлений тонким гумором.

Якщо спробувати виділити тематичне ядро поезій Миколи Вінграновського, то ним є, за словами *Івана Дзюби*, «народ, нація, Україна. Україна, в усій складності її історичної долі, — це для нього не тема, не мотив, не образ, до яких звертаються рідше або частіше, віддаючи данину злobie дня, традиції чи власному сентиментові. Це просто те, чим живе його душа. І зрештою все, про що він пише, — про неї. Хоч би про що говорив — говорить про неї».

У 1967 році на екрани вийшов фільм режисера Вінграновського «Берег надії», у 1970 — «Дума про Британку», у 1984 — «Климко» (за повістями Григора Тютюнника). Він зняв і ряд документальних фільмів — «Слово про Андрія Малишка» (1983), «Чигирин — столиця гетьмана Богдана Хмельницького» (1993), «Батурин — столиця гетьмана Івана Мазепи» (1993) та інші.

Вінграновський відомий і як автор блискучих поезій для дітей. Саме за збірки творів, адресованих дітям, він 1984 року був удостоєний Державної премії України імені Тараса Шевченка.

У доробку Вінграновського є й низка високохудожніх повістей — «Сіроманець», «Первінка», «У глибині дощів», оповідань про дітей, прозових творів, присвячених сьогоденню, творів історичних — передусім роман «Наливайко». Прикметними ознаками прози Миколи Вінграновського є поетичність, емоційність, асоціативність. Перу Вінграновського належать також спогади про Олександра Довженка, які доповнюють ряд віршів, присвячених незабутньому вчителю.

Помер Микола Вінграновський у Києві 26 травня 2004 року, вічний спочинок знайшов на Байковому кладовищі.

Вірш «У синьому небі я висівав ліс...» відкриває збірку «Сто поезій». Небо, хмари, їх мінливість — це благодатний матеріал для поета. Кожен із вас, очевидно, не раз помічав, що он та хмаринка схожа на корабель, а он ота — на птаха чи дракона... Вінграновський уявно висіває на небі ліс «із дубів та беріз» і весняні сні коханої дівчини. І той хмаряний ліс, і ті сні, перетікаючи один в одного, зливаючись, творять образ самої дівчини: «Тебе вони являть і так і замруть». Увесь світ для ліричного героя сповнюється теплом і рисами коханої — і птиці, і стéбла, і небо, і море... Це для нього стає опертям, що полегшує ходу, додає впевненості.

Поезія Вінграновського відтворює гармонію і музику душі закоханого героя, а пісенні ритми, повтори дещо змінених рядків налаштовують читача на піднесений, пісенний лад.

У цьому вірші привертає увагу художня осядливості поета. Вдавшись до словесного мінімалізму (скажімо, у творі присутній лише один колір — синій), Вінграновський зумів досить опукло змалювати і небо, що зливається з морем, і безмежність свого почуття, що не поступається величі неба й моря. До речі, у збірці «Сто поезій» можна знайти й інші вірші, де митець використав

Акація в цвіту. Фото

«Ой коню мій, конюю...». Фото

образи хмар, виявивши буйну фантазію: «*Ніколи б не подумав, що ця хмара / Подібна буде профілем своїм / До першого мого кохання...*»; «*Кохана / ти не знаєш / що коли я приходжу від тебе / я засинаю людиною / а просипаюся / хмарою / яка зачепилась / за середвіття двадцятого віку / і яка не знає / куди їй пливати...*»

До збірки Вінграновського «Сто поезій» входить і вірш «*Чорна райдуга*», де відтворено зовсім інші емоції. Читачі стають свідками конфлікту, який відбувається між закоханими. Ліричний герой зрозумів, що свою справжню суть кохана ховала за маскою. Про відчуження між ліричним героєм і його подругою свідчить те, що подумки він перейшов з нею на «ви», тобто сприймає її як чужу людину. Він згадує про свої стосунки з колишньою коханою, про завдані нею прикроці. Персонаж готовий спалити підступну дівчину своїм полум'яним словом. Врешті герой вимовляє найстрашніші слова, називаючи свою подругу «чорною райдугою» (тут автор вдається до поетичного прийому, який називається оксимороном). Про остаточність і незворотність свого рішення обірвати стосунки з коханою свідчить і те, що поет змінює віршовий розмір: якщо перші шість строф написано 5-стопним ямбом, то останні дві строфи — тонічним віршем.

Ще один колір — жовтий — знадобився митцеві для опису стосунків з іншою жінкою. У вірші «*Сеньйорито акаціє, добрий вечір...*» (1986) Микола Вінграновський говорить про почуття, яке спалахнуло на схилі літ. Уже все, здавалося б, «*відболіло*», та раптова зустріч примушує згадати про давнє кохання. «*Ви з якої дороги, пожежо моя?*» — запитує ліричний герой. Цей рядок порушує загальний ритм вірша, що підкреслює особливу схвильованість чоловіка. Спалахують спогади, але вони втишені, як осінні кольори. Легка втома відчувається у рядках: «*Сеньйорито, вогонь на плечі — / Осінь, ви і осінній я...*» Адже для героя настала пора, «*Коли стало любити важче, / І солодше любити знов...*»

До збірки «Сто поезій» увійшов і вірш «*Прилетіли коні — ударили в скроні...*». Образ коней часто трапляється в українських народних піснях та думках. Як правило, кінь — це вірний товариш козака, без якого важко уявити бойовий похід, далеку подорож. Вінграновський не підказує, що у його вірші символізують коні. Він прагне зробити читача співтворцем: для одного коні — це думки, для іншого — сумні повідомлення, що доводять ліричного героя до сліз. Ближчими до фольклорного звучання є використання образу коней в інших віршах Вінграновського — «*Де ти, мій коню, з Дніпра-Дунаю?..*» та «*Будеш, мати, мене зимувати*» («*Ходить полем мій кінь вороненький, / Ходить полем мій кінь молоденький, / Ходить полем коник*

молоденький... // Будеш, коню, мені воювати, / Будеш, коню, собі долю мати, / Будеш, коню, собі волю мати...»). Такі твори засвідчують глибинні відчуття поетом своїх пракоренів.

Підсумуйте прочитане. 1. Які факти про дитинство і юність Миколи Вінграновського вам запам'яталися? Який він здобув фах і де саме? 2. У яких літературних жанрах працював Вінграновський? 3. Окресліть внесок Вінграновського в український кінематограф. 4. Схарактеризуйте основні мотиви та прикметні ознаки лірики Вінграновського. 5. Якою державною премією та за що нагородили митця?

Поміркуйте. 1. Які твори Миколи Вінграновського ви вивчали у 5 класі? Чим вони вам запам'яталися? 2. Як сприйняли першу збірку поезій Вінграновського читачі? Як ви розумієте її назву? Прокomentуйте висловлювання Івана **Дзюби** щодо цієї збірки: «Книжка вразила і багатьох окрилила своєю незвичайністю — масштабністю поетичної думки й бентежною силою уяви; діапазоном голосу, що вміщав у собі і громадянську патетику, і благородний сарказм, і щемливу ніжність; високим моральним тонутом і самостійністю громадянської позиції; тією гідністю і суверенністю, з якими говорилося про болі народу, проблеми доби, суперечності історії. Космос, людство, земля, народ, доба, Україна — ось який масштаб узяла поетична мова Вінграновського, ось у яких вимірах жив його ліричний герой». 3. Яку роль у долі Вінграновського відіграв Олександр Довженко? 4. До якого покоління належав поет? 5. За допомогою яких кольорів Вінграновський описує стан закоханості, стан кризи в стосунках чоловіка й жінки, раптову зустріч із жінкою, яку колись кохав? Чому саме з акацією порівнює свою кохану герой вірша? Поміркуйте, що ви знаєте про це дерево: чи гладенька у нього кора, чи має колючки, як саме воно квітує, яке має листя. Виконати завдання вам допоможе фото «Акація в цвіту» (с. 265). Підсумуйте, що ж уподібнює жінку з акацією. Поміркуйте, чому поет стверджує, що на схилі літ «стало любити важче і солодше»? 6. Яке місце у творчості Вінграновського посідають фольклорні мотиви? Свою відповідь підтвердіть прикладами. Чому саме з конями асоціюються у поета думки й почуття, які його огорнули? Поясніть зміст метафори «Прилетіли коні — ударили в скроні». Чим образ коня приваблює поетів (пригадайте давньогрецький міф про Пегаса)? Чому, на вашу думку, митці часто романтизують коней у фільмах, художніх творах, на картинах? Відповідаючи, використайте фото «Ой коню мій, коню...» (с. 265).

Словникова робота. 1. Запам'ятайте новий літературознавчий термін. 2. Знайдіть приклади оксиморону в поезіях Миколи Вінграновського, поясніть функції цього поетичного прийому.

Оксиморон, оксюморон (з грец. — дотепно-безглуздий) — літературно-поетичний прийом поєднання протилежних за змістом, контрастних понять, що спільно дають нове уявлення (напр., *дзвінка тиша, гарячий сніг*).

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Дзюба І. Чарівник слова / Українське слово: Хрестом. укр. літератури та літ. критики: У 4 т. — Т. 3. — К., 1994.

Салига Т. Микола Вінграновський: Літературно-критичний нарис. — К., 1989.

Ліна Костенко

(1930)

... Народ не вибирають.
І сам ти — тільки брунька у нього на гіллі.
Для нього і живуть, за нього і вмирають,
ох, не тому, що він — найкращий на землі!

(Ліна Костенко)

З-поміж українських поетів другої половини ХХ століття постать Ліни Костенко найпомітніша. Активна учасниця руху шістдесятників, вона завжди виважувала високе й відповідальне покликання митця на терезах сумління і ніколи не зраджувала своїх переконань. Відновлюючи ідеї митців «Розстріляного відродження», письменниця наснажувала читачів любов'ю до України, до рідної історії, національної культури.

Феномен таланту поетеси зробила спробу розкрити її дочка Оксана Пахльовська: «Мамина поезія з самого початку, від перших віршів, була бунтом. Бунтом особистості. Повстанням духу. І слава, що до неї приходила, стала не популярністю, не модою. Вона була вистражданою надією людей на своє відродження, на можливість повернутися до себе, на можливість відродження вже нібито виродженої і остаточно приборканої нації». Минули роки, а постать Ліни Костенко на теренах української літератури залишається взірцем безкомпромісності, високої національної свідомості, людської гідності.

«Поетів ніколи не був мільйон» (Ліна Костенко)

Ліна Василівна Костенко народилася 19 березня 1930 року в місті Ржищеві на Київщині. Її батьки вчителювали і змалку прищеплювали доньці високі моральні, етичні та естетичні критерії. Дослідник життя і творчості поетеси Іван **Бокий** підкреслює: «Родинне виховання було звичайним за житейськими мірками, але «на рівні вічних партитур»: як-не-як, батько знав 12 мов, вільно почувався в усіх науках, тому чи не всі їх у школі викладав, і духовний досвід його та матері, їхній стоїцизм, загартований у пеклі випробувань, донька засвоювала, переплавляла в собі змалку». На формування характеру й світогляду мали великий вплив і родинні легенди. Деякі ж поезії проливають світло на все генеалогічне дерево, скажімо, «Веселий привид прабаби», «Люблю легенди нашої родини», «Храми».

Коли Ліні виповнилося шість років, сім'я перебралася жити до Києва. Звідси однієї страшної доби й вихопив Василя Костенка з родинного кола «чорний ворон». Маленька Ліна тоді ще й не уявляла, що таке стати дочкою «ворога народу». Вона просто не могла змиритися з тим, що її доброго, розумного татка безцеремонно принизили, ув'язнили, відірвали на десять років від сім'ї. З початком війни для Ліни та її мами настали жахливі й «сумні біженські мандри». Психологи вважають, що випробувані катастрофами діти надто швидко дорослішають, навіть у ранньому чи підлітковому віці їхні очі випромінюють біль і трагізм. Війну маленька Ліна сприймала саме такими очима, про що свідчать поезії «Мій перший вірш написаний в окопі», «У Корчуватому, під Києвом», «Колись давно, в сумних біженських мандрах». Здавалось би, що могло запам'ятатися одинадцятилітній дитині? Пожежі, вибухи, жорстокі солдати-чужинці. Залишилося в спогадах і це. Але найбільше врізалися у пам'ять епізоди доброти й милосердя земляків: *«І ніч глуха. І пес надворі вие. / І світ кривавий, матінко свята! / Чужа бабуся ковдрою укріє, / своє розкаже, ваше розпита. / І ні копійки ж, бо не візьме зроду, / бо що ви, люди, на чужій біді?! / А може, то в душі свого народу / я прихилила голову тоді?»*. Отже, у часи страшних випробувань поетеса бачила сукупний образ нації у її найкращих особистостях.

Після закінчення школи Ліна Костенко вступила до Київського педагогічного інституту, але Богом даний талант спонукав дівчину покинути педагогічний вуз і подати документи в Московський літературний інститут імені Максима Горького. Конкурс у цей престижний навчальний заклад був неймовірний, проте Ліна Костенко гідно витримала випробування. Навчалася майбутня знаменитість у відомих митців. У заліковій книжці студентки були тільки оцінки «відмінно». Дівчина надзвичайно багато читала, її талант міцнів, поетичне слово набирало кришталевого звучання. Благодійно впливало на розвиток поетеси й літературне оточення: чимало її однокурсників незабаром заявили про себе як поети-новатори й вільнодумці. Ліна Костенко мала змогу причаститися «естрадною» поезією Євгена Євтушенка, Андрія Вознесенського, Булата Окуджави та інших яскравих особистостей.

1956 року поетеса закінчила Літінститут із відзнакою. Дипломною роботою Ліни Костенко стала добірка громадянської лірики. У 1957 році у київському видавництві «Молодь» вийшла у світ перша книжка — «Проміння землі», а наступного року — збірка «Вітрила». В обох книгах не було обов'язкових для тогочасних авторів поезій про Леніна й партію, відгуків на «червоні дати» календаря. Це вважалося великою сміливістю,

як на ті часи, і поетеси, і видавців. Принциповість Ліни Костенко, її вміння аргументувати свою позицію виявилися саме під час підготовки до друку цих збірок. Перші книги однозначно засвідчили, що в літературу прийшов самотній і надзвичайно обдарований митець.

На початку 60-х років Ліна Костенко готувала до друку третю збірку — «Мандрівки серця». Хоча з її видання виникли труднощі, збірка 1961 року таки побачила світ. Прочитавши її, *Василь Симоненко* написав: «*Її третя книга має принципове значення. Уже одним фактом свого існування вона перекреслює всю тріскуху і плаксиву писанину деяких ліриків... Вона красива в своєму смутку і сліпуче осяйна в своїй радості... Хочу зазначити ще одну рису поезій Л. Костенко — простоту її поетичного почерку. Це та простота, що є антиподом примітиву і синонімом віртуозності. Це та простота, яка поєднує в собі красу, мудрість, тонку душевну чутливість і хороший смак*».

1963 року поетеса подала до видавництва нову книгу поезій — «Зоряний інтеграл». У цій збірці Ліна Костенко гнівно заявила: «*Я скоро буду виходити на вулиці Києва / з траурною пов'язкою на рукаві — / умирає мати поезії мого народу! / все називається Україною — / універмаг, ресторан, фабрика. / Хліб український, / телебачення теж українське. / На горілчаній етикетці / експортний гетьман з булавою. / І тільки мова чужа у власному домі. / У шовінізму кігті підсвідомі. / Сім'я вже ж вольна і нова. / Та тільки мати ледь жива. / Вона була б і вмерла вже не раз, / та все питає, і на смертнім ложі, — / а де ж те Слово, що його Тарас / коло людей поставив на сторожі?!*». Якби збірка «Зоряний інтеграл» вийшла друком, вона б стала найяскравішою подією в культурному житті України. Та вихід книги спочатку затримали, потім спробували авторку умовити поміняти окремі строфи, вилучити надто промовисті вірші, дописати інші — звичайно, на замовлення. На компроміс Ліна Костенко не пішла, і за вказівкою цензури верстку книжки розсипали. Здавалось би, ввімкнене «червоне світло» на творчому шляху мало б змусити авторку опальної книги стати обережнішою. Де там! Разом з *Аркадієм Добровольським* Ліна Костенко написала кіносценарій «Перевірте свої годинники». На українському республіканському конкурсі цей твір здобув друге місце, в журналі «Дніпро» (1963, № 2) з'явився друком. На жаль, знімати за цим сценарієм фільм цензура заборонила.

1972 року Ліна Костенко подала у видавництво нову збірку — «Княжа гора». І знову — безкомпромісну, чесну, високохудожню. До рецензування рукопису залучили визнаних майстрів поетичного слова — *Миколу Бажана* й *Леоніда Первомайського*. Схваливши збірку, вони пропонували вилучи-

ти лише одну поезію про Україну. Під час бесіди з директором видавництва Ліна Костенко була категоричною: *«Або збірка виходить з цим віршем, або я забираю рукопис»*. Будучи максималістом від природи, вона вважала: хто поступиться в малому, той поступиться й у великому. І вона завжди послідовно відстоювала право митця на власні переконання й погляди на світ. Коли після «хрущовської відлиги» почалися нові репресії проти української інтелігенції, Ліна Василівна рішуче виступила на захист заарештованих *Алли Горської, Івана Дзюби*, братів *Богдана і Михайла Горинів*. Невпокорена поетеса не вписувалася в ідеологію владних структур (*«Я трохи звір, я не люблю неволі, / я вирвуся, хоч лапу відгризу»*).

У роки вимушеного мовчання Ліна Костенко почала працювати над романом у віршах про найтрагічнішу сторінку в історії України — поразку козацького війська під Берестечком. У 1966—1967 роках було написано основну частину роману, хоч твір «Берестечко» шліфувався авторкою *«на всіх етапах наступних українських трагедій — і після поразки 60-х років, і в безвиході 70-х, і в оманливих пастках 80-х»*. Уже тоді Ліна Костенко намагалася з'ясувати, чому українці не можуть збудувати держави навіть за сприятливих обставин. В уста головного героя «Берестечка» Богдана Хмельницького поетеса вкладає тяжкі слова: *«Лежить твоя зглузована Вкраїна, / Схрестивши руки всіх своїх шляхів. / І що тепер? Що вдіять, що почати? / Ні булав, ні війська, ні печаті. / Моя вина. Мій гріх перед людьми. / Усе ж було за нас. / Чому ж програли ми?!»* Роман у віршах «Берестечко» вийшов окремою книжкою аж у 1999 році.

Перебуваючи під пресом влади, під наглядом спецслужб і з ризиком ув'язнення або й фізичного знищення, Ліна Костенко, єдина з членів Спілки письменників, уголос протестувала проти вводу радянських військ у Чехо-Словаччину в серпні 1968 року, розцінюючи це як спробу СРСР збройно утримати соціалістичний табір держав у своєму підпорядкуванні. Закономірно, що після численних публічних проявів свідомої громадянської позиції твори Ліни Костенко не друкували. А тим часом на руках у мужньої жінки було двоє дітей. Беручи це до уваги, ідеологи сподівалися з часом зламати поетесу-матір, дотиснути матеріальними нестатками, хронічною немилістю з боку влади, ізоляцією від народу. Та її вірші шанувальники поетичного слова переписували від руки, й тонесенькі самвидавні книжечки жили серед українців навіть у Казахстані.

Жодного разу Костенко не попросила у можновладців пощади, не втратила сили духу, не проміняла *«совість на харчі»*. Книзи поезій «Княжа гора», написаній 1976 року, також не судилося дійти до читача. Проте й це не зламало горду й мужню жінку.

Опальна поетеса задумала створити роман у віршах «Маруся Чурай». Вона прагнула написати, як згодом підкреслила її дочка **Оксана Пахльовська** «історію свого народу», «історію його трагедії і прозрінь». Коли ж авторка подала роман «Маруся Чурай» до видавництва, рецензенти нещадно критикували рукопис за те, що «*Ліна Костенко тенденційно тлумачить історію... За недомовками, натяками і прямими висновками неважко розпізнати буржуазно-об'єктивістський підхід до подій минулих епох, не дається чітко окреслених класових оцінок, явищ і фактів, ідеалізується і вихваляється козаччина*». З публікацією роману «Маруся Чурай» зволікали шість років.

Між «Мандрівками серця» (1961) і збіркою «Над берегами вічної ріки» (1977) — шістнадцять років мовчання, вимушеної ізоляції від читачів, бо єдиною публікацією за цей період була добірка віршів у «Літературній Україні» влітку 1976 року, оприлюднена лише тоді, коли Ліна Костенко оголосила голодування. Поетесу, образно кажучи, викреслили зі списку українських поетів, її прізвище обминали мовчанкою критики. Літературознавець **Володимир Панченко** підкреслив: «*Але мовчання буває красномовнішим за слова. Присутність Ліни Костенко відчувалася в духовній атмосфері українського суспільства всупереч усьому. Раніше чи пізніше її слово мало прорвати загати і перепони*».

Лише з'явившись у книгарнях, збірка Костенко «На берегах вічної ріки» була негайно розкуплена шанувальниками.

1979 року віршований роман «Маруся Чурай» таки видали у серії «Романи й повісті», правда, в м'якій палітурці й на газетному папері, проте твір став справжнім раритетом. Своє враження від цього роману поет із когорти «Розстріляного відродження» **Михайло Доленго** висловив так: «*Тепер не страшно й помирати. Прилучився до вічності. Я стільки років чекав на твір в сучасній українській літературі, про який напевне міг би сказати, що це стане класикою*». Коли ж вийшло друком подарункове видання, за романом Ліни Костенко у книгарнях Львова, Києва та Харкова вишикувалися довжелезні черги. Нація відчула голод на правду, спрагу на історію в художньому трактуванні генія. 1980 року з величезними труднощами побачила світ збірка поезій Ліни Костенко «Неповторність». Щоб ця книга вийшла друком, авторка знову вдалася до крайнього способу: голодування... Чоловік Ліни Костенко, нині вже покійний **Василь Цвіркунов**, у 1962—1973 роках очолював кіностудію імені Олександра Довженка. Саме в часи його керівництва й були створені епохальні фільми «Тіні забутих предків» **Сергія Параджанова**, «Камінний хрест» **Леоніда Осики**, «Криниця для спраглих» **Юрія Іллєнка**. Для Ліни Костенко чоловік був

надійною опорою, вірним другом, однодумцем і захисником. Подружжя було одностайним у принципах сімейного виховання. Діти Оксана й Василь знали, що яку б шкоду не зробили, треба чесно зізнатися, що ніколи не можна брехати — ні іншим, ні собі. Таким чином Ліна Костенко виробляла в дітей імунітет проти брехні у суспільстві. Дітей Ліна Костенко шанувала як особистостей. Оксана й Василько дуже багато читали, самі писали вірші, захоплювалися театром. Мати підтримувала паростки юних талантів. Згодом Оксана Пахльовська стала відомою письменницею, перекладачем. Василь став кібернетиком — і всерозуміюча Ліна Василівна лише вітала синові успіхи. З великої поваги до матері Василь згодом назвав свою доню Ліною.

У 1987 році було опубліковано книгу поезій «Сад нетанучих скульптур», в яку увійшли також драматичні поеми «Скіфська одісея», «Дума про братів неазовських», «Сніг у Флоренції». Цього ж року побачила світ книжка віршів для дітей «Бузиновий цар», а в 1989 році вийшло друком «Вибране».

У 1987 році Ліна Костенко здобула Шевченківську премію. *«Нагороду, освячену іменем Шевченка, — сказала лауреатка, — розглядаю так, щоб витримати суворий і вимогливий погляд великого поета нашого народу»*. Та умови творчості вже у незалежній Україні не стали для Ліни Костенко сприятливими: *«Мене ніхто не чіпав, поштиво обходили. А українську мову збагатили російським матом»*. Вульгаризми, брутальна лайка заповнили сторінки багатьох популярних творів. Спілка письменників не відреагувала на це ганебне явище. Тоді Ліна Костенко вийшла з лав НСПУ. Вона почала систематично їздити в Чорнобильську зону, збирати матеріал для прозових творів у майже безлюдних селах.

1990 року в Америці відбувся Всесвітній конгрес «Ліна Костенко — поет і мислитель». Ліну Костенко запросили читати лекції про літературу в американських університетах, її творчість відзначили премією Фундації Антоновичів (США). У 1994 році за цикл віршів «Інкустації», перекладений італійською мовою, Ліну Костенко нагородили премією Франческо Петрарки. Поетеса також є лауреатом премії Олени Теліги.

У березні 2010 року громадськість України відзначала високий вісімдесятилітній ювілей Ліни Костенко. З нагоди свята видавництво «Либідь» надрукувало роман «Берестечко» як подарункове видання з ілюстраціями *Сергія Якутовича*. На вечорі-презентації цього твору уривки з «Берестечка» під музичний супровід читав заслужений артист України, протоієрей УПЦ *Петро Бойко*, уривки з роману «Маруся Чурай» декламувала народна артистка України *Лариса Кадирова*, окремі поезії — народна артистка України *Галина Яблонська*. Чимало поезій

Ліни Костенко покладено на музику. 2010 року видано книгу «Гіацинтове сонце» з компакт-диском, на якому записано пісні Ольги Богомолець на слова Ліни Костенко. 2011 року опублікували її прозовий роман «Записки українського самашедшого» та збірку вибраних поезій «Річка Геракліта» з аудіодиском, де автор читає вірші під акомпанемент скрипки *Мирослави Которович*.

Підсумуйте прочитане. 1. Що ви дізналися про дитинство й сім'ю Ліни Костенко? 2. Коли почала писати вірші Ліна Костенко? Де вперше публікувала їх? 3. Де здобула Ліна Костенко вищу освіту? Як це позначилося на формуванні світогляду поетеси? 4. Назвіть перші три збірки Ліни Костенко. Який резонанс вони мали? 5. На фактах біографії Ліни Костенко доведіть, що генія формують випробування й перешкоди. 6. Як Ліна Костенко виявила громадянську мужність у часи «хрущовської відлиги»? Дайте оцінку першого етапу її творчості та поясніть причини протистояння поетеси тоталітарній системі. 7. Скільки тривала вимушена перерва у спілкуванні поетеси з читачами? Яким її книгам не судилося вийти друком? Завдяки чому Ліні Костенко вдалося опублікувати нову книгу? 8. За якими принципами Ліна Костенко виховувала своїх дітей? 9. У яких літературних жанрах вона творила? 10. Що ви можете розповісти про ювілейні події в житті Ліни Костенко?

Поміркуйте. 1. Якою людиною ви уявляєте собі Ліну Костенко? Чим її постать вирізняється з-поміж інших українських митців? 2. Чому саме її вважають взірцем поета-борця, котрий ні в чому не схибив, виконуючи високу національну місію? 3. Який твір фахівці називають вершинним досягненням Ліни Костенко? 4. Назвіть збірки поетеси, що найбільше полюбилися прихильникам її таланту? Які асоціації викликає у вас назва збірки «Сад нетанучих скульптур»? 5. Прокоментуйте слова *Анатолія Дімарова*, адресовані Ліні Костенко: «*Ваша зоря як сяяла, так і сяє, гордо і чисто, на поетичному небосхилі України, якій ви офіруєте своє серце і душу, свій великий талант*». 6. Як ви вважаєте, чому творчість Ліни Костенко досі дуже актуальна й важлива для нашого народу? 7. Щороку в День знань у Києво-Могилянській академії виступають всесвітньо відомі люди. 1 вересня 1999 року почесний професор Ліна Костенко виголосила доповідь «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала». Письмово прокоментуйте тезу з цієї доповіді: «*У своєму імперському дзеркалі Росія показувала Україну як Малоросію... Але не треба гатити по ньому кулаком, розбите дзеркало — це погана прикмета. Треба просто поставити своє, і воно подасть Україну зовсім в іншому світлі... Тільки не треба чекати, щоб хтось вам зробив ваше власне індивідуальне дзеркало і вмонтував його в систему суспільних дзеркал. Кожна має зробити це сам. Демократія тим і добра, що при демократії не держава руйнує людину, а людина будує державу. І саму себе, і своє гідне життя, і гуманітарну ауру своєї нації*».

«Душа належить людству і епохам» (Ліна Костенко)

Лірика Ліни Костенко не тільки високохудожня, а й високоінтелектуальна та глибокопатріотична.

У поетеси немає плакатних патріотичних віршів, трафаретних гасел, не часто вживається навіть слово «Україна». І водночас

підтекст більшості її поезій виразно патріотичний. *Володимир Базилевський* підкреслив: «*Ліна Костенко з тих поетів, які здатні крізь вселюдське бачити національне, а крізь національне прозирати вселюдське. Її сюжети завжди мають другий вимір і вже цим рішуче спростовують погляд на історію як на іконостас*». Це стосується і творів Ліни Костенко про історичних осіб, відомих митців світової культури, і поезій, де яскраво виявляється громадянська позиція авторки як виразника опору всьому, що стає на заваді поступу української нації.

Тема місії поета й реалізації його таланту за складних суспільних обставин посідає у творчості Ліни Костенко провідне місце. Чимало афористичних висновків авторки стосується відповідальності митця за ним створене, його жертвності як плати за талант: «*Але поет природний, як природа. / Од фальші в нього слово заболить*» («Навіщо ж декламація? Все значно...»); «*З такого болю і з такої муки / душа не створить бутафорський плід*» («Настане день, обтяжений плодами»); «*Поезія — це свято, як любов. / О, то не є розмовка побутова!*» («Яка різниця — хто куди пішов?»); «*Єдина стеля мистецтва — правда. / Піднімеш поезію — і не розіб'єш її тім'я*» («Вирлооке сонце»); «*Це лиш слова. Зате вони безсмертні. / Вгамуйте лють. Їх куля не бере*» («Що ж, авторучка — це не шабля з піхов»); «*Правдивій пісні передзвін кайданів — / То тільки звичний акомпанемент*» («Кобзар співав в пустелі Косаралу»); «*В Червону книгу запишіть поетів: / Поети теж зникають на землі*» («Летючі катрени»); «*Народ шукає в геніях себе*» («Не любить слово стимулів плечистих»).

Водночас поет тяжко переживає пустопорожні дні, коли до нього не приходять муза. Це повільно текучий час вичерпаності, спустошеності, зневіри в собі. У вірші «*Страшні слова, коли вони мовчать*» напрочуд точно передано психологічний стан митця, котрий не може дозволити собі писати будь-що, збивається на штампи, повторювати кимось уже сказане. Справжньою поезією стає лише те, про що мовлено наче вперше за всю історію цивілізації, що читача вразить, здивує, приголомшить новизною думки чи художньої форми. Не випадково Ліна Костенко підкреслює, що в геніальних строфах завжди звучить не тільки голос автора, а й голос Бога. Адже в час натхнення митець черпає образи, сюжети з небесного джерела: «*Поезія — це завжди неповторність, / якийсь безсмертний дотик до душі*». Підсумовуючи свої випробування на творчому шляху, Костенко подає моральний урок іншим талановитим людям.

Поезія «*Хай буде легко. Дотиком пера...*» — зразок любовної лірики зрілої авторки. У творі йдеться про прелюдію кохання, момент закоханості, народження почуттів, у які ще не зовсім

віриться й самій ліричній героїні («*Хай буде легко. Це був тільки сон, / що ледь торкнувся пам'яті вустами*»). Звертання до обранця серця на «Ви» навіть подумки підкреслює благородство героїні, а постійні паралелі її настрою з картинами природи увиразнюють почуття. Аналізуючи вірш, ми маємо нагоду відчутти феноменальну спостережливість Ліни Костенко, адже окремі мазки чудового весняного пейзажу гідні пензля великого художника («*Цей білий світ — березова кора, / по чорних днях побілена десь звідтам*»; «*Сьогодні сніг іти вже поривавсь. / Сьогодні осінь похлинулась димом*»). Вражають акварельність, пастельність барв, уміння авторки сказати про любов камерно, задушевно. На відміну від цієї поезії, вірш «*Недумано, негадано*» відтворює кульмінацію любові, що охопила ліричну героїню полум'ям, змусила сп'яніти від щастя. Переповнена сокровеними почуттями душа ліричної героїні шукає прихистку у вечоровому лісі, де дає вихід емоціям. Закохана переживає екстаз від повноти і всевладності любовного почуття: «*Недумано, негадано / забігла в глухомань, / де сосни пахнуть ладаном / в кадильниці світань. // Де вечір пахне м'ятою, / аж холодно джмелю. / А я тебе / а я тебе, / а я тебе / люблю! // Ловлю твоє проміння / крізь музику беріз. / Люблю до очманіння, / до стогону, до сліз*». Краса могутнього лісу, де вчувається «*музика беріз*», а соснова живиця пахне, як ладан під час богослужіння, де холодна м'ята (народна назва цієї рослини) справді така студена, що «*аж холодно джмелю*», налаштовує душу читача на співпереживання щастя, активізує власні спогади, переконує, що світ прекрасний, якщо в ньому панує любов.

Хоча у згаданих віршах події розгортаються на тлі природи, Ліна Костенко переважно — співець міста. Її поезія урбаністична, високоінтелектуальна. Часто-густо вірш функціонує за законом айсберга: видимі тільки п'ятнадцять відсотків. Все інше — в підтексті, в архетипних образах, натяках, алюзіях, як, скажімо, у поезії «*Місто, премісто, прамісто моє!*». Київ у цьому творі — ніби за лаштунками. У центрі уваги авторки — лише освітлене вікно рідного дому, в якому — силует коханого, котрий завжди чекає і хвилюється за свою половинку. Яким магнетизмом наділені образи домівки, рідної людини, родинного гнізда: «*Ось я проходжу, і ось я пройду. / Може, й навік, але справа не в тому — / тільки б не танув, як тінь на льоду, / той силует у вікні золотому!*».

Урбаністичні мотиви виразні також у поезії «*Я вранці голос горлиці люблю*». Голос дикої голубки, що туркоче в мегаполісі, витісняє навіть «*скрипучі гальма першого трамваю*», змушує сприймати образ України, освітлений ясними зорями та омийтий тихими водами. Туркотіння горлиці настільки приємне для

слуху, предковичне для всіх українців, що стає першопоштовхом до поетичного натхнення: *«Я скучила за дивним зойком слова. / Мого народу гілочка тернова. / Гарячий лоб до шибки притулю»*. Поезія має оригінальну будову: кожна строфа завершується рефреном *«Я вранці голос горлиці люблю»*. Розділові знаки у рефрені щоразу змінюються, що має велике емоційне навантаження. Після першої строфи рефрен закінчується крапкою, тож маємо звичайну констатацію факту. Після другої — знаком оклику, отже виражено здивування, радість. Наприкінці вірша рефрен завершується трикрапкою, чим підкреслено стан глибокої задуми, умиротворення, світлої печалі авторки.

Україна у ліриці Ліни Костенко найчастіше постає в архетипних образах, задіюючи підсвідомість читача, його індивідуальну, а водночас і національну скарбницю моральних, етичних та естетичних цінностей. Найбільш виразними архетипними образами рясніє поезія *«Українське альфреско»*. Альфреско — це настінний живопис водяними фарбами по штукатурці. Фрески багатьох старовинних київських храмів теж виконані саме так. З вірша Ліни Костенко постає самотнє літнє подружжя, про яке сказано: *«Я знаю, дід та баба — це коли є внуки, / а в них сусідські діти шовковицю їдять»*. Авторка не робить екскурсу в минуле, не зазначає, що саме спричинилося до згасання роду: репресії, війни чи хвороби, що забрали синів і дочок, чи їхня відсутність узагалі. Проте художні деталі дають підстави думати, що старенькі — доброго роду, в часи молодості були гарними господарями. «Біла-біла» хата, садок, великий квітник свідчать, що і в похилі роки ці люди не цураються фізичної праці, а згадка про казкову курочку, яка *«мабуть, несе їм яєчка золоті»* підкреслює їхній достаток. Образ лелеки, котрий, за народним повір'ям, приносить немовлят, у цьому вірші стає символом нездійснених мрій подружжя, притлумленого роками болю. Чужі діти для діда й баби — іскорки радості: *«Чись дитя приходить, беруть його на руки. / А потім довго-довго на призьбі ще сидять»*. Незважаючи на сумну тональність вірша, Ліна Костенко підкреслює, що й такий вияв окремої долі для народу не є трагічним. Доброта і людяність обох стареньких вливаються в багатобарвну картину України, де й таким самотнім людям завжди знайдеться місце: *«Дорога і дорога лежить за гарбузами, / І хтось до когось їде*

Іван Марчук. Роздуми. 1978

Ліна Костенко і журналіст
Михайло Загреба
в Чорнобильській зоні.
Фото. 1995

тим шляхом золотим. / Остання в світі казка сидить під образами. / Навишпиньки виглядають жоржини через тин».

Якщо **Павло Тичина** був поетом весни, **Микола Вінграновський** — поетом літа в zenіті сонця й тепла, то **Ліна Костенко** і **Василь Стус** у своїх поезіях — жерці осені. Й не просто осені золотої, урожайної, часу рясного падолисту, а пори втрат, глибокого суму й серйозних підсумків. Пейзажі у віршах Ліни Костенко позначені дивовижною притягальністю, магнетизмом. У циклах «Осінні карнавали», «Невидимі причали», у поезіях «Двори стоять у хуртовині айстр», «Ті журавлі і їх прощальні сурми», «Виходжу в сад, він чорний і худий», «Біднесенький мій ліс, він зовсім задубів!», «Дзвенять у відрах крижані кружальця» рідна природа постає одухотвореною і величною, навіть якщо йдеться про Чорнобильську зону: «*І хата, й тин, і груша серед двору, / і кияшиння чорне де-не-де, / все згадує себе в свою найкращу пору. // І стежка, по якій вже тільки сніг іде*». **Оксана Пахльовська** з сумом пише: «*Немає тих лісів, які мама так любила. Єдине місце її відпочинку... А зараз там — зона і смерть... Оті наші ображені, сплюндровані, здичавілі й на себе вже давно не схожі ліси — це також і нація...*». Як бачимо, серцю генія не чужі й трагічні сходинки, якими крокує рідний народ. Глобальність мислення Ліни Костенко засвідчує, що Україна отримала поета, якого досі ще належно не оцінила.

№ 5 **Словникова робота.** 1. Розширте свої уявлення про літературні терміни.

Архетипні образи (грец. *archētypos* — першообраз) — це ті первинні образи-символи, які існують у підсвідомості кожної людини й передаються з покоління в покоління як особливо значущі. Архетипними образами для українців є *мати, дитя, родина, біла хата, рідна земля, лелека, соловейко, жайворонок, зозуля*. Митці часто використовують у своїй творчості архетипні образи. Наприклад, у вірші «Садок вишневий коло хати» Тараса Шевченка архетипними образами є *вишневий садок, старенька мати, дочка на виданні, втомлені цілоденною працею в полі плугатарі* (типові нащадки аріїв-хліборобів), *велика селянська сім'я, мирна родинна вечерея, вечірні пісні дзвінкоголосих дівчат, тьохкання соловейка*.

2. Що ви дізналися про архетипні образи? Назвіть приклади їх використання видатними поетами. 3. Знайдіть і проаналізуйте архетипні образи у віршах «Українське альфреско» та «Я вранці голос горлиці люблю».

Підсумуйте прочитане. 1. Доведіть, що лірика Ліни Костенко урбаністична й високоінтелектуальна. 2. Як саме вирішує поетеса проблему служіння митця народів? 3. Які афоризми Ліни Костенко вам запам'яталися і чим саме?

Поміркуйте. 1. У чому полягає ідея вірша «Страшні слова, коли вони мовчать». Якою мірою ця пересторога Ліни Костенко стосується сучасних митців? 2. Розкрийте тематику і проблематику поезій «Хай буде легко. Дотиком пера...» й «Недумано, негадано...». Які образи вам запам'яталися як найбільш несподівані та яскраві? Якими художніми засобами виражено стан закоханості ліричної героїні? Чи завжди кохання приносить людині щастя? 8. Чим співзвучні картини природи з переживаннями ліричних героїв у пейзажних віршах Ліни Костенко? Свою відповідь підтвердіть прикладами. 9. Поясніть, як ви розумієте назву вірша «Українське альфреско», розкрийте основні мотиви твору. Яку роль у вірші відіграють метафори?

Мистецька скарбниця. Розгляньте та опишіть картину «Роздуми» одного з найталановитіших сучасних майстрів пензля Івана **Марчука**. Аргументовано доведіть, що вона може бути ілюстрацією до вірша «Українське альфреско».

Творчі завдання. Напишіть твір-мініатюру «Що я відчуваю, перечитуючи свій улюблений вірш Ліни Костенко».

Історичний роман у віршах «Маруся Чурай»

Передумови написання твору. У 8 класі ви ознайомилися з піснями легендарної народної співачки Марусі Чурай «Засвіт встали козаченьки», «Віють вітри, віють буйні», «Ой не ходи, Грицю...». В основі роману у віршах «Маруся Чурай» Ліни Костенко лежить так званий «мандрівний сюжет». Дослідники вважають, що Маруся народилася 1625 року в сім'ї козацького старшини — урядника полтавського добровільного козачого полку Гордія Чурая та його дружини Горпини. Під час сварки з шляхтичем, який довго і жорстоко знущався над простими людьми, не міг довести українцям, що вони «бидло», батько Марусі вихопив шаблю, вбив напасника, а сам втік на Запорозьку Січ і записався до нереєстрового козацтва. У битві під Кумейками в 1637 році під час козацько-селянського повстання Гордій Чурай разом з гетьманом Павлюком був полонений і страчений у Варшаві як один з ватажків визвольної боротьби.

Маючи чудовий голос і ліричну душу, Маруся Чурай склала понад двадцять народних пісень. Збереглися свідчення, що на стіні у діда відомого письменника Григорія Квітки-Основ'яненка висіла картина невідомого художника з зображенням Чураївни на повний зріст. З цієї картини Маруся поставала як «справжня

Валентин Задорожний.
Маруся Чурай. 1977

красуня в сучасному українському стилі: дрібненька (тобто, невелика на зріст, мініатюрна), струнка, як струна, з маленьким, але рельєфно окресленим під тонкою білою вишитою сорочкою бюстиком, з маленькими ручками і ніженьками, з привітним виразом ласкавого, матового кольору, засмаглого личка, на якому виступав рум'янець, з карими очима та густими бровами і довгими віями...». У наш час портрети Марусі Чурай створили *Феодосій Гуменюк* і *Валентин Задорожний*.

У художніх творах козацьку співачку змалювали російський письменник *Олександр Шаховської* (історична повість «Маруся — малоросійська Сафо»), українські драматурги *Григорій Бораковський* («Маруся Чурай — українська піснетворка»), *Михайло Старицький* («Ой не ходи, Грицю»).

Про неї написав балади *Левко Боровиковський* («Чарівниця»), *Степан Руданський* («Розмай»), *Володимир Самійленко* («Чураївна»).

Роман Іваничук, один із найталановитіших історичних романістів, наголошував, що давно минулі події стають цікавими читачеві лише тоді, коли автор уміє зробити проєкції минулого на сучасне, коли за допомогою підтексту веде мову про животрепетні проблеми часу, в якому живуть його потенційні читачі. Роман «Маруся Чурай» *Ліна Костенко* писала в сумні для українського народу часи бездержавності, тож вона намагалася впевнити своїх читачів у минулості тяжкої доби, підтримувала в їхніх душах віру в незнищенність рідного народу, будила національну свідомість і гідність.

Михайло Слабошпицький справедливо ставить цей історичний роман *Ліни Костенко* на перше місце не тільки в її творчості, а й взагалі серед українських літературних творів ХХ століття, вважаючи, що «Маруся Чурай» — не просто наша обікрадена й поганьблена історія, не тільки художня енциклопедія життя українського народу середини ХVІІ століття, а й історія, яка осмислює саму себе, партитура вічних мотивів духовного буття народу.

Сюжетно-композиційні особливості. Художній твір вважається історичним тоді, коли автор глибоко та об'єктивно відображає

дух і колорит історичної епохи. Ліна Костенко це зробила неперевершено. У віршованому романі «Маруся Чурай» поєднуються дві головні сюжетні лінії: визвольної війни українського народу з шляхетською Польщею і любовна лінія, що розгортається за принципом любовного трикутника Грицько Бобренко — Маруся Чурай — Іван Іскра. На початку роману авторка говорить про перевагу художнього домислу над фактами. Роман складається з дев'яти розділів, кожен з яких має добре продуману назву. Починається твір фактично із розв'язки, причому несподіваної і страшної, що посилює емоційну напругу, а розташування частин твору не в хронологічному порядку тільки збільшує гостроту проблематики й активізує цікавість читачів. Позасюжетний розділ «Дідова Балка» і фантастичний образ Хо вмотивовані й виважені. В образі діда Галерника і його самотньої оселі утверджено не лише ідею безсмертя нашого народу на велелюдному роздоріжжі Європи, а й подано лінію духовного родоводу (дід Галерник — Маруся Чурай — Іван Іскра). Образ Хо — не просто витвір уяви ув'язненої Марусі, а матеріалізоване вираження гнітючої самотності, коли спілкування з людьми для приреченої на смерть дівчини вкрай болюче, а спілкування з самою собою — єдиний порятунок від крайнього розпачу й божевілля. Розділ «Сповідь» є екскурсом у минуле Марусі. У ньому сконцентровано і зав'язку, і кульмінацію, але вважати цю частину твору його початком не варто, щоб не спотворити композицію. Правильніше події з цього розділу зіставляти з відповідними подіями, вчинками, образами з інших частин роману, щоб мати про них повніше уявлення. Про структуру роману «Маруся Чурай» Ліни Костенко академік Іван Дзюба сказав так: *«Маруся Чурай» нагадує класичний архітектурний ансамбль, що втілює великий план, велику ідею. Поетичний матеріал розгортається «сам із себе» за законом внутрішньої необхідності і зовнішньої доцільності, а цілісність надає кожній частині вищого значення. Він живе наскрізною симфонічною взаємопов'язаністю, взаємопідсиленням».*

Українська нація напередодні доби Руїни. В історичному романі «Маруся Чурай» порушуються проблеми служіння народові, вірності та зради в любові, буття України: фантомної держави великопанських козацьких нащадків, тобто України скореної, спокушеної прагматичними цілями, й питома козацької, безкомпромісної, свідомої України-матері.

І дід Галерник у романі «Маруся Чурай», і мандрівний дяк, з яким Маруся долала шлях під час прощі, постають виразним уособленням батьківського первня української нації, хоч власний рід Галерникові й мандрівному дякові так і не судилося продовжити. Перший — *«великовоїн! — / од трьох*

шабель ще й досі не загоєн» — цілком рівний такому прекрасному, монументальному символу Січі, як образ батька Пугача з роману *Пантелеймона Куліша «Чорна рада»*. Марусин супутник — мандрівний дяк — яскравий представник високоосвіченої давньої України, носій її інтелектуального потенціалу. Природний для українців потяг до знань у романі увиразнений трагічною повоєнною ситуацією й тотальним вдівством: *«Пів-України — сироти козацькі, / Од Лохвиці до самої Молдови / Пів-України — то козацькі вдови. / Дітей без мужа ставити на ноги. / Ні захисту в житті, ні допомоги»*. Воєнні часи — це організоване вбивство, грабіж і жорстокість, тягар яких меншою мірою лягає на тих, хто воює, більшою — на мирне населення. Подібно до авторів козацьких літописів *Григорія Грабянки* й *Самійла Величка*, мандрівний дяк писав свою історію України, але вона безслідно зникла у вирі подій. Відсутність інших писемних пам'яток часу визвольної боротьби під керівництвом Хмельницького дяк теж пояснює причинами соціальними: *«Історії ж бо пишуть на столі. / Ми ж пишем кров'ю на своїй землі. / Ми пишем плугом, шаблею, мечем, / піснями і невольницьким плачем»*. Кожне слово в цьому уривку дуже вагоме: рукопис у дяка вкрали через життєву необлаштованість талановитої людини, власне, через відсутність стола як символу впорядкованості в інтер'єрі державного дому, як юридичного механізму повноцінної влади. *В'ячеслав Брюховецький* підкреслює, що хист дяка близький *«сковородинському духу свободи і неспокою»*: *«За біблійною фразеологією у дяка не раз прориваються злободенні соціально й політично загострені судження про свій час, про суспільну боротьбу, про літературу»*. Він наголосив, що у романі порушується питання про первородство українського народу серед східнослов'янських етносів, що засвідчує неабияку мужність Ліни Костенко як автора. Життя не шкодувало дякові ні моральних випробувань, ні кохання, ні поетичного дару. Саме в уста мандрівного дяка Ліна Костенко вкладає сокровенні патріотичні помисли: *«Усі віки ми чуєм брязкіт зброї. / Були боги в нас і були герої, / який нас ворог тільки не терзав! / Але говорять: «Як руїни Трої». / Про Київ так ніхто ще не сказав...»*. Цей уривок дає ключ до розуміння того, чому Ліна Василівна у своїй творчості часто звертається до української історії, повертає народові пам'ять віків.

Безлюддя, яке жахає Марусю під час прощі, запустіння (*«Оце йдемо вже кілька дів, — / Небілені хати і випалений хліб»*) — виразні ознаки і матеріальної, і метафізичної руїни, що дала назву цілому періоду в українській історії. До речі, знищена затьмяною, «передержаною», за висловом Гриця, війною, Україна в очах мандрівного дяка постає символічним образом території

без влади: *«Госпóда є... Господаря нема»*. Проте в романі цілковита українська бездержавність ще не стала зримою, а тільки вгадуваною: ще існують Січ і Гетьманщина з державним підпорядкуванням полкових та сотенних міст, чиняться не спонтанні самосуди, а справедливі законні суди: *«У вас, у нас. Ви Січ, а ми Полтава. / У вас — права, ми ж — охоронці права»*.

Розглядаючи питома чоловічу, батьківську іпостась у романі Ліни Костенко, не можна оминати увагою й молодше покоління, претендентів на батьків як власних сімейств, так і на політичних батьків України, оскільки саме в цих особистостях закладено прийдешнє народу. На найнижчому щаблі готовності до батьківської місії знаходиться *«вдовиний син, замріяна душа»* Лесько Черкес, який аж наприкінці твору, в епізоді викрадення ним коня заради участі у військовому поході, названий сімнадцятилітнім, отже, під час суду над Марусею він ще молодший. Незважаючи на це, хлопець фізично здоровий, під час всенародного визвольного здвигу бувалий у бувальцях. Коли він кинувся із шаблюкою на судовий стіл як символ жорстокого присуду Чураївні, намагаючись захистити дівчину від тортур, які в козацькій Україні вважалися неприпустимими стосовно жінок, й несподівано зламав зброю, юний поборник справедливого судового рішення не міг приховати здивування від того, що стіл вистояв: *«Мечі оттакелецькі / щербилися об шаблю об мою. / Шоломи турські, панцирі шляхетські / Лесько Черкес розрубував в бою!»*. У цій ситуації дубовий стіл у міському магістраті сприймається читачами як символ непорушного закону, а шабля — як символ стихійного бунту. Невеликий життєвий досвід, наївне прагнення перенести закони чесного поединку у площину юридичну засвідчують порядність Леська, але аж ніяк не його вміння бачити суть справи. З невідворотним наближенням прилюдної страти Марусі щирий і нетерпимий до будь-якої кривди парубійко, здається, зовсім втрачає голову, адже вдається до зовсім неадекватних дій: *«— Люди! Був же такий звичай? — / коли вели на страту козака, / виходить дівка, вкутавши обличчя, / що він не бачить навіть і яка, / і каже: / — От що, я з ним поберуся! / І віддавали ж смертника таки. / А що, як я врятую так Марусю?»*. Така Леськова поведінка — аж ніяк не наслідок можливої закоханості Черкеса в Марусю. Це свідомо готовність ціною власної парубоцької свободи врятувати життя тієї, яку давно кохає Іван Іскра — вірний побратим юнака, старший бойовий товариш.

Образ безіменного посланця із Січі в романі є епізодичним, проте важливим. Через цей образ Ліна Костенко передає державотворче ставлення українців не лише до юридичних норм (*«Козак сказав: — Замудрувались ви, / Тут треба тільки*

серця й голови»), а й до небезпечної появи «малоросійства», яке в діях полтавців виявляється у формі підміни глобального дріб'язковим: «У вас ще на спідниці / не перешли ваших коругов?». Питомо ментальне національне мислення виявляється і в оцінці запорожцем Марусі на суді, і в замилюванні її мужністю, що для козака асоціюється з терпінням Богородиці: «Ця дівчина... Обличчя, як з ікон. / І ви її збираєтесь карати?!». Різноманітність чоловічих типів у романі підтверджує істинність висновку Євгена Маланюка: «Козацтво обіймало всіх «ліпших людей» — чи то був нащадок князівського або боярського роду, чи то повноправний «шляхтич Речі Посполитої», чи відважний міщанин, чи недовчений богослов, чи, врешті, «посполитий» селянин. Козацтво — це було максимальне націотворче напруження цілого народу, цілої Батьківщини. Це була тотальна мобілізація всіх її духовних і матеріальних, моральних і соціальних, культурних і політичних ресурсів». Безіменний запорожець, таким чином, у романі стає виразником споконвічного закону правди й справедливості.

Іван Іскра — найвиразніший і найяскравіший представник молодшого покоління. Він багатьма гранями характеру співрівний й дідові Галерникові, й Марусиному батькові Гордієві Чураю, і навіть Богданові Хмельницькому. Виважена громадянська позиція Івана Іскри на суді, його блискуче слово на захист Марусі, дипломатичні здібності відчайдушного полтавського гінця до гетьмана аж ніяк не применшують ваги його особистого прохання, яке Богдан Хмельницький вгадує, лиш глянувши на прибулого: «Щось мало статись, твоєї печалі достойне? — / Іскра промовив: — Полтава карає співця». З екскурсів у минуле Іскра постає перед читачами людиною незвичайною. Навіть Грицева злісна обмова Іскри за нібито гордовитість пояснюється підсвідомою заздрістю Бобренка, його відчуттям власної недосконалості поряд з Іваном: «— В нас на кутку його не люблять наші. / Шляхетний дуже і чолом не б'є». Щире побратимство Іскри з Леськом Черкесом, убогим наймитом, спростовує подібну оцінку Бобренка. Ні гордині, ні хитрощів, ні потайності, крім постійного гамування свого кохання до Марусі, Іван не виявить жодного разу, зате вроджена шляхетність як елемент найвищого ступеня духу — багато разів.

Інша річ, що Марусею ця чоловіча стриманість, навіть суворість, тобто полюсна інакшість порівняно з Грицем, сприймалася на рівні відчуттів холоду і тепла: Іван — холодний, «очі крижані», «мовчить і блідне» в Марусиній присутності, тоді як Гриць з дитинства — «гарнесеньке хлоп'ятко», «ласкаве, як телятко». Навіть у воєнних походах Бобренко радісно, безтурботно дивиться на світ. Життєвій вдоволеності Гриця

протиставлені суворі емоції Івана. Дівчина ще не здатна збагнути державницької туги Іскри, його вболівань за долю розтерзаної України, її підсвідомо лякає любов Івана, яку він зусиллями волі приховує лише тому, що вибір Марусею вже зроблений. Навіть обличчя Іскри, на відміну від портрета рожевощогого Бобренка сприймається Чураївною дещо стилізовано: *«А слово скаже — з пам'яті не викинеш. / А більш мовчить, не щедрий на слова. / Таке обличчя, зразу і не звикнеш, — / різке, як меч. Тонке, як тятива»*. Іван близько до серця бере зраду Грицем Чураївни, пильнує її від нерозважливого кроку, рятує від самотності, коли дівчина кидається у Ворсклу біля греблі. Врешті, саме він привозить універсал Хмельницького, який забороняє страчувати засуджену. Для Марусі Іван стає братом, єдиною людиною, яку вона завжди чекає в гості. З іншого боку, навіть тяжка облога Полтави, зайнятість воєнними справами не здатна змусити Іскру перестати опікуватися Марусею. У розмові Іскри з дідом Галерником розкривається велич і доброта Іванової душі, сила його щирих і непроминущих почуттів до Чураївни. Син Остряниці не соромиться ні власних сліз, ні розпачу від нерозділеної любові. У землянці діда Іскра знаходить розуміння й моральну підтримку в тяжкому горі: *«Душа у тебе має бути крицею. / Так плакати не гідно козака. / Твій батько був, Іване, Остряницею, — наступний гетьман після Павлюка. / Ти ж син його! Душі не занехаєш. / Не маєш права, ти ж таки не Гриць»*.

Як сильна особистість, Іван не вмie грати вигідних ролей. Він не демонструє себе, він живе. Будучи молодою людиною, козак логічно припускає, що сімейне життя у нього, можливо, ще складеться без Марусі, але такої спорідненості душ, як із Чураївною, більше не буде: *«Ми з нею рідні. Ми з одного кореня. / Мабуть, один лелека нас приніс. / Батьки у нас безстрашні й невпокорені / і матері посивілі від сліз»*. Іван робить останню відчайдушну спробу посвататися до коханої й намагається переконати Марусю, що не має ілюзій, не вимагає від неї неможливого: *«Як не полюбиш, в мене вистачає / на двох любові. Якось проживем»*. Таке жертвне благородство Івана не залишається неоціненим Марусею, попри її відмову вийти за нього заміж. Як в іпостасі митця Маруся собі не належала, так і син Остряниці у вирі визвольної боротьби не належить собі; як палив Чураївну вогонь творчості, так Іскра горить полум'ям державотворення. Під час останнього прощання Маруся це настільки тонко розуміє, що її почуття можуть видатися читачам проявом нового кохання: *«— І знов земля кипить у боротьбі. / І знову я належу не собі, — / сказав Іван. Дивився, як востанє. / Торкнув мене прощальними вустами. / Не знала я, що сум такий озорне. / Вмирати буду — пом'яну добром. / Кирея*

з вильотами чорна / в останній раз майнула за бугром. / І я, котрій давно вже все байдуже, / уже нічим я сльози не впию. / Прощай, Іване, найвірніший друже, / шляхетна іскро вічного вогню!». Проте насправді любовної жаги, пристрасті до Івана у Марусі не було. Великий знавець любовних почуттів *Стендаль* наголошував: «Чим сильніший у людини характер, тим менше людина схильна до непостійності в коханні». Тож Марусине однолюбство виключає появу ще одного почуття на гарячій золі першого кохання. У прощанні Івана й Чураївни присутне лише істинне відчуття соратництва, духовної близькості.

Гриць Бобренко — і за віком, і за соціальним станом належить до парубків, які вже набули певного досвіду, тож їм пора створювати власну сім'ю. До того ж, Гриць давно зустрічається з вродливою і талановитою дівчиною, яка його щиро кохає. Та чи готовий Гриць до зміни сімейного статусу? Оскільки характеротворення цього образу здійснюється і шляхом Грицевої самоатестації, і прийомами словесного оцінювання персонажа іншими, і солідним багажем подій, ним пережитих, є нагода розглянути постать Грицька всебічно. Чотирирічні військові походи Бобренка — не стільки його особиста заслуга, скільки безальтернативна вимога часу (за *Овідієм*, «*один вік і для любові, і для ратної справи*», за *Стендалем*, «*юність — час відваги*»). Отже, щоб не стати посміховиськом, козак повинен був сприймати військову повинність як найвищу потребу воєнної доби. Не випадково у романі не описано жоден подвиг Бобренка. Чин прапороносця, як впливає з підтексту, («*Хорунжі є, немає тільки Гриця*»), теж не проливає світла на позитивні якості цього козака (мужність, доблесть, геройство). Зате зроблено акцент на неабиякій вроді парубка, а прапороносцями справді призначали струнких, ставних, красивих молодих козаків з маєтних козацьких родин.

Бобренко хоч і страждає від того, що заплутався у виборі дружини, переконаний, що і громада, обурена його переступом народної моралі, і зраджена Маруся готові простити йому, особливо якщо примирення з колишньою коханою зробити гучним: «*Людей накличем, зробим перепросини, / щоб знали всі, хто чеше язиком*». Ліна Костенко підкреслює, що Бобренко прийшов не кається, не перепрошувати Марусю, а утверджуватися у своїй правоті: «*Він говорив, і відбувалось диво. / Він зраду якось так перетворив, / так говорив беззахисно й правдиво, — / неначе він про подвиг говорив*». Водночас із уст Гриця лунає одна щира фраза, яка, щоправда, атестує не його, а Марусю: «*І що найтяжче: мука ж моя марна, / бо зрада — діло темне і брудне. / А ти — це ти. / Ти і в стражданні гарна. / Ти можеш навіть пожаліть мене*». Проведемо паралель із кіноповістю «Україна в огні» *Олександра Довженка*. Василь Крав-

чина, зустрівшись із передчасно постарілою, травмованою вивезенням до Німеччини Олесею, говорить: *«Яка ти красива... Дивись — сива! Ти стала ще кращою»*. Така характеристика української жінки в нещасті — підтвердження її потенційної сили і внутрішньої духовної краси, яка в момент найбільших страждань освітлює й посилює красу обличчя.

Не краще, ніж реєстровий козак, Бобренко виглядає і як вдовин син. Постійні дорікання його матері, що за все життя парубок не надбав і гроша, що до роботи не квапиться, свідчать не стільки про ненаситність старої Бобренчихи, скільки про добре замаскований паразитизм її сина. Постійне Грицеве відкладання весілля з Марусею — це вже навіть не тактика людини, що напередодні шлюбу прагне спромогтися на статки, а типова стратегія боягуза, який чекає, що все само собою вирішиться без його зусиль, тому словесною бравадою прикриває істинну суть речей: *«— З'єднаєм що, нестатки до нестатків?.. / А як землі нам мати не одпише? / А ще ж стягатись треба на коня. / Подбати мушу про якусь копійку. / Весілля мушу справити, ая»*. Грицева удавана запопадливість контрастує не тільки з надривною працею коло господарства його старої матері, а й із невсипущістю юної трудівниці Вишняківни. І якщо вибивання килимів, порання біля плити можна трактувати як Галине хизування великим приданим і здібностями доброї господині, то промивання свинячих кишок аж ніяк не приємне для споглядання і свідчить лише про те, що багацька дочка не цурається жодної роботи. Можна по-різному розцінювати думки Марусі про справжні причини Грицевого вибору майбутньої дружини, та насправді вирішальну роль у розв'язці любовного трикутника відіграли ті чинники, які дають Грицеві змогу почуватися главою сім'ї за умови його найменших духовних і фізичних затрат на утримання родини. Звідси й потреба Бобренка і йому подібних «мужів» у жінці, яка б до всього бралася — *«до печі і до городу, до коней і до свиней»*, була терплячою і всепрощаючою, щоб *«на неї можна нагримать, і можна її побити»*, такою, яка б сама щиро вірила, що в неї *«на двох глупоти, у нього — розум на двох»*. Врешті, устами Марусі Чурай Ліна Костенко зазначає головну причину українського гендерного дисбалансу: *«У цьому твердому світі він, може, ніякий скраю, / зате як прийде додому, — для жінки він цар і бог»*. Нікчемність, ненадійність у подружжі подібних чоловіків зумовила масову появу сильних жінок в українському соціумі, які перебрали на свої плечі не лише чоловічі обов'язки, а й права.

Якщо проаналізувати розшарування українського соціуму в романі «Маруся Чурай» не за класовим підходом, а з точки зору Біблії, за якою людина мусить мати бодай необхідний міні-

мум для проживання, інакше матеріальна скрута штовхне її на шлях злочину, то зауважимо, що у воєнні часи родини, в яких загинув годувальник, нестримно убожіють. Те, що Бобренчиха коле очі синові Марусиними злиднями — не тільки перебільшений захланною старою рівень бідуняць Чураїв після загибелі Гордія, адже сім'я Марусі ніколи не відзначалася статками. Як справедливо зауважує *Анатолій Макаров*, Бобренчиха виступає стихійним ідеологом новітнього панства, тієї соціальної групи, яка незабаром становитиме оплот «*малоросійства*», тобто зі страху за власні статки виявлятиме гнучкість хребта й моралі. Орихна грубо шантажує Гриця, але навряд чи син, добре знаючи її характер, повірив у материну погрозу завдати болючого удару: «*Все запишу на церкву й монастир, / — на всю Полтаву будеш багатир!*». Врешті, навіть у випадку позбавлення матір'ю спадщини фізично здоровий Бобренко не помер би з голоду. Та перед Марусею Гриць козиряє материним рішенням, бо це виправдовує зраду нареченій як безвихідь у ситуації, що склалася. Щоправда, Бобренкові психологічно не так легко дається розрив з коханою. *Володимир Панченко* наголошує: «*Гриць Бобренко воістину завис між «небом» і «землею». Маруся чи Галя — ось його цілком реальний вибір. І, зрештою, «земне» тяжіння бере гору, — перед нами постає драма людини, яка не відбулася*».

Аналізуючи поведінку Гриця в кульмінаційний момент його вагань, слід брати до уваги, що він цей період вважає для себе тяжчим, ніж ним пережите під Берестечком, в момент поразки козаків: «*Щось говорив про долю, про борги. / Що там, під Дубно, він ще був людиною, / а тут він сам з собою вороги*». До того ж, Гриць навіть не здатний збагнути, що в момент його сватання до Вишняківни кохання Марусі вмерло, що високе й світле почуття вже не воскресити ні перепросинами, ні одруженням з Чураївною. Бобренко не здатний критично осмислити, що він накоїв, що колишньому щастю вже немає вороття. *Оскар Вайльд* справедливо підкреслював: «*Любов може простити всі гріхи, але не гріх проти любові*». Гриців «*гріх проти любові*» — потворний і страшний не стільки користолюбною зрадою, скільки спробами Бобренка свою зраду облагородити. Гриць, звичайно, жертва, але водночас — ще й кат власного почуття і своєї коханої. Тому й виникло в роздвоєній душі парубка бажання скоїти самогубство й зятято мовчати, не називаючи винуватця своєї смерті. Принагідно згадаємо епізод з «*Думи про братів неазовських*» Ліни Костенко, коли в розмові між Павлюком і Томиленком звучить багатозначна фраза: «*На легшу смерть даремно не надійся. / Ми в них на смерть козацьку заробили*». Перевагу геройської смерті підтверджує й відверто іронічне ставлення до загибелі Гриця посланця з Січі, якого

почута на суді фраза «*Погиб козак од женської руки*» не просто обурює, а й змушує зробити логічний висновок: «*Безславно вмер, а кажете: убито*». Після безкомпромісного висновку запорожця ніхто з присутніх більше не зголосився свідчити. Отже, процитоване речення несе велике смислове навантаження: логічний висновок січовика змусив пережити почуття сорому й тих, хто досі готовий був ганьбити підсудну.

Бобренчиха на суді показана носієм гіпертрофованої, ущербної любові до сина-одинака. Материнський егоїзм штовхає Орихну на неадекватні дії, коли вона, ганебно кидаючи тінь на недавно померлого сина, відверто розповідає про його інтимні стосунки з Марусею, не приховуючи, що знала про все й мовчала, бо дбала про його добре ім'я та остерегалася, що Гриць «*у прийми дремене*». Сімнадцять свідків, яких привела до суду Орихна, — свідчення того, що й на справжню скорботу Бобренчиха не здатна, зате готова до помсти, в'їдливих пліток, наклепів.

Полтавська громада і на суді, і в епізоді очікування страти постає неоднорідною. Тут і стара Параска Демидиха, яка вдосвіта встає «*трусити Левкову грушу*», і вїйт Горбань, який зловтішно вимагав вимазати дьогтем ворота в Чураїв, а сам до смерті перелякався Леськового удару шаблею по столі, і Вишняківна, на вроді якої смерть коханого не позначилася («*Сиділа Галя наче панська рожка*»), і молодиця з дитям, яка з цікавості опинилася аж біля помосту для страти. Є ще й інший пласт суспільства: Пушкар, вдова кошового Ящиха Бакалійська, Іван Іскра, Лесько, Яким Шибиліст, згорьована мати Марусі Чурай. Вони співчутливо ставляться до Марусиної трагедії, усвідомлюючи непосильний тягар її життєвих випробувань. *Володимир Панченко* зазначає: «*Це, по суті, два світи, цілком полярні не тільки за своїм ставленням до Марусі Чурай, а й загалом до основ людського життя*». Закономірно, що подібні протиріччя ділять людей на табори в будь-якому суспільстві, і це не залежить від їхньої класової належності, матеріальних статків. Наприклад, полковий обозний Іван Іскра набагато заможніший за Бобренків, адже у романі згадується, що саме Іскра виявився багатим благодійником, спонсором великої будови: «*Той монастир недавно збудували. / Там дзвони є на різні голоси. / Його Пушкар з Іваном фундували*». Бобренчиха настійливо рекомендує Іскру в якості зятя старій Чураїсі: «*Якби ти добре в Бога попросила, / то мали б ми ще й радість на віку: / твоя пішла б за гетьманського сина, / а мій хазяйську сватав би дочку*». Коли Орихна в розмовах із сином демонструє неприязнь до Марусі й погордливе кепкування зі статків Чураїв («*Таж там росте на хаті кропива*»), її глумливі фрази ні Грицем, ні читачами спочатку не сприймаються за чисту монету, адже типова для Укра-

їни солом'яна стріха й багаторічна відсутність чоловічих рук у родині цілком спростовують Бобренчишину критику. До того ж, багатство й мистецтво не завжди поєднуються. Для Марусі Чурай духовне багатство важливіше від матеріальних статків.

Намагаючись відшукати недоліки характеру Чураївни, Орихна акцентує на гордості, прямолінійності, яскраво вираженій людській гідності дівчини. У самої Бобренчихи цих рис ніколи не було, тому виникає таке категоричне несприйняття нею Марусі як невістки. Агресивний осуд людей, що вольовими рисами контрастують з слабодухами і користолобцями, характерний для всіх пристосуванців. **В'ячеслав Брюховецький** відзначив: «*Як опора людського існує світ гідності (Гриць про Івана Іскру: «Він, — каже, — гордий. З ним не зварши каші»;* Бобренчиха про Марусю: «*Пісні у неї — то велика туга, а серце в неї горде і трудне*»). Симптомотично, що саме почуття власної гідності найбільше не в пошані в антагоністів козацького лицарства». Ще більш ненависною Бобренчисі стає Маруся тоді, коли Орихна усвідомлює талановитість, винятковість коханої Гриця, з чим змиритися не може: «*Хіба то дівка? / То ж таки ледащо. / Усе б співала. Боже упаси!*». Думки Бобренчихи перегукуються з реплікою Горбаня на суді («*При чому тут пісні?*»). Така поведінка Бобренчихи й Горбаня — далеко не випадковість. Це вже фронтальний наступ сірої маси, войовнича неприязнь, спроможна перерости в брутальну атаку. Подібне сталося, коли Вишняківна поглумилася над Марусею: «*Але я з церкви йшла на Маковея, / і засміялась вслід мені вона... / А я йшла. Підкошувались ноги. / Хтось дорікнув їй тихо, при мені ж. / А я йшла, не бачила дороги, / і сміх стримів у спині, наче ніж*». Не випадково саме після цієї події Маруся спробувала втопитися, а Галя взялася співати Марусину пісню при Грицеві. Поразка добра і перемога зла в цих епізодах очевидна.

Дві Марусині спроби покінчити життя самогубством — не миттєва слабкість. Як підкреслює **Брюховецький**, у романі Ліни Костенко «*не лише слова, а й мислення героїв відповідають тогочасним нормам і формам*». У могилу покинуту Грицем дівчину передчасно заганяють обставини, на які в ті часи не реагувати було неможливо. Це й перервані стосунки Марусі з ровесницями («*Вже й подруги повіддавались заміж, / уже й не кличуть дружкою мене*»), і розпач матері («*— Є ж лицарі у нашому краю! / О Боже мій, на кого ж ти, на кого / збагнітувала! молодість свою?!*») і власний, безсонними ночами виболений висновок стосовно коханого: «*Нерівня душ — це гірше, ніж майна!*». Ситуація, що склалася, для Марусі виявляється страшнішою за ймовірну загибель Гриця в бойовому поході. Згодом дівчина порівняє

¹ Збагнітувати — змарнувати.

свою нещасливу долю з трагедією Ящихи Кошової, багатодітної вдови, яка «голосила ж років півтора» після смерті чоловіка, і зробить невтішний висновок: «Щаслива ти, Ящихо Кошова! / А я... Хто я? По кому я вдова?!». Навіть нібито слабкі, бо істинно жіночі риси Марусиного характеру в романі спрацьовують на користь її багатогранного й просвітленого у своєму стражданні образу. За словами *Панченка*, «цільність Марусі Чурай зовсім не схожа на «сталевість» монумента. Ні, і ще раз ні — вона жінка, а значить, буває ніжною і беззахисною, зачарованою і змученою, пристрасною — і з випаленою душею... І саме в цьому сенсі можна говорити про велич душі цієї полтавської козачки, образ якої співмірний з найпринаднішими жіночими образами світової літератури».

Хоча події у романі відбуваються в часи визвольної боротьби під проводом Хмельницького, Ліна Костенко виразно акцентує на недовготривалості української державності, хиткості української самостійності, бо справа не лише в достатній часовій протяжності державотворчої дії, а й у внутрішній готовності всього народу, а не лише окремих особистостей до державного служіння. Домінуючим негативним чинником у романі стає те, що багаторічна війна практично викосила доросле чоловіче населення. Навіть Грицева мати розуміє це, втовкмачуючи синові життєво вигідну для нього ситуацію: «Тепер дівки до гарних хлопців ласі, — / багато хлопців, сину, полягло». Винищення цвіту чоловічого населення призвело в Україні до виникнення перших паростків явища, яке згодом отримало назву малоросійства і яке *Євген Маланюк* характеризував напрочуд влучно: «Малоросійство — це не політика і навіть не тактика, лише завжди апріорна і тотальна капітуляція. Капітуляція ще перед боєм». Ця «капітуляція ще перед боєм» відбудеться в нашій історії не раз після Хмельниччини. Маланюк, до речі, першим носієм малоросійства вважав Мартина Пушкаря, того самого змальованого Ліною Костенко благородного полтавського полковника, котрий після смерті Богдана Хмельницького став «зловісним символом малоросійства похмельниччини, символом знівечення перемоги під Конотопом, символом, що веде хід нашої історії аж до полтавської катастрофи, бо Кочубеївщина — то плід

Опанас Рокачевський.
Портрет літньої селянки.
1860

довгих десятиліть». Врешті, й Ліна Костенко в романі не приховує майбутньої причетності Івана Іскри до ганебного доносу на Мазепу («*Загине теж, в бою заживши слави, / в недовгім часі після Пушкаря, / вертаючи до попелу Полтави / з посольства до московського царя*»). Це авторське підтекстове звернення бодай до компетентних читачів спробувати розібратися, чому сиву голову Пушкаря через сім літ «*Виговському на списі подадуть*», задуматися, як могла людина такого рангу заради бажання погетьманувати свідомо сіяти міжусобиці й підірвати силу власної держави.

Словникова робота. 1. Запам'ятайте новий термін.

Роман у віршах — великий ліро-епічний твір, в якому ліризовану розповідь викладено у віршовій формі. Роман у віршах має багато спільного з поемою, але йому притаманні значно більший обсяг, велика кількість персонажів, щонайменше дві сюжетні лінії, органічна єдність ліричного, епічного й драматичного. Першим українським історичним романом у віршах окремі літературознавці вважають «Гайдамаки» Тараса Шевченка, але більшість дослідників називають «Марусю Чурай» Ліни Костенко.

2. Доведіть, що історичний роман у віршах Ліни Костенко має дві сюжетні лінії. 3. Чому історична сюжетна лінія (визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького) «затінується» любовною сюжетною лінією? 4. Знайдіть у сюжетній любовній лінії роману експозицію (пролог), зав'язку, кульмінацію, розв'язку і післямову.

Підсумуйте прочитане. 1. Пригадайте, що ви знали про Марусю Чурай раніше й розкажіть, як змінилося ваше уявлення про піснетворку після прочитання роману Ліни Костенко. 2. Які з персонажів роману «Маруся Чурай» є історичними особами? 3. Прокоментуйте оцінку Марусею своїх батьків: «*Звела їх доля, наче в нагороду / За те, що мали незглибимі душі*». 4. Який зміст Євген Маланюк вкладав у термін «малоросійство»? Хто з персонажів роману «Маруся Чурай» вражений бацилою «малоросійства»? 5. З'ясуйте основні мотиви віршованого роману.

Поміркуйте. 1. З якими історичними романами в українському красному письменстві можна порівняти «Марусю Чурай»? 2. Як ви розумієте життєву максиму Чураївни: «*Я чекаю не кого, а месника. / Я ж лицаря чекаю, козака*». 3. Доведіть, що головною героїнею роману є народна піснярка Маруся Чурай і навколо цього образу вибудовуються і сюжет, і композиція твору. 4. Проаналізуйте такі думки Бобренчихи і дайте їм справедливую оцінку: «*Та й те сказати — що вона співає? Сама собі видумує слова. / Таких дівок на світі не буває, / хіба для цього дівці голова? / Які там «Засвіт встали козаченьки»? / А цілий полк співає. Дивина. / Це щось для дівки, сину, височенько. / Не вірю, щоб складала це вона*». 5. Які риси характеру Чураївни ви хотіли б розвинути у собі? 6. Складіть психологічний портрет Мартина Пушкаря. 7. Порівняйте сім'ї Марусі Чурай і Галі Вишняківни, зробіть висновки про вплив виховання на характери дівчат. 8. Чи відповідає Орихна вашому уявленню про україн-

ську турботливу матір, дружину, дбайливу господиню? Аргументуйте свою відповідь цитатами з роману. 9. Всебічно проаналізуйте образ Ганни Чураїхи. Чим вас приваблює ця героїня? Чи може така жінка й нині бути взірцем для наслідування? 10. Наведіть приклади афористичності мови роману. 11. Чому роман «Маруся Чурай» вважають найпомітнішим явищем в українській літературі другої половини ХХ століття?

Робота в парах. 1. Зіставте і порівняйте образи Гриця Бобренка та Івана Іскри, дібравши цитати з твору, що свідчать про певні риси характеру героїв, та записавши в зошитах у таблицю:

Персонажі	Риси характеру	Цитати
Гриць Бобренко		
Іван Іскра		

2. Зробіть порівняльну характеристику Марусі Чурай і Галі Вишняківни. Як саме портретні деталі підкреслюють певні людські якості цих героїв? З'ясуйте, як у цих образах втілено роздуми Ліни Костенко про жіночу долю, про роль і місце жінки в сім'ї та державі.

Мистецька скарбниця. 1. Якою постає Маруся Чурай з картини Валентина **Задорожного** (с. 280)? Чи такою ви уявляли легендарну піснярку? Чому Марусю Чурай називають голосом, символом України? Наведіть відповідну цитату з роману Ліни Костенко. Знайдіть образи-символи на картині, поясніть їхнє значення. 2. Образам матерів у романі «Маруся Чурай» Ліна Костенко надає особливого значення. Розгляньте та опишіть «Портрет літньої селянки» (с. 291) **Опанаса Рокачевського**. Який настрій жінки відтворив художник? Чи можна саме такою уявити матір Марусі? А матір Грицька? Свої відповіді належно аргументуйте. 3. Розгляньте на II форзаці картину **Галини Чупракової-Казакової** «Весна». Опишіть змальовану дівчину, передайте її настрої. Які кущі буяють поряд? До якого з віршів Ліни Костенко ця картина може слугувати ілюстрацією?

Творче завдання. Напишіть твір-мініатюру «Нерівність душ — це гірше, ніж майна!» (Ліна Костенко).

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Брюховецький В. Ліна Костенко: Нарис творчості. — К., 1990.
Клочек Г. Ліна Костенко: Біографія. Вибрані поезії. «Маруся Чурай». Інтерпретація творів. — Кіровоград, 1999.
Панченко В. Самотність на верхів'ях // Дивослово. — 2005. — № 3.

Перевірте себе.

І рівень. Виберіть одну правильну відповідь:

- Ліна Костенко народилася: а) у Києві; б) у Ржищеві; в) у Фастові; г) у Вишневому.
- Першою збіркою поезій Ліни Костенко є: а) «Проміння землі»; б) «Мандрівки серця»; в) «Вітрила»; г) «Зоряний інтеграл».
- Лейтмотив зради й вірності в коханні Ліна Костенко художньо втілила у творі: а) «Українське альфреско»; б) «Страшні слова, коли вони мовчать»; в) «Маруся Чурай»; г) «Мій перший вірш написаний в окопі».
- За кордоном Ліну Костенко відзначено премією: а) Данте Аліґ'єрі; б) Вільяма Шекспіра; в) Адама Міцкевича; г) Франческо Петрарки.

5. Ілюстрації до подарункового видання роману «Берестечко» Ліни Костенко намалював український художник: а) Юрій Камишний; б) Іван Марчук; в) Сергій Якутович; г) Феодосій Гуменюк.

6. У 2011 році вийшла збірка віршів Ліни Костенко, яка називається: а) «Вітрила»; б) «Річка Геракліта»; в) «Княжа гора»; г) «Зоряний інтеграл».

II рівень. Знайдіть дві й більше правильних відповідей серед запропонованих.

1. Перу Ліни Костенко належать драматичні поеми: а) «Берестечко»; б) «Дума про братів неазовських»; в) «Скіфська одиссея»; г) «Сніг у Флоренції»; ґ) «Над берегами вічної ріки».

2. Історичними романами Ліни Костенко є: а) «Маруся Чурай»; б) «Скіфська одиссея»; в) «Берестечко»; г) «Дума про братів неазовських»; ґ) «Сніг у Флоренції».

3. Яскравими персонажами роману «Маруся Чурай» є: а) Орихна Бобренчиха; б) Іван Іскра; в) мандрівний дяк; г) Мартин Пушкар; ґ) Григорій Многогрішний.

4. Основними ознаками історичного роману у віршах є: а) історична концепція; б) єдність ліричного, епічного й драматичного; в) віршова форма; г) інтригуюча назва; ґ) несподівана розв'язка.

5. Борцями за українську незалежність у романі «Маруся Чурай» виступають: а) Семен Капканчик; б) Ромашко Струк; в) Мартин Пушкар; г) Іван Іскра; ґ) Вишняк.

6. Персонажами роману «Маруся Чурай» є історичні особи: а) Богдан Хмельницький; б) Северин Наливайко; в) Павло Павлюк; г) Яків Остриця; ґ) Ярема Вишневецький.

7. Особливостями поетичного стилю Ліни Костенко є: а) філософічність; б) публіцистичність; в) інтелектуалізм; г) історизм мислення; ґ) громадянський і патріотичний пафос.

8. У романі «Маруся Чурай» є афористичні рядки: а) «Не допускай такої мислі, / що Бог покаже нам неласку. / Життя людського строки стислі. / Немає часу на поразку»; б) «Усі держави б'ються між собою. / Ми ж за державу билися свою»; в) «Усі віки ми чуєм брязкіт зброї, / були боги в нас і були герої, / який нас ворог тільки не терзав! / Але говорять: «Як руїни Трої» / Про Київ так ніхто ще не казав»; г) «Нерівня душ — це гірше, ніж майна!»; ґ) «Ця дівчина не просто так, Маруся. / Це — голос наш. Це — пісня. Це — душа».

III рівень. На основі біографії і прочитаних творів Ліни Костенко письмово спростуйте або доведіть одну з тез: а) «Людина в щасті рівна богам» (Сафо); б) «Ідею емансипації, духовного розкріпачення жінки несе в собі Маруся Чурай — хранителька національних оберегів, інтелектуальна і незалежна жінка. В її образі втілено кращі риси жіноцтва — багату духовність, співучість, ліризм, романтичну вдачу і незалежність натури, що засвідчують незнищенність національного духу» (Григорій Семенюк).

Василь Стус (1938—1985)

Народе мій, до тебе я ще верну,
як в смерті обернуся до життя
своїм стражденним і незлим обличчям.
Як син, тобі доземно уклонюсь...

(Василь Стус)

Василь Стус — великий українець і великий поет ХХ століття. Його творчість навіки вписана в новітню поезію та історію України, і не тільки тому, що він повторив трагічну долю Тараса Шевченка, Павла Грабовського, митців «Розстріляного відродження», переслідуваних російською царською і радянською імперіями. Як і вони, Стус став символом незнищенності людського духу, національної гідності і мистецького самоствердження попри всі заборони, переслідування, арешти, заслання, тюрми й табори. Органічно національний і самобутній поет Василь Стус відтворив найприкметніші риси своєї доби. Він успадкував і синтезував глибинні народні джерела художнього образотворення, водночас спираючись на світову модерну поезію і філософію екзистенціалізму.

«А де ж Україна? Все далі, все далі, все далі» (Василь Стус)

Василь Семенович Стус народився на Святвечір, 6 січня 1938 року в селі Рахнівка Гайсинського району Вінницької області в родині селянина. Переслідувані владою батьки в 1940 році переїхали на Донбас, де у злиднях минули дитинство та юність Василя. Багато читав: велике враження на хлопця справив «Мартін Іден» Джека Лондона («світ мені перевернувся»), у 5—6 класі знав напам'ять всього «Кобзаря» Тараса Шевченка. Марив музикою, і за відмінне навчання у 7 класі батько купив Василеві гітару. Підліток захопився творчістю й особистістю **Бетховена**: «Які пречудові його сонати! І яка це була людина! Все життя — в горі, в нещасті, в муці — і він — один проти цього світу — перемагає!» Тобто не поступається напасникам, а йде напролом: «або світ прийме таким мене, як я є, як мене породила мати — або вб'є, знищить мене». Ці зізнання поета характеризують світ, в якому формувався його мужній характер, прометеївська наполегливість і стоїцизм. За всіх лихих обставин вистояти, бути самим собою, не втратити людської й національної гідності — це був

девіз Василя Стуса. У 9 класі прочитав поему «Мойсей» *Івана Франка*, під впливом якої вирішив бути літератором. Середню школу в Донецьку юнак закінчив із срібною медаллю.

У 1954—1959 роках Стус навчався в Донецькому педагогічному інституті, відвідував літературну студію. Його дуже бентежило неповноцінне функціонування української мови у Донбасі. Тому, закінчивши інститут, Василь Семенович поїхав працювати вчителем української мови і літератури «*на справжню Україну*» — Кіровоградщину. В цьому ж році у «Літературній газеті» від 22 листопада оприлюднив першу добірку віршів з передмовою *Андрія Малишка*. Був призваний до війська. Після служби в армії, де «*вірші, звичайно, майже не писалися*», Стус вчителював у містечку Горлівка на Донбасі, а також працював літредактором у газеті «Соціалістичний Донбас» (1961—1963). У листі до Малишка за грудень 1962 року він розмірковував про русифікацію Донбасу. Поет закликав рятувати Україну від духовного знищення й денаціоналізації українського народу. Його думки співзвучні ідеям знаменитої праці *Івана Дзюби* «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (1965). Василь Стус як митець, громадський діяч органічно вливається в рух шістдесятників.

З 1963 року розпочинається київський період життя і творчості Стуса. Він вступив до аспірантури Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР, працював над дисертацією «Джерела емоційності художнього твору (на матеріалі сучасної прози)». Поет підготував і подав до видавництва «Молодь» збірку «Круговерть», оприлюднив ряд поетичних добірок у журналах «Дніпро», «Донбас», «Жовтень», виступав з літературно-критичними статтями, перекладами з *Гете, Рільке, Лорки*, відвідував Клуб творчої молоді, спілкувався з шістдесятниками *Іваном Світличним, Іваном Дзюбою, Аллою Горською, Романом Корогодським, В'ячеславом Чорноволом, Галиною Севрук, Лесем Танюком, Михайлиною Коцюбинською*. Це були національно свідомі молоді інтелігенти, які, за словами *Михайлини Коцюбинської*, відверто «*протиставили себе тоталітарному режимові з його політикою денаціоналізації і придушення прав людини, культивуванням провінційності й меншовартості української культури*».

У вересні 1965 року Стуса відраховують з аспірантури. Приводом для звільнення був його виступ у кінотеатрі «Україна» під час прем'єри кінофільму «Тіні забутих предків» *Сергія Параджанова*, коли поет заявив про серпневі арешти української інтелігенції і приховування цього факту від громадськості. Він був змушений працювати будівельником, кочегаром, інженером з технічної інформації, але скрізь його звільняли без будь-яких

пояснень. За «інакодумцем» пильно стежили спецслужби. У 1966 році заборонили друкувати збірку «Круговерть». До друку не пропускали жоден твір опального митця, хіба що друзі допомагали публікувати Стусові переклади з лірики *Гете* і *Лорки* під псевдонімом *Василь Петрик*. Проте Стус інтенсивно працював як літературознавець, зокрема підготував статті про творчість *Генріха Белля*, *Бертольда Брехта*, *Володимира Свідзинського*, ґрунтовну працю про *Павла Тичину* «Феномен доби». З проникливою влучністю Стус аналізує причини й наслідки трагедії геніального поета в умовах тоталітарного суспільства, зміління таланту митця в атмосфері ідеологічного тиску.

У серпні 1972 року Стуса разом із письменниками *Іваном Світличним*, *Євгеном Сверстюком*, *Ігорем* та *Іриною Калицями* було арештовано. 7 вересня 1972 року Київський обласний суд засудив поета до п'яти років виправних робіт у таборах (Мордовія) і трьох років поселення (Колима). У відкритому листі «Я обвинувачую» (1975) Стус викриває радянську репресивну машину, яка нищила український народ. У зверненні до Президії Верховної Ради СРСР (1976) він розвінчав так званий «склад злочину»: «Я боровся за демократію — це оцінили як спробу звести наклеп на радянський лад; моя любов до рідного народу, занепокоєння кризовим станом української культури кваліфікувалися як націоналізм».

Повернувшись до Києва наприкінці 1979 року, Стус стає активним учасником дисидентського руху, не припиняє боротьби у складі переслідуваної Гельсінської спілки. Водночас поет натхненно пише вірші, перекладає. Оскільки творів Стуса не друкують в Україні, він змушений випускати свої збірки в зарубіжжі, де сприймають їх із захопленням. Радянська влада не прощає поетові духовної незалежності й захисту гуманістичних принципів життя. Через вісім місяців Стуса заарештували й засудили до п'ятнадцяти років позбавлення волі: десяти років таборів особливого режиму і п'яти — заслання. На захист Стуса виступив відомий німецький письменник *Генріх Белль*. Полегшити долю політ'язня намагався російський академік *Андрій Сахаров*, який у жовтні 1980 року звернувся із заявою до світової громадськості, учасників Мадридської наради для перевірки виконання Гельсінських угод. Та влада була немилосердною. Другий строк митець відбував у Пермських таборах. Життя Стуса тут було нестерпним: постійні карцери, хвороби, утиски табірної адміністрації, конфіскація листів до рідних, а головне — поет не мав змоги передати жодного вірша на волю, адже все написане в таборі у нього відбирали і знищували, як, скажімо, збірку «Птах душі». В умовах неволі поет писав філософську лірику. Володіючи німецькою, французькою та англійською мовами,

перекладав твори *Артюра Рембо*, *Поля Верлена*, *Шарля Бодлера*, *Ред'ярда Кіплінга* та інших. Українського поета-політв'язня *Генріх Белль* висунув у 1985 році на здобуття Нобелівської премії. Але її присуджують тільки живим. Василеві Семеновичу діждатися того світлого дня не довелося... Адміністрація табору особливо жорстоко ставилася до поета. Василь Стус, протестуючи, оголосив у карцері сухе голодування. З вересня 1985 року зупинилося його мужнє серце. Поховали поета в безіменній могилі на табірному цвинтарі. 19 листопада 1989 року відбулося перепоховання Василя Стуса та його побратимів *Юрія Литвина* й *Олексія Тихого* у Києві на Байковому кладовищі. Посмертно митець удостоєний Шевченківської премії.

Минають роки, а громадянський і творчий подвиг Василя Стуса завжди є прикладом того, як потрібно любити Вітчизну. *«Голови гнути я не збирався, — писав поет, — бодай що б там не було. За мною стояла Україна, мій пригноблений народ, за честь якого я мушу обставати до загибуні»*. Тоталітарний режим виявився безсилим перед любов'ю до українського народу і незламністю духу митця, який морально й духовно переміг антилюдяні обставини буття.

Поезія як «дорога болю»

Василь Стус як поет формувався під впливом творів *Тараса Шевченка*, *Павла Тичини*, поезії «Розстріляного відродження», водночас враховував досягнення західноєвропейської лірики ХХ століття, яку читав в оригіналі. Поет захоплювався новітніми течіями у філософії. Улюбленими філософами Стуса були французькі екзистенціалісти й митці *Жан Поль Сартр*, *Альбер Камю*. Це й визначило його поетичний світ, зумовило світосприймання й мислення. За кордоном побачили світ поетичні збірки Стуса «Зимові дерева» (Брюссель, 1970), «Свіча в свічаді» (Мюнхен, 1977), «Палімпсести» (Мюнхен, 1986). На Батьківщині твори поета поширювалися через самвидав.

Дебютна збірка *«Круговерть»* засвідчила непересічний талант митця, який прагнув пізнати незвідані горизонти життя, відшукати своє місце у ньому, щоб *«упасти зерням в рідній борозні»*. Ця збірка по-тичининськи сонцесяйна, сповнена життєрадісних мотивів. Автор захоплюється красою й гармонією світу, сповідує високі ідеали. Вони визначаються критеріями добра, справедливості, любов'ю до народу й України: *«Коли ти вірити в добро не звик, то віруй в землю»*. Антеївський зв'язок з рідною землею надихає молодого митця. Збірка окреслила характер художніх шукань поета: метафоричність, інтелектуалізм, карбованість слова, напруженість і тонкість почуттів у моделюванні образу, уміння філософськи осмислити життєві реалії.

Друга збірка поезій «*Зимові дерева*» в Україні за життя митця не вийшла друком. Як і попередня, вона відбивала світорозуміння шістдесятників: заперечення духовної, інтелектуальної задухи й трагічне прозріння («*Отак живу: як мавпа серед мавп*»), історіософські візії долі України («*Сто років, як сконала Січ*»), пошук гармонії у світі («*У цьому полі, синьому, як льон*»). Бенетний погляд на світ і на себе, поєднання шляхетних поривань душі з розчаруваннями, самовипробування й інтимність почуттів, жорстокість сьогодення, глибокі міфологічні натяки і гіркі історичні реалії — тематичні лінії збірки Стуса. Улюбленими жанрами митця стають лірична медитація, що вбирає у себе деякі ознаки елегії, іронічного оповідання й сатири, вірш-сповідь, ліричний образок, етюд. Ціннісно-сміслові символи й знаки авторового переживання часу відбивають світ у всій повноті й окреслюють самототожність ліричного героя, який прагне до самопізнання. Але в тоталітарній суспільній системі це каралося, бо вияв індивідуально-неповторного оцінювали як ворожий, як заперечення радянського колективізму. «*Зимові дерева*» влада заборонила, але збірка вийшла в 1970 році за межами України.

Тяжкі життєві випробування не зламали поета. Він прагнув жити, попри гіркі обставини, високими духовними ідеалами, розвивати свій талант. У 1970 році Стус скомпонував третю поетичну збірку «*Веселий цвинтар*», яка є новим етапом у творчих пошуках митця. Назва збірки — оксиморон, що поєднує контрастні за значенням поняття і виростає до символу. Поет демонструє серію сюрреалістичних портретів, сатиричних і гротескних образів, притч, показуючи абсурдність дійсності, доводячи, що радянське суспільство в часи «застою» перетворилося на театр абсурду, де «*орденоносний пес*» із виставки собак цінується вище за людину: «*Я був у натовпі. Я був ніким*». У цьому театрі абсурду, світі навиворіт, підмінено поняття й ідеали, людину нівельовано: «*чоловік з кокардою на кашкеті*» показує п'ятак замість сонця і пропонує гратися у щастя, якого немає, щоб у такий спосіб заповнити духовну пустку («*Ось вам сонце...*»). Проте ліричний герой Стуса переборює замкнене коло людського животіння, долає його абсурдність, віднаходячи свою внутрішню свободу.

Вершиною творчого доробку Стуса стала збірка поезій «*Палімпсести*» (1986), назва якої символізує безсмертність подвигу творця, незнищенність мистецького слова (палімпсестами у давнину називали пергамент, на якому стертий первісний текст не зникав, прочитувався за новим текстом). Так стирали історичну пам'ять українського народу його напасники, але вона знову й знову відроджувалась. Його дух до волі

й державності був непереможним. Збірка творилася в умовах ув'язнення, адже рукописи забиралися, навіть спалювалися. Часто поезії потріб не було відновлювати з пам'яті. *«Починати завжди все спочатку — то Сізіфова праця, яку я маю доконувати»*, — писав Стус.

Незважаючи на переслідування, судові процеси, табори та заслання, Василь Стус пройшов свою *«дорогу болю»*, став вище за трагічні обставини і смерть: *«Впаду і знову підведусь, на ліктях ізипнусь»*. Книга Стуса порушує важливі філософські, етичні й духовні проблеми буття людини в сучасному світі, відбиває складну гаму почуттів ліричного героя, сумнівів, утверджень і заперечень духу. Поет заторкує проблеми життя і смерті, вибору людини, її моральної відповідальності за скоєне зло. За мистецькою силою і вагомістю у національному духовному бутті нашого народу *«Палімпсести»* — одна із найкращих поетичних книжок ХХ століття.

«Моя душа запрагла неба» (Василь Стус)

Духовність і гуманізм, стоїцизм і екзистенціалізм — важливі риси лірики Василя Стуса, що визначають його художній світ. Так, поезія *«Крізь сотні сумнівів я йду до тебе»* — своєрідна поетична декларація митця. Він перебуває в стані екзистенційного вибору, у пошуках світла, добра і краси, загалом справедливості. Ліричний герой звертається до *«добра і правди віку»*, зізнається у своїх духовно-етичних домаганнях правди, хоча на його шляху виникає *«сто зневір»*. Попри всі хитання і перешкоди, він вибирає духовну висоту, що символізує небо: *«Моя душа, запрагла неба, / в буремнім леті держить путь на стовп / високого вогню, що осіяний / одним твоїм бажанням»*. Як колись у поетів-романтиків, душа героя Стуса поривається в незвідані світи, в екзистенційну свободу, *«туди, де не ступали ще людські сліди, з щовба на щовб, аж поза смертні хлані людських дерзань»*. *«Щовб»* — це шпиль гори, що символізує височінь духовних прагнень героя. Він намірився не зійти з обраного шляху добра і правди, а тому каже собі: *«не спиняйся, йди. / То — шлях правдивий. Ти — його предтеча»*. В цьому виявляється стоїцизм ліричного героя Стуса.

Стоїцизм (грец. — stikos — портик в Афінах, де була школа стоїків) — одна із течій філософії в добу античності. Стоїки ставили мету: досягти душевного спокою, духовної незворушності, бути мужніми і стійкими під час життєвих випробувань.

Стоїцизм — основна риса ліричного героя Василя Стуса. Ідея стоїцизму, подолання страху перед смертю і випробуваннями долі проймає вірш *«Господи, гніву пречистого»*. Ліричний герой просить Бога допомогти йому вистояти у тяжких фі-

зичних і душевних випробуваннях. За жанром твір — медитація, зокрема такий її різновид, як *віршова молитва*. У її основу покладено канон, запропонований християнським богословом VIII століття *Іоаном Дамаскіном*, як «сходження розуму до Бога, прохання потрібного в Бога». Герой Стуса звертається до Всевишнього з проханням не осудити його за глибоку віру і надію, бо утверджує безсмертя людського духу: *«Господи, гніву пречистого / благаю — не май за зле. / Де не стоятиму — вистою. / Спасибі за те, що мале / людське життя, хоч надією / довжу його в віки»*. Ліричний герой прагне не загубити у тяжких випробуваннях своєї самототожності, неповторності своєї долі, а відтак — духовності, стоїцизму. Він зізнається Господові: *«Думою тугу розвію, / щоб був я такий, / яким мене мати вродила / і благословила в світи. / І добре, що не зуміла / мене од біди вберегти»*. Герой-в'язень Стуса уподібнюється Шевченковому героєві, який, перебуваючи на засланні, заявив: *«Караюсь, мучуся, але не каюся»*.

У його ліриці органічно поєдналися інтелектуальна напруга, глибока образність, екзистенціальне розуміння життя. У художньому світі поета завзято змагаються добро і зло, його душа болісно реагує на людські страждання й горе. Він замислюється над сутністю людського буття, свого місця у житті: *«Як вибухнуть, щоб горіть? / Як прохопитись чорнокриллям / Під сонцем божевільно-білим? / Як бути? Як знебуть? Як жити?»* («Біля гірського вогнища»).

Вірш *«Мені зоря сіяла нині вранці»* — за жанром медитація, міркування ліричного героя над своєю долею, яку уособлює зоря. Вона перегукується з попередньою поезією, зокрема образом матері, яка в цій поезії нагадує Богоматір. Автор вибрав *поступально-кільцеву композицію*, за допомогою якої концентрує гаму почуттів ліричного героя, його роздуми, викликані образом ранкової зорі. *Обрамлення* ліричного сюжету утворює своєрідну рамку і тісно пов'язується з внутрішніми мотивами розвитку оповіді героя. Образ зорі наповнюється багатозначним смислом. У народній міфології він асоціюється з образом коханої, дружини, долі. У Стуса образ зорі асоціюється із народженням Ісуса Христа та його терновим шляхом: *«Ота зоря — то тільки скалок болю, / що вічність протягий, мов огнем. / Ота зоря — вістунка твого шляху, / хреста і долі, ніби вічна мати,*

Микола Стороженко.
Син Божий

Микола Шевчук. «Я ж тебе купала гіркими сльозами»

/ *вивищена до неба*». Зоря, що уособлює Божу Матір, прощає в'язню — борцю за правду — хвилини розпачу. Ліричний герой розглядає ситуацію в екзистенційному вимірі: вічна мати «*дає наснагу віри, що далекий всесвіт / почув твій тьмянний клич, але озвався / прихованим бажанням співчуття / та іскрою високої незгоди*». Митець у ключі філософії екзистенціалізму подає духовно-стоїчну модель поведінки: «*бо жити — то не є долання меж, / а навикання і самособою наповнення / Лиш мати — вміє жити, / аби світитися, немов зоря*». Щоб відтворити складні питання буття, поет вдався до **білого вірша**, тобто неримованого вірша з

чіткою ритмікою. Поезія «Мені зоря сіяла нині вранці» написана п'ятистопним ямбом, але рими відсутні.

У вірші «*О земле втрачена, явися*» теж відтворено поетичний образ України. Це — щира розмова сина з рідною землею, далекою і втраченою. Обрамлення підсилює тужливі настрої поета: «*О земле втрачена, явися — / бодай у зболеному сні! / І лазурово простелися / і душу порятуй мені*». У «*зболеному серці*» українського патріота незгасним образом сяє рідна земля, допомагаючи йому винести тяжкі табірні випробування. Світлі спогади про дитинство і юність складають основну частину поезії, окреслюють чарівний світ природи та буття ліричного героя.

«*Як добре те, що смерті не боюсь я*». За жанром це — медитація, яка увійшла до збірки «Час творчості» (1972). «Ця збірка, — писав син митця, літературознавець **Дмитро Стус**, — є своєрідним хронографом буття поета в межовому стані. Арешт Василя Стуса 13 січня 1972 року гранично загострив проблему вибору: з ким ти? як бути? як жити далі?». Поезія «Як добре те, що смерті не боюсь я» — не твір-декларація, а філософська медитація, в якій висловлено глибокі почуття й екзистенціальні роздуми автора. Складні життєві випробування спонукали його до пошуків сенсу буття як заперечення світу зла й насильства над людиною, подолання фальшивих цінностей. Він свідомий, що йде важкою дорогою на Голгофу, вказаною духовним подвигом Ісуса Христа, і йде свідомо, без нарікань на долю: «*Як добре те, що смерті не боюсь я / і не питаю, чи тяжкий мій хрест, / що перед вами, судді, не клонюся / в передчутті недовідомих верств*». Перед поетом відкрилася нова грань дійсності — шлях до само-

заглиблення й духовної незалежності. Антигуманний світ виявився безсилим перед стоїцизмом поета. Мовлення ліричного героя розважливе й щире. Це голос мужньої людини, громадянина, в'язня совісті, адже він *«жив, любив і не набрався скверни, / ненависті, прокльону, каяття»*. Оскільки герой перебуває *«в передчутті недовідомих верств»*, тобто усвідомлює перехідний і проміжний характер людського буття, то він, подолавши страх, здійснює вибір. Герой долає зовнішні атрибути існування і переходить у внутрішню, духовну форму буття. Саме вона дає йому волю до життя, бажання протистояти випробуванням долі.

Як і французькі екзистенціалісти, Стус трактує смерть як вищу, суто духовну форму існування людини, що дорівнюється вічності. Такими вічними цінностями для поета були Україна і її народ. Тому свою духовну форму буття, свою творчість і героїчний подвиг він присвячує їм: *«Народе мій, до тебе я ще верну, / як в смерті обернуся до життя / своїм стражданням і незлим обличчям. / Як син, тобі доземно уклонюсь / і чесно гляну в чесні твої очі / і в смерті з рідним краєм поріднюсь»*.

Подібні заповіді звучали в поезії *Тараса Шевченка, Олени Теліги, Євгена Маланюка, Василя Симоненка*. Такою великою ціною кращі сини й дочки українського народу платили за його духовне воскресіння й незнищенність.

Василь Стус здійснив життєвий і творчий подвиг, подолавши антилюдяні обставини. У протистоянні тоталітарним силам поет вибудував себе як особистість нового типу, явив високі зразки інтелекту, духовних і мистецьких осяянь. Він спізнав і відбив у своїх поезіях найвищі поривання людського духу. Митець творив високохудожню лірику, синтезуючи почуття і думку, слово й образ. Як лірик Стус відкрив нові форми поетичного вираження, сміливо поєднав символічність образу, іронію, гротеск і ліризм, мелодійність та багатозначність слова, поетику сюрреалізму, абсурду, притаманну сучасній світовій поезії. Пройдуть століття, а нові й нові покоління дивуватимуться, як у нелюдських умовах радянської в'язниці поет зумів створити справжні шедеври лірики, піднісши її на нові естетичні горизонти й посівши гідне місце у світовій літературі.

Словникова робота. Пригадайте з попередніх класів визначення термінів: *метафора, метонімія, синекдоха*. Знайдіть їх приклади у віршах Стуса та з'ясуйте художню функцію.

Підсумуйте прочитане. 1. Що вас схвилювало в життєвій долі Василя Стуса? 2. У яких умовах формувався світогляд молодого поета? 3. Схарактеризуйте його київський період життя і творчості. 4. Як поведився Стус під час арешту в серпні 1972 року? 5. Які збірки поета були заборонені? Де вони побачили світ? 6. Чому влада переслідувала Стуса? Хто з відомих світових діячів культури підтримував політв'язня радянських

концтаборів? 7. Які жанрові різновиди лірики наявні в творчому доробку митця? 8. Сформулюйте життєве і творче кредо Василя Стуса.

Поміркуйте. 1. Про що свідчить виступ Василя Стуса під час прем'єри кінофільму «Тіні забутих предків» *Сергія Параджанова*? Як це вплинуло на долю митця? 2. Чому поет, повернувшись у 1979 році із заслання, долучився до дисидентського руху? 3. Як ви оцінюєте факт висунення *Генріхом Беллем* Василя Стуса на здобуття Нобелівської премії? З яких причин український поет не став лауреатом цієї премії? 4. Як ліричний герой Стуса долає антилюдяні умови життя? Яке значення для нього має ідея філософів-екзистенціалістів: «*бо жити — то не є долання меж, / а навикання самособою наповнення*»?

Аналізуємо твір. 1. Чим вам імпонує поезія «*Як добре те, що смерті не боюсь я*»? Яка її тема та ідея? Які екзистенційні питання порушує Стус? Як побудовано твір? 2. Простежте розвиток ліричного сюжету у вираженні провідних мотивів. З якою метою автор звертається до образів *тяжкого хреста, суддів*? У чому виявляється діалогізм твору? 3. Чому антигуманний світ виявився безсилим перед високим духом і стоїцизмом ліричного героя? Прокоментуйте пророчі слова поета: «*Народе мій, до тебе я ще верну, / і в смерті обернуся у життя*». Схарактеризуйте образ ліричного героя твору.

Робота у групах. 1. Об'єднайтеся у 3 групи, виконайте по одному завданню. Які мотиви поезій «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе», «Мені зоря сяяла нині вранці», «Господи, гніву пречистого...»? Схарактеризуйте образність, особливості віршування, функції художніх засобів.

Мистецька скарбниця. Розгляньте та опишіть картини *Миколи Стороженка* «Син Божий» (с. 301) і *Миколи Шевчука* «Я ж тебе купала гіркими сльозами» (с. 302). Пригадайте, із якого вірша Стуса рядки «*Ота зоря — вістунка твого шляху, / хреста і долі, ніби вічна мати, / вивисшена до неба*»; «*Лиш мати — вміє жити, / аби світитися, немов зоря*», прокоментуйте їх. Якими мотивами вони співзвучні з картинами Стороженка і Шевчука?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Коцюбинська М. Поет // Стус В. Твори: У 4 т. — Львів, 1994.

Нартова Л. Василь Стус. Поетична спадщина: Посібник для 11 класу. — Харків, 2009.

Не одлюбив свою тривогу ранню. Василь Стус — поет і людина: спогади, статті, листи, поезії. — К., 1993.

Стус Д. Життя і творчість Василя Стуса. — К., 1992.

Перевірте себе.

1. Виберіть один правильний варіант відповіді:

1. Василя Стуса на здобуття Нобелівської премії висунув: а) Андрій Сахаров; б) Генріх Белль; в) Луї Арагон; г) Андре Моруа.
2. Василь Стус дебютував збіркою: а) «Свіча в свічаді», б) «Зимові дерева», в) «Веселий цвинтар»; г) «Круговерть».
3. У назві збірки «Веселий цвинтар» поетом використано троп: а) метафору; б) гіперболу; в) оксиморон; г) іронію.
4. Головна ідея збірки «Палімпсести»: а) заклик до опору режиму; б) звеличення безсмертя подвигу творця; в) прославлення краси

мистецтва; г) утвердження незнищенності мистецького слова.

5. Головною ідеєю поезії «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе» є: а) ствердження духовно-етичних норм життя; б) пошуки правди; в) прославлення стоїцизму ліричного героя; г) романтичний ідеал неба.

6. Поезія «Господи, гніву пречистого» належить до жанру: а) пісні; б) балади, в) притчі; г) медитації.

7. У двох рядках поезії «Посоловів од співу сад, / од солов'їв і од надсад» художню функцію милозвучності виконують: а) тавтологія; б) асонанс і алітерація; в) метафора; г) іносказання.

8. У вірші «Мені зоря сіяла нині вранці» поет застосував композицію: а) лінійну; б) часову; в) поступально-кільцеву; г) пунктирну.

9. Вірш «Мені зоря сіяла нині вранці» написано: а) дактилем; б) білим віршем; в) анапестом; г) хореєм.

10. За жанром вірш «Як добре те, що смерті не боюсь я» Василя Стуса — це: а) елегія; б) послання; в) медитація; г) сонет.

11. У назві вірша Стуса «Ніч блукає, наче кінь стриножений» використано засіб: а) антитезу; б) метафору; в) оксиморон; г) обрамлення.

II. Виберіть два чи більше правильних варіантів відповідей:

1. Василь Стус відбував покарання у таборах: а) на Соловках; б) у Мордовії; в) на Колімі; г) у Сибіру.

2. У поезії «У цьому полі, синьому, як льон» перед ліричним героєм постає мета: а) вирішити екзистенційну проблему вибору; б) вистояти перед силами зла; в) примиритися з неволею; г) знайти свою самотождність і самоствердитись у житті.

3. У вірші «Як добре те, що смерті не боюсь я» ліричний герой прагне: а) піднятися над світом зла і кривди; б) подолати фальшиві цінності; в) вибрати дорогу на Голгофу, не нарікаючи на долю; г) утверджувати вічні цінності — Україну та її народ.

4. В уривку «Народе мій, до тебе я ще верну, / як в смерті обернуся до життя / своїм стражданням і незлим обличчям. / Як син, тобі доземно уклонюся / і чесно гляну в чесні твої очі / і в смерті з рідним краєм поріднююся» є засоби: а) метафора; б) епітет; в) порівняння; г) тавтологія.

5. Основними рисами лірики Василя Стуса є: а) гуманізм; б) інтернаціоналізм; в) стоїцизм; г) екзистенціалізм.

6. Художній світ в уривку з вірша Стуса «На колимським морозі калина / зацвітає рудими слізьми. / Неосяжна осонцена днина, / і собором дзвінким Україна / написалась на мурах тюрми» твориться за допомогою: а) авторських неологізмів; б) оксиморону; в) метафор; г) епітетів.

7. У поезії «На колимським морозі калина» Україна змальовується за допомогою образів: а) калини; б) сонячної днини; в) дзвінкого собору; г) холодного сибірського простору.

8. Образ коханої у віршах «У порожній кімнаті», «Весняний вечір», змальовується за допомогою: а) фольклорних образів; б) монологу; в) портрету.

9. Основні мотиви інтимної лірики Стуса такі: а) обоження коханої; б) самозречення милої; в) звеличення сильної духом особистості; г) екзистенційні питання буття.

III. Письмово доведіть або спростуйте одну з тез: «Поетичне слово стало причиною Стусової біди. Воно віддячилося йому тим, що додало сили і гордості за найтяжчих умов» (Іван Дзюба); «Василь Стус вів пошевченківськи безоглядну розмову з Україною — на це дали йому право його любов і його страждання за неї» (Іван Дзюба).

Українська проза другої половини ХХ століття

Художня проза цього періоду — самобутній культурно-національний феномен — відзначається тематичним, жанровим та стильовим оновленням. Вона відобразила неповторний український світ, менталітет народу, його людинолюбність, відбила етико-моральні, духовні цінності нації, несучи у собі життєву свіжість проблематики, образної системи. Прозаїки останньої третини ХХ століття вдавалися до новітніх засобів змалювання життя. У цей період виник новий жанровий різновид *доцентрового*, тобто *центроподійного роману*, в якому події ущільнюються до одного дня (*Павло Загребельний* «День для прийдешнього»). Митці вдаються до таких розповідних стратегій, як ретроспекція та проlepsис (забігання в майбутнє), до монтажної композиції, публіцистичних «вставок» («Білі хмари» *Олександра Сизоненка*). Розвивається *проблемний і поетично-метафоричний роман* («Правда і кривда», «Дума про тебе» *Михайла Стельмаха*). Їх пронизує гуманістична концепція людини: митці в епічних творах змальовують моральну стійкість героя, цільність його особистості.

Українська епіка 60—90-х років розвивалася в силовому естетичному полі *Олександра Довженка*: його оповідання і кіноповісті визначили характер художніх пошуків новелістів, повістярів, романістів («Людина і зброя» *Олеся Гончара*, «Вир» *Григорія Тютюнника*, «Дикий мед» *Леоніда Первомайського*). Естетика Довженка зумовила духовний потенціал образного мислення митців, увагу до національно виразних характерів, що несуть у собі загальнолюдські начала.

У цей період функціонували такі художньо-стильові течії в українській прозі.

1. *Аналітико-реалістична стильова течія* базувалася на традиціях української класичної літератури ХІХ століття (*Іван Нечуй-Левицький*, *Панас Мирний*, *Іван Франко*). До неї належали: *Ірина Вільде*, *Петро Панч*, *Андрій Головка*, *Улас Самчук*, *Григорій Тютюнник*, *Юрій Мушкетик* та інші. Для неї характерні: змалювання соціально зумовлених характерів, поєднання витонченого психологічного аналізу й увага до суспільно-філософських узагальнень; акцент на об'єктивності зображення людини і світу, висвітлення етико-моральних явищ крізь призму буденно-достовірного, правдоподібного виміру; багатогранність змалюваних характерів, розлогі описи; розповідь веде, як правило, наратор-усезнавець.

2. *Художньо-публіцистична стильова течія*, яку в ці десятиліття представляли *Юрій Смолич*, *Іван Багряний*, *Ігор Мурашов*, *Павло Загребельний*, *Віталій Коротич*, *Докія Гуменна*,

Володимир Яворівський. Прозаїки прагнули поєднати художність з публіцистичною патетикою. Їхні твори відзначаються гострою сюжетністю, вільним оперуванням часо-просторовими координатами розгортання дії. Митці вдавалися до різноманітних засобів художньої умовності, застосовували поетику гротеску, парадокса, гіперболи, умовності й документальної правдоподібності, складну композицію. Важливу функцію відіграють динамічний ритм, інтелектуальні дискусії. Виникає змішування вигадки з репортажем, синтез фантазії і вірогідності («День для прийдешнього» *Павла Загребельного*).

3. *Химерну стильову течію* започаткував *Олександр Ільченко* романом «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і чужа молодиця», в якому змалював химерні пригоди, що відбувалися з характерником-диваком Семирозумом. Ця течія породила «химерну прозу», що базується на фольклорно-міфологічній, умовно-алегоричній, лірико-бурлескній, карнавальній-вертепній поетиці. У річищі цієї течії писали *Володимир Дрозд* («Ірій»), *Віктор Міняйло* («На ясні зорі», «Зорі й оселедці»), *Василь Земляк* («Лебедина зграя», «Зелені млини»), *Євген Гуцало* (трилогія «Позичений чоловік, або ж Хома невірний і лукавий», «Приватне життя феномена», «Парад планет»), *Павло Загребельний* («Левине серце»). У творах Гуцала світ, герої сучасного українського села змальовані засобами химерності, де органічно поєднуються елементи реалістичні й фантастичні, широко застосовуються багатства народної мови. Його романи виткані на прислів'ях, приказках, фразеологізмах, доброзичливій іронії. «Левине серце» Загребельного написано на фольклорно-міфологічній основі. Автор вдається до художньої умовності, пародіювання, іскрометного гумору. Його сатиричне вістря спрямоване проти безпам'ятства, бюрократизму, оказамілювання. Цей пафос продовжили романи письменника «Вигнання з раю» (1985), а також «Південний комфорт».

4. *Лірико-романтична стильова течія*, яку започаткували *Юрій Яновський* й *Олександр Довженко*. До цієї стильової течії належали *Михайло Стельмах*, *Олесь Гончар*, *Леонід Первомайський*, *Василь Земляк*, *Євген Гуцало* та інші. Характерними ознаками її є захоплення героїчними народними характерами, ідеалізація простої людини, підкреслення незвичайного, титанічного в її вчинках, ліризм та експресія в змалюванні подій, емоційне переживання світу персонажами, відтворення найбільш емоційно піднесених моментів їхнього життя, романтичний пафос і пильна увага до фольклорних образів і символів, метафорична сконденсованість письма.

Найхарактернішим представником цієї течії був *Михайло Стельмах* (1912—1983). Особливості лірико-романтичної течії

Михайло Стельмах

розглянемо на прикладі роману Стельмаха «*Правда і кривда*». З'явився твір у часи хрущовської відлиги (1961), тож автор сміливо порушив актуальні проблеми буття людини й суспільства, засудив фашизм і сталінізм. Фольклорні образи правди і кривди супроводжують героїв роману, визначають їхню поведінку. Ігнорування гуманістичних норм життя в країні, процвітання доносительства, всесильність репресивних органів, безгосподарність, бюрократизм, бездуховність, — всі ці тогочасні проблеми митець сміливо обговорює у романі. Проблема боротьби правди з кривдою набуває універсального змісту, адже це змагання точиться з давніх часів до наших днів. Романіст оперує всеохоплювальними образами-символами — Війна і Земля, Життя і Смерть, Правда і Кривда. Він розглядає буття як безперервну боротьбу правди і кривди, поетизує мужність і відвагу людини, що змагається зі злом, безкомпромісно служить людям. Письменник заперечує непереборну силу обставин.

У побудові роману Стельмах продовжує традиції *Андрія Головка* («Бур'ян»). Марко Безсмертний повертається з госпіталю у зруйноване війною рідне село і стикається з силами зла, долає їх, і перемагає Правда. Цій головній ідеї і підпорядкована структура роману. Хронологічно дія розгортається з кінця 1944 року до осені 1945 року. Але письменник охоплює події громадянської та Великої Вітчизняної воєн. З цією метою автор застосовує такі композиційні прийоми, як ретроспекцію, спогади героя про минуле (спогад Безсмертного про свою молодість, перше кохання, Степаниду й Оленку, несправедливе ув'язнення через донос Безбородька, участь у боях на фронті тощо), вставні новели (розповідь Григорія Задніпровського про нещасливе кохання, «*турецьку неволю*», участь у партизанському загоні), вставні епізоди (розповідь про героїчну смерть партизана Кульбабенка), сни. Ліричні відступи, хоч і не рухають романну дію, але розширюють погляд на дійсність, дають оцінку явищу. Важливу естетичну роль відіграють описи (портрети, інтер'єри, пейзажі), діалоги, внутрішні монологи, не власне пряме мовлення. Епілог роману — це щаслива розв'язка в особистому житті героїв, яка тільки приглушує трагічність часу, адже сталінізм, кривда ще не були подолані.

Жанровою ознакою твору є його *панорамність* — широке змалювання складної картини життя тодішнього суспільства. Сюжет роману є *концентричний*, тобто зображує ці події в

причиново-наслідкових зв'язках. Це дозволило письменникові ввести в романну дію значну кількість дійових осіб, висвітлити формування їхніх характерів. Отже, роман має *кілька сюжетних ліній*. *Центральною* є лінія життя і змагань Марка Безсмертного з кривдою. Герой з односельцями бореться за відбудову колгоспу і щасливе життя, за утвердження в суспільстві гуманних принципів. Він захищає людей від кривди з боку носіїв зла.

Другою важливою сюжетною лінією є взаємини Григорія Задніпровського з Поцілуйком. Гостра конфронтація між персонажами надає динаміки романній дії, поглиблює психологізм твору. За допомогою багатьох сюжетних ліній (Безсмертний — Степанида, Броварник — Кисіль, Безбородько — Марія Покритченко, Поцілуйко — Василина) Стельмах передає образ епохи та народу, багатогранно трактує боротьбу правди і кривди, що охоплює різні сфери життя — господарську, громадсько-політичну, психологічну, духовну.

За Стельмахом, людина — невід'ємна частка життя, природи і свого народу. Носієм людяності, втіленням глибокого гуманістичного довір'я до людини є Марко Безсмертний. Його принцип господарювання в колгоспі полягає в тому, щоб *«виграти роки жіночої краси»*, що засвідчував новий і сміливий підхід до практичної діяльності, утвердження гуманістичної цінності людини. Всупереч лихим обставинам сваволі «нової влади» українці зберегли свої споконвічні риси: працелюбність, альтруїзм, лагідність вдачі, любов до краси.

Образ Марка Безсмертного змальовано в динаміці. Автор використовує різні прийоми його творення: подає виразні портретні деталі (*«нерівна підківка вусів»*), поетичне відчуття краси природи, розкриваючи багатий душевний світ персонажа,

Тетяна Яблонська. Хліб. 1949